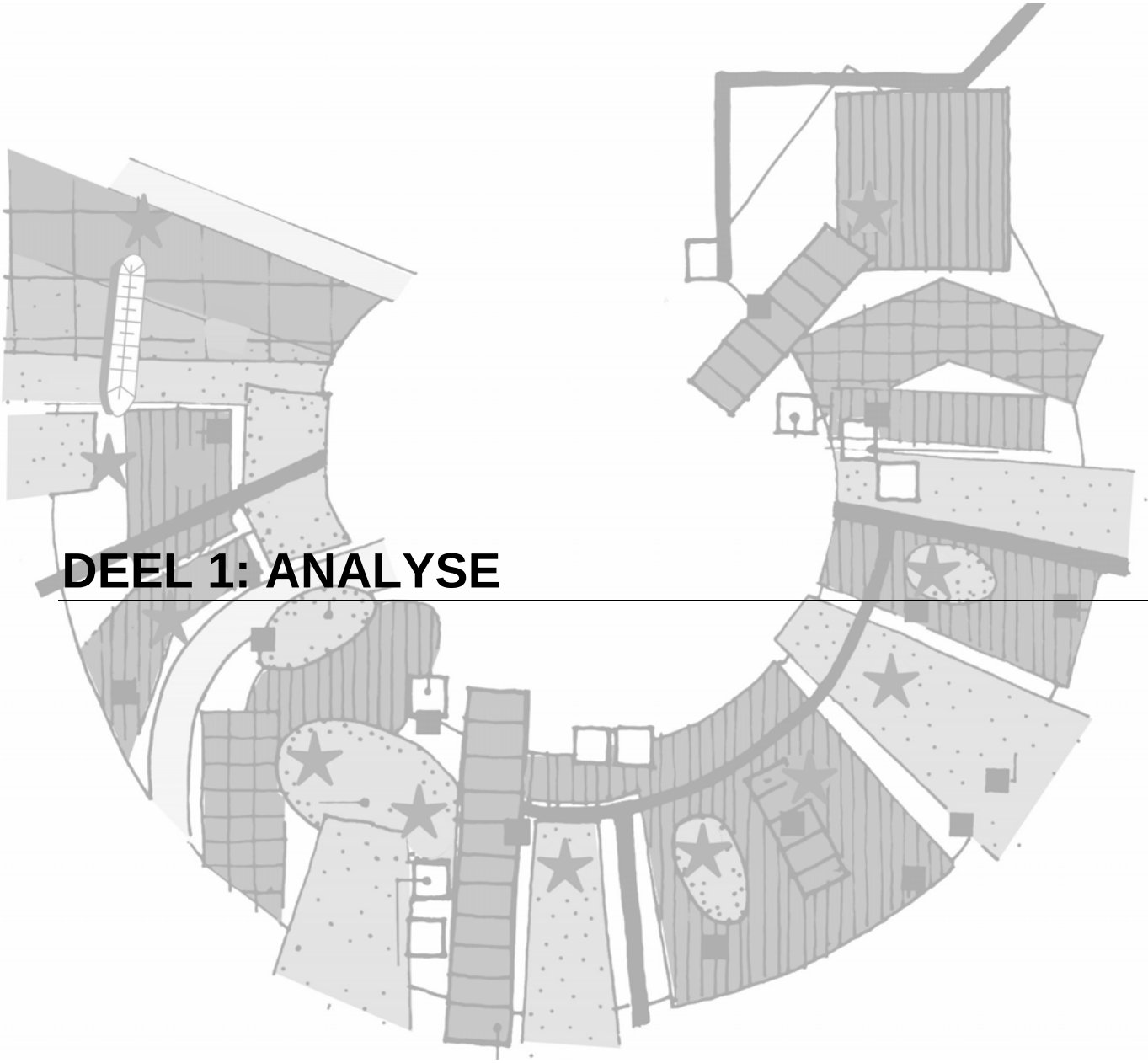
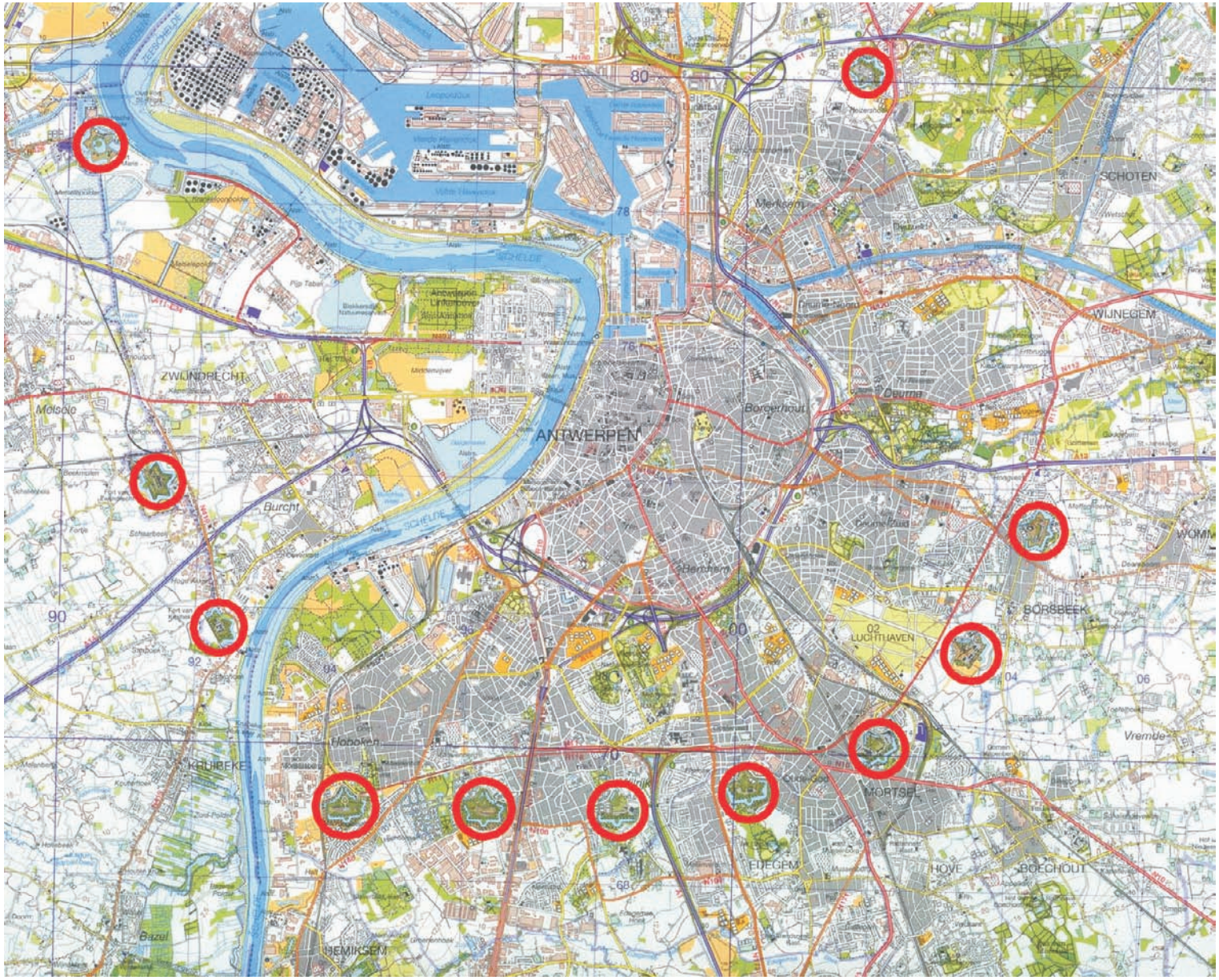

DEEL 1: ANALYSE

Ligging van de forten

kaart 0

Bron: *Topografische kaart*

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen

Oktober 2001

1. FORTENGORDEL IN MILITAIR-HISTORISCH PERSPECTIEF

1.1 DE GROEI VAN ANTWERPEN

Antwerpen dankt zijn ontstaan aan de Schelde. De eerste nederzetting lag op een plek waar schepen konden aanleggen. De groei en ontwikkeling van de stad is door de eeuwen heen voornamelijk bepaald door de uitbouw en expansie van de haven enerzijds én door opeenvolgende militaire verdedigingswerken anderzijds. Pas in een veel latere fase, vanaf de negentiende eeuw, hebben ook infrastructuurwerken de ontwikkeling van de stad bepaald, eerst de spoorwegen later gevolgd door het autowegennet.

In dat hele verhaal van de negentiende en twintigste eeuw, heeft ook de fortengordel rond Antwerpen een zeer belangrijke rol gespeeld, zowel politiek als ruimtelijk. Omdat de gordel maar één onderdeel vormt van de opeenvolgende verdedigingslinies rond de stad, volgt hier een kort overzicht als algemeen kader. Uiteraard heeft deze bondige samenvatting niet de ambitie om volledig te zijn.

In de hele geschiedenis zijn er verschillende periodes te onderscheiden, die vandaag elk nog belangrijke sporen nalaten en daarom relevant zijn in het denkwerk rond de toekomst van de fortengordel. De hele structuur van de stad is getekend door opeenvolgende concentrische cirkels, die ooit overeenstemden met militaire infrastructuur: het middeleeuwse Antwerpen binnen de stadsomwalling, het Antwerpse bastion binnen de Spaanse omwalling van de zestiende eeuw en later de negentiende-eeuwse stad binnen de grenzen van de Brialmontomwalling en de fortengordel er omheen.

De 20^{e} eeuw betekende het einde van het militair bouwen. Na de uitbreidingen van de fortengordel in het begin van de eeuw met een tweede gordel, volgde de eerste wereldoorlog. Toen bleek dat de moderne wapentechnologie het concept van de versterkte stad definitief had achterhaald. Vestingswerken verliezen voor goed hun betekenis, tenminste vanuit militair oogpunt. De ruimte, eertijds ingenomen door de omwallingen, wordt stelselmatig heroverd door de natuur en later door de inwoners van de stad zelf.

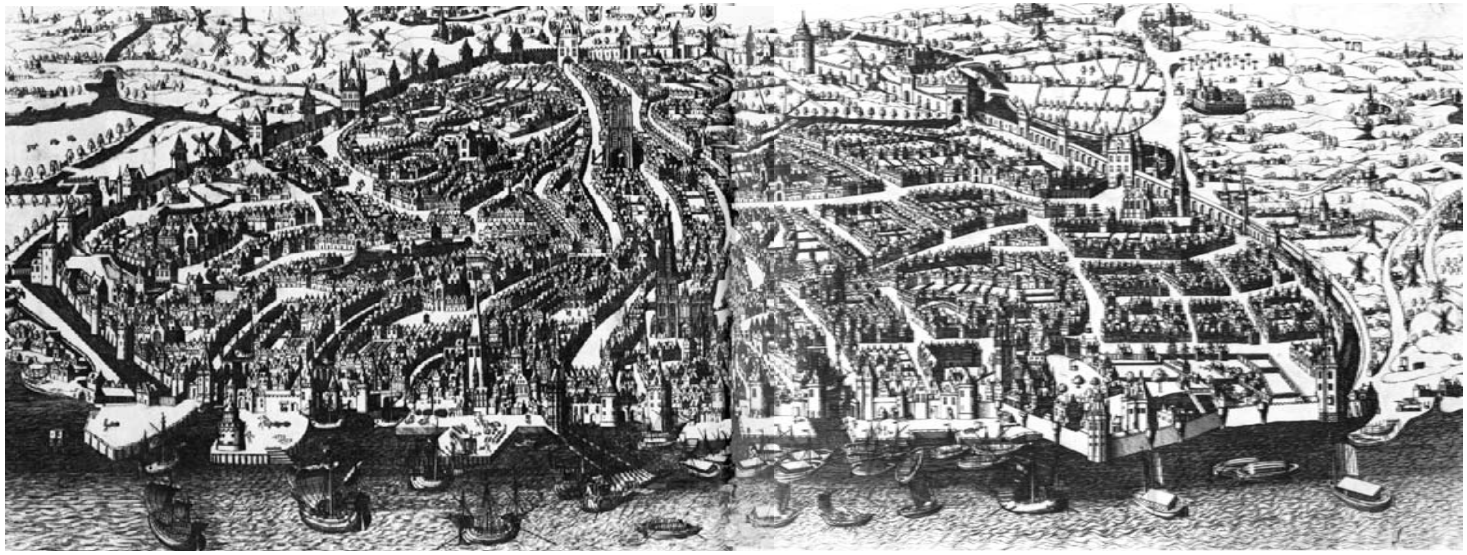
In wat volgt wordt de geschiedenis van de opeenvolgende verdedigingswerken, en hun rol in de groei van Antwerpen, kort besproken. Per periode wordt verwezen naar de restanten die vandaag nog af te lezen zijn in het patrimonium of de structuur van de stad.

Dit hoofdstuk is in grote mate gebaseerd op volgende publicaties van de Simon Stevinstichting: **Vesting Antwerpen** (Lombaerde P. 1997), **Be-vestigd verleden** (Gils R. 1996), **Bakstenen Schoonheid 1830-1885** (Gils R. 1997) en **Schelde- en Redeverdediging 1838-1944** (Gils R. 1999). Illustraties komen verder uit: **Antwerpen Ontwerpen** (Vanreusel J. 1990) en **Na-kaarten over Antwerpen** (De Brabander G. 1988). Voor een uitgebreidere lezing van de geschiedenis van Antwerpen en zijn verdedigingsgordels wordt verwezen naar deze werken.

Analyse in militair-historisch perspectief

Antwerpen in de 16e eeuw

kaart 1

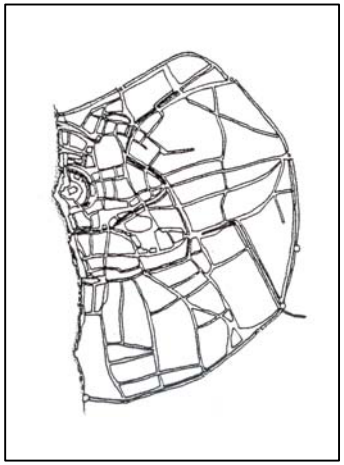
Bron: Anonieme gravure, Prentenkabinet van het Rijksmuseum, Amsterdam, 1524-1528

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen Oktober 2001

1.2 ANTWERPEN ALS MIDDELEEUWSE VERSTERKING

De eerste nederzetting situeerde zich op een hoger gelegen stuk land langs de stroom. Hier ontstonden de eerste handelsactiviteiten. Hoger gelegen wegen (de 'Hoog'straat bijvoorbeeld) verbonden de stad met het hinterland. Aanvankelijk zorgde het reliëf voor een zekere natuurlijke verdediging, later werden omheiningen gebouwd.

Figuur 1: Antwerpen in de middeleeuwen

Bron: Vanreusel Jef , 'Antwerpen Ontwerpen'

In de Middeleeuwen bestond de versterking rond de meeste nederzettingen uit een palissade, een gracht, een muur of uit een combinatie. Het waren eenvoudige hindernissen, geschikt tegen weinig gesofistikeerde aanvalsmethodes. Net zoals de meeste andere Belgische steden was Antwerpen in de 13e eeuw van een stadsomwalling voorzien.

Van de eerste stenen omwalling resten nog enkele fragmenten en het Steen, de middeleeuwse burcht met de oudste stadspoort. Deze poort was toen nog gelegen aan de landzijde van de stad, pas bij de rechttrekking van de kaaien in de negentiende-eeuw verdween de oude werf en het oudste gedeelte van de middeleeuwse stad. Binnen de toenmalige omwalling bepaalde vooral de band met de stroom de stedelijke structuur. De stad was vergroeid met de handelsactiviteiten die zich afspeelden aan de werf.

Door de bloei van de stad werden deze middeleeuwse omwallingen weldra te klein en moesten er nieuwe, ruimere omwallingen gebouwd worden. Zo zal Antwerpen vóór de 16e eeuw vier stadsuitbreidingen kennen. De stad breidde uit, zowel aan de rede als langs de binnengrachten. De opeenvolgende grachtenstructuren van ruien en vlieten, vormden tegelijk een deel van de haveninfrastructuur, én een natuurlijke verdedigingsgordel rond de stad.

Vandaag zijn er nog tal van directe en indirecte sporen die verwijzen naar deze periode zoals het Steen zelf, een deel van de omwalling aan de Burchtgracht bijvoorbeeld en een aantal verwijzingen in straatnamen zoals ruien, vlieten, bruggen,…

Analyse in militair-historisch perspectief

Antwerpen in de 16e eeuw

kaart 2

Bron: De Brabander Guido, *'Na-kaarten over Antwerpen'*, uitgeverij Marc van de Wiele, Brugge, 1988

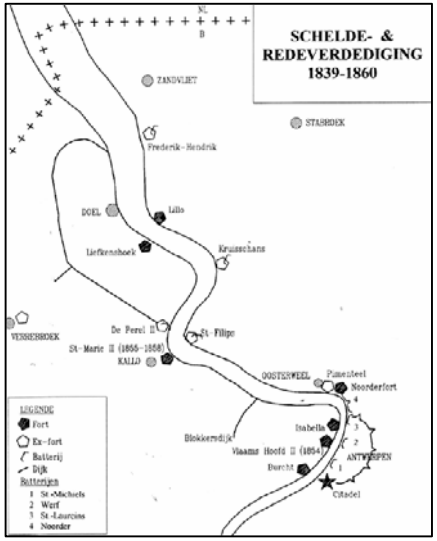
STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen Oktober 2001

Figuur 2: Antwerpen met gebastioneerde omwalling

Bron: Vanreusel Jef , 'Antwerpen Ontwerpen'

Figuur 3: Schelde- en Redeverdediging

Bron: Gils Robert, 'Vesting Antwerpen. Deel 3 Schelde- en Redeverdediging 1838-1944, uitgeverij de Krijger, Erpe, 1999

1.3 ANTWERPEN BINNEN DE SPAANSE OMWALLING

In de 16e eeuw maakte de ontwikkeling van de artillerie definitief een einde aan de defensieve waarde van de Middeleeuwse muren en torens. Het gebastioneerd systeem verspreidt zich vanuit Italië over gans Europa. Een der meest prestigieuze ondernemingen is de bouw van de nieuwe verdedigingsgordel rond Antwerpen, de zogenaamde Spaanse Omwalling met zijn torens, poorten en grachten. De Citadel van Antwerpen (het Zuidkasteel), gebouwd door Alva van 1567 tot 1571, vormde hiervan het sluitstuk.

Onder impuls van Gilbert Van Schoonbeke werd ten noorden van de stad een stuk land mee ingenomen in de omwalling. In dit gedeelte van de stad, de zogenaamde Nieuwstad, vond de havenuitbreiding plaats. Naast de vlieten zoals Sint Jansvliet en Sint Pietersvliet, die als kleine binnenhavens fungeerden, werden in de Nieuwstad grotere kanalen aangelegd, onder meer ter hoogte van de huidige Brouwersvliet.

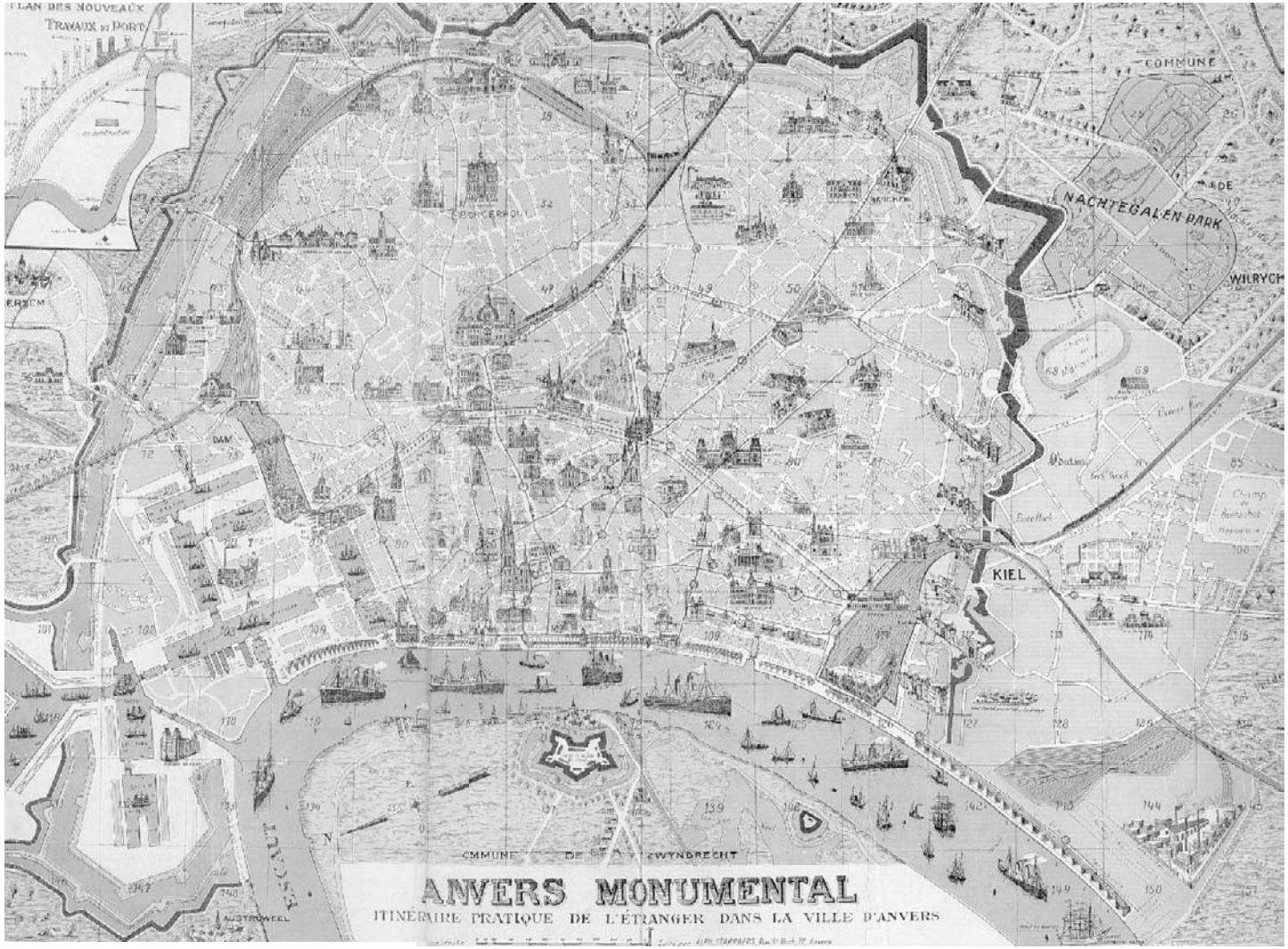
In de eeuwen die volgden op de bouw van de Spaanse Omwalling, ontwikkelde de stad binnen deze muren. In de politieke geschiedenis van die periode, met opeenvolgende overheersing door Spanje, de Nederlanden en Frankrijk (Napoleon) speelde vooral de verdediging van de Schelde een belangrijke rol. De verdediging langs de stroom omvat een redeverdediging en verschillende forten in de bochten van de Schelde. Fort Lillo en Fort Sint Filips op de rechteroever en Fort Liefkenshoek en St-Marie op de linkeroever getuigen hiervan. In de tijd van Napoleon was ook de ontwikkeling van de haven met de aanleg van de eerste dokken (Bonaparte-dok en Willemdok) van militair belang.

Uit deze periode van de zestiende tot het begin van de negentiende eeuw, resten vandaag nog talrijke sporen. Het Stadspark is aangelegd op de 'Lunette d'Herentals' één van de vooruitgeschoven bastions die in de Hollandse periode werden toegevoegd aan de Spaanse omwalling. De omwalling zelf verdween in de negentiende eeuw bij de aanleg van de Leien. Ook het Zuidkasteel werd gesloopt, enkele straatnamen, zoals de Kasteelpleinstraat, verwijzen er nog naar. Verder getuigen bijvoorbeeld ook de Waterpoort (reeds enkele malen van plaats veranderd) en de oude dokken nog van deze periode.

Analyse in militair-historisch perspectief

Antwerpen in de 20e eeuw

kaart 3

Bron: Anvers monumental, uitgeverij A. Stappers, ca 1910

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen

Oktober 2001

1.4 DE BRIALMONTOMWALLING

1.4.1 ANTWERPEN IN DE 19E EEUW

Figuur 4: Antwerpen omstreeks 1900

Bron: Vanreusel Jef , 'Antwerpen Ontwerpen'

In de tweede helft van de negentiende eeuw werd de Spaanse Omwalling gesloopt en vervangen door de nieuwe Brialmontomwalling. De stad, die sinds de zestiende eeuw in een keurslijf gevangen zat, barstte uit haar voegen, uitbreiding was onvermijdelijk geworden. In deze periode kende Antwerpen dan ook een zeer grote expansie, als nooit tevoren bepaald en gestuurd, door zowel economische als militaire ontwikkelingen, met de komst van de trein voor het eerst ook gekoppeld aan nieuwe transporttechnologie.

Door de stadsuitbreiding tot aan de nieuwe Brialmontomwalling vergrootte de oppervlakte van de stad meer dan vijf maal. De aanleg van de spoorwegviaduct, met de bouw van het station Antwerpen-Centraal, zorgde voor een soort kanteling van de stad. Het centrum ontwikkelde van de omgeving van het stadhuis en de Groenplaats, via de Meir en de nieuw aangelegde de Keyzerlei, naar de stationsomgeving.

Op de terreinen van het Zuidkasteel werd de nieuwe Zuidwijk ontwikkeld en de negentiende-eeuwse gordel tussen de Leien en de Brialmontomwalling, groeide op ongeveer vijftig jaar tijd uit tot het levendigste stuk van de stad.

De Haven kent in die periode eveneens een sterke schaalvergroting omwille van de steeds grotere schepen. Het oudste stuk van de stad wordt gesloopt als de kaaien worden rechtgetrokken en nieuwe dokken worden aangelegd, onder meer op het Zuid. Naar het noorden, voorbij de dokken van Napoleon vindt de eerste grote uitbreiding van de haven in noordelijke richting plaats met de bouw van het Kattendijkdok.

In deze periode van stadsuitbreiding spelen naast de economische aspecten ook politieke en militaire overwegingen een grote rol in de ontwikkeling van Antwerpen. De nieuwe grens van de stad wordt getrokken door de bouw van de Brialmontomwalling en de fortengordel. De ruimtelijke weerslag is tot op vandaag zeer sterk aan te tonen, ook al is de Brialmont-omwalling zelf ondertussen wel gesloopt. Het belang van de fortengordel is daardoor in feite nog vergroot.

De politiek-maatschappelijke achtergronden van het concept en de militair-technische aspecten van de bouw zelf, vergen nadere uitleg. Daaruit moet het militair-historisch belang van de hele fortengordel duidelijk naar voor komen.

Analyse in militair-historisch perspectief

Defensieconcept, 1859

kaart 4

Veldwerken

Vestingen

Bron: Gils Robert, 'Vesting Antwerpen. Deel 1 Bakstenen Schoonheid 1830-1885', uitgeverij De Krijger, Erpe, 1997

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen

Oktober 2001

1.4.2 DEFENSIECONCEPT VOOR HET JONGE BELGIË

Het nieuwe koninkrijk België was tot stand gekomen in 1830. Het land werd een strikte neutraliteit opgelegd, waarbij de grote mogendheden van Europa (de borgen) de Belgische onafhankelijkheid garandeerden. Het concept van de landsverdediging moest aan deze nieuwe politieke situatie aangepast worden. Zo ontstond in deze periode het idee van de fortengordel.

Het jonge België kiest voor een verdediging van **Nationaal Reduit** : een vesting die als centraal punt voor de landsverdediging dient en als verschanst kamp voor het hele veldleger. **Antwerpen** wordt door de regering om politieke, militaire en economische redenen uitgekozen tot Nationaal Reduit van België. De aangehaalde argumenten hiervoor zijn:

- Groot-Brittannië heeft er alle belang bij om een belangrijke haven zoals Antwerpen uit de handen van de continentale mogendheden te houden.
- Als stad aan een stroom kan Antwerpen moeilijk op beide oevers geblokkeerd worden.
- Een groot gedeelte van Vesting Antwerpen kan door inundaties beschermd worden, wat een besparing aan versterkingen en troepen inhoudt.
- De hulp van de borgen kan Antwerpen gemakkelijk bereiken langs de Schelde en langs Nederland.
- Antwerpen ligt op een dagmars verder van de Franse en Duitse grens dan Brussel.
- Antwerpen is de feitelijke economische hoofdstad van België en beschikt permanent over belangrijke stocks levensmiddelen en materiaal, zodat de Vesting niet snel kan uitgehongerd worden.

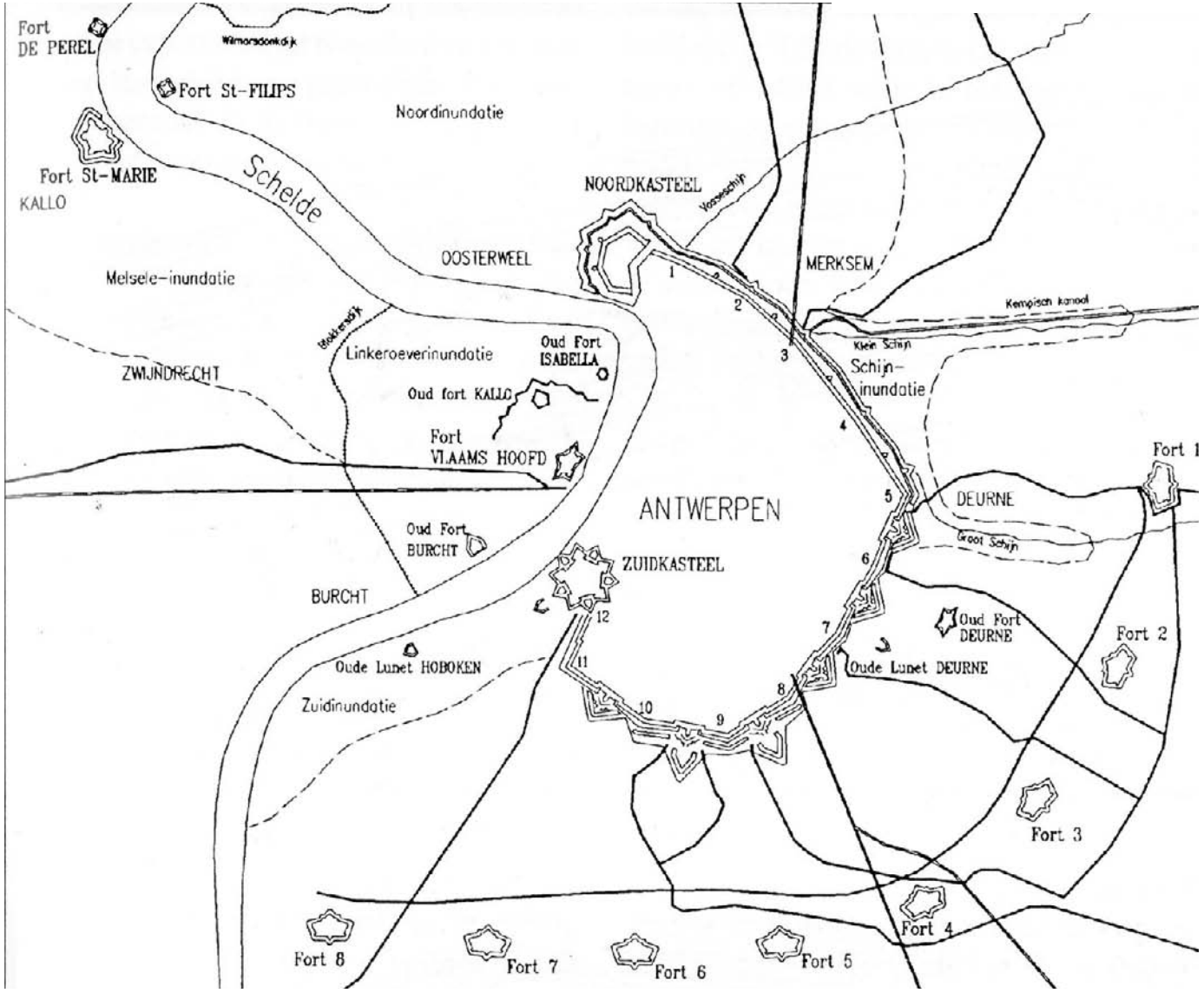
Dit principe van Nationaal Reduit wordt vertaald in het **defensieconcept van 1859**:

- een defensieve Rupel-Dijle-Demerlijn, met veldwerken in bruggenhoofden te Mechelen en Aarschot;
- een Nationaal Reduit voor regering en veldleger te Antwerpen, tevens bevoorradingsbasis en manoeuversteunpunt;
- een manoeuverlijn op de Schelde vanaf Rupelmonde en bewaakt door de Vesting Dendermonde en de Citadel van Gent;
- Op de Maas wordt de Citadel van Namen en de Citadel en de Chartreuse van Luik behouden. Diest moet de communicatie met het oosten veilig stellen;
- De meeste andere vestingen (daterend van vóór de onafhankelijkheid) worden opgeheven en, op enkele na, ook afgebroken.

Analyse in militair-historisch perspectief

Vesting Antwerpen

kaart 5

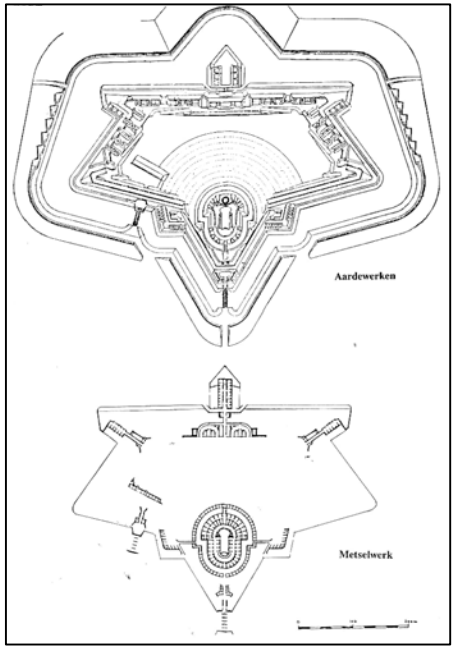
Bron: Gils Robert, 'Be-vestigd verleden. 1000 jaar versterkingskunst in België', uitgeverij De Krijger, Erpe, 1996

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen

Oktober 2001

1.4.3 VESTING ANTWERPEN 1859

Figuur 5: Brialmontforten in 1859

Bron: Gils Robert, 'Vesting Antwerpen. Deel 1 Bakstenen Schoonheid 1830-1885', uitgeverij de Krijger, Erpe, 1997

Kapitein Brialmont (1821-1903), een jong genieofficier, wordt belast met het opstellen van typeplannen voor de forten en de omwalling van de Vesting Antwerpen. De vesting wordt ontworpen volgens een revolutionair systeem: het polygonale type. In tegenstelling met de vroegere gebastioneerde vestingen, beschikt dit polygonaal stelsel over een aangepaste vorm van vooruitgeschoven schietposten, waardoor een veel groter deel van de omgeving met het verdedigingsgeschut kon gedekt worden.

A. DE GROTE OMWALLING

Deze omwalling, die de stad tegen een belegering moet beschermen, heeft een uitgestrektheid van 15km en omsluit de voorsteden Borgerhout en Berchem en de wijken Dam en St-Laurentius. De omwalling sluit aan op de stroom met twee citadellen : het nieuwgebouwde Noordkasteel en het Zuidkasteel, de oude Citadel in het zuiden, binnen de omwalling worden enkele kazernes gebouwd. De monumentale poorten worden uitgevoerd in neogothiek en Vlaamse neorenaissance. De huidige Singel loopt over het tracé van de Grote Omwalling.

De fortengordel en de forten

Een fortengordel, 18 km lang en uitgerust met acht identieke forten, moet de Vesting tegen een bombardement beschermen en bakent het Verschanst Kamp af waarin het veldleger zich kan terugtrekken en van waaruit het kan opereren. De forten liggen op 2.000m uit mekaar, zodat het Verschanst Kamp verdedigd wordt door een continue vuurgordel. Vestingtroepen en/of het veldleger kunnen verder de intervals tussen de forten bezetten en verdedigen. De forten liggen op minimum 2.700m (Fort 5) en maximum 4.500m (Fort 8) van de omwalling verwijderd. Ten noorden van Fort 1 beginnen de inundaties, lager gelegen gebieden die door overstroming verdedigd kunnen worden.

De forten van het Verschanst Kamp zijn allen van eenzelfde grondtype. Hoofd- en zijfronten zijn ingericht voor zwaar geschut voor de verdediging vooraan en die der intervals. Het keelfront (stadszijde) is slechts ingericht voor infanterie en veldgeschut. De brede natte gracht wordt geflankeerd vanuit één grote en twee halve caponnières. De forten zijn uitgerust met een reduit die een defensieve kazerne vormt met twee verdiepingen en bovenop een gevechtsplatform met een traditorebatterij, een batterij die in de flank of de rug van de vijand vuurt. Een fort is ontworpen voor een garnizoen van 900 man en 70 vuurmonden.

De forten worden achteraan verbonden door een militaire weg tussen de forten 1 en 8. De weg is 20.60 m breed, gracht en talud inbegrepen, en er zijn aansluitingsstukken naar de forten 2, 3, 5, 6 en 7. In de zeventiger jaren zal de militaire weg tussen forten 4 en 8 gedubbeld worden door een spoorweg, aangesloten op de lijnen Antwerpen-Boom en Antwerpen-Brussel en waarvan de resten nog te zien zijn in Edegem en Wilrijk.

B. WATERHUISHOUDING EN INUNDATIES

Er zijn in de Vesting Antwerpen zes inundatiebekkens, twee kunstmatige ter verdediging van het Verschanst Kamp en vier natuurlijke ter verdediging van de Grote Omwalling.
De inundaties van het Verschanst Kamp (inundatie van het Groot Schijn en van het Klein Schijn) worden bekomen door het afdammen van de Schijnvalleien en betrekken hun water uit de Schijnen en het Kempisch Kanaal. Ze zonderen Fort 1 af van het Verschanst Kamp en dit fort onderschept dan een eventuele vijandelijke vooruitgang op het plateau van Deurne.

C. DE STERKSTE VESTING VAN EUROPA

Het resultaat van de werken is een prachtig stuk militaire architectuur : de sterkste vesting van Europa. Van over heel Europa komt men de Vesting bewonderen (dit maakt deel uit van de afschrikking of ontrading) en men is vol lof over Brialmont die meteen zijn faam als vestingbouwer in binnen- en buitenland vestigt.

D. ONTEVREDENHEID BIJ DE ANTWERPENAREN

Net als bij de bouw van de Spaanse omwalling, ontstaat er ook nu een grote ontevredenheid bij de Antwerpenaars omwille van de militaire erfdienstbaarheden die zware bouwbeperkingen opleggen rond de versterkingen. De nieuwe werken leiden tot gerechtelijke veroordelingen en tot de afbraak van gebouwen van bewoners van de voorsteden. Er volgen protesten, agitatie, perscampagnes en volksvergaderingen. Uiteindelijk ontstaat de Meetingpartij rond drie strijdpunten : de eis voor de sloping van de citadellen, het afschaffen van binnenwaartse erfdienstbaarheden en het vergoeden van buitenwaartse erfdienstbaarheden.
De Meetingpartij groeit en haalt bij latere verkiezingen het gemeentebestuur, de deputatie en het parlement.

E. DE BOUW VAN DE VESTING EN DE AFBRAAK VAN DE SPAANSE OMWALLING

De werken worden aan de Brusselse « Compagnie Générale de Matériels des Chemins de Fer » toegewezen. Tijdens de winter 1859-1860 verzamelt de firma de reusachtige hoeveelheden materieel nodig voor de bouw van de vesting. Om de baksteenprijs in de hand te houden moeten er verscheidene steenbakkerijen worden gebouwd. Vooraleer aan de slag te gaan moeten er eerst 784 hectaren terrein (voor een som van 10.723.000 Fr) onteigend worden.

De graafwerken starten op 3 maart 1860 op Fort 3 en enkele dagen nadien op het Noordkasteel. Tussen 1861 en 1864 zijn er gemiddeld 13.000 arbeiders op de werven aan de slag en 5.000 in de steenbakkerijen. Om het tekort aan burgerwerklieden aan te vullen stelt de regering 6.000 soldaten als grondwerkers en metsers ter beschikking.

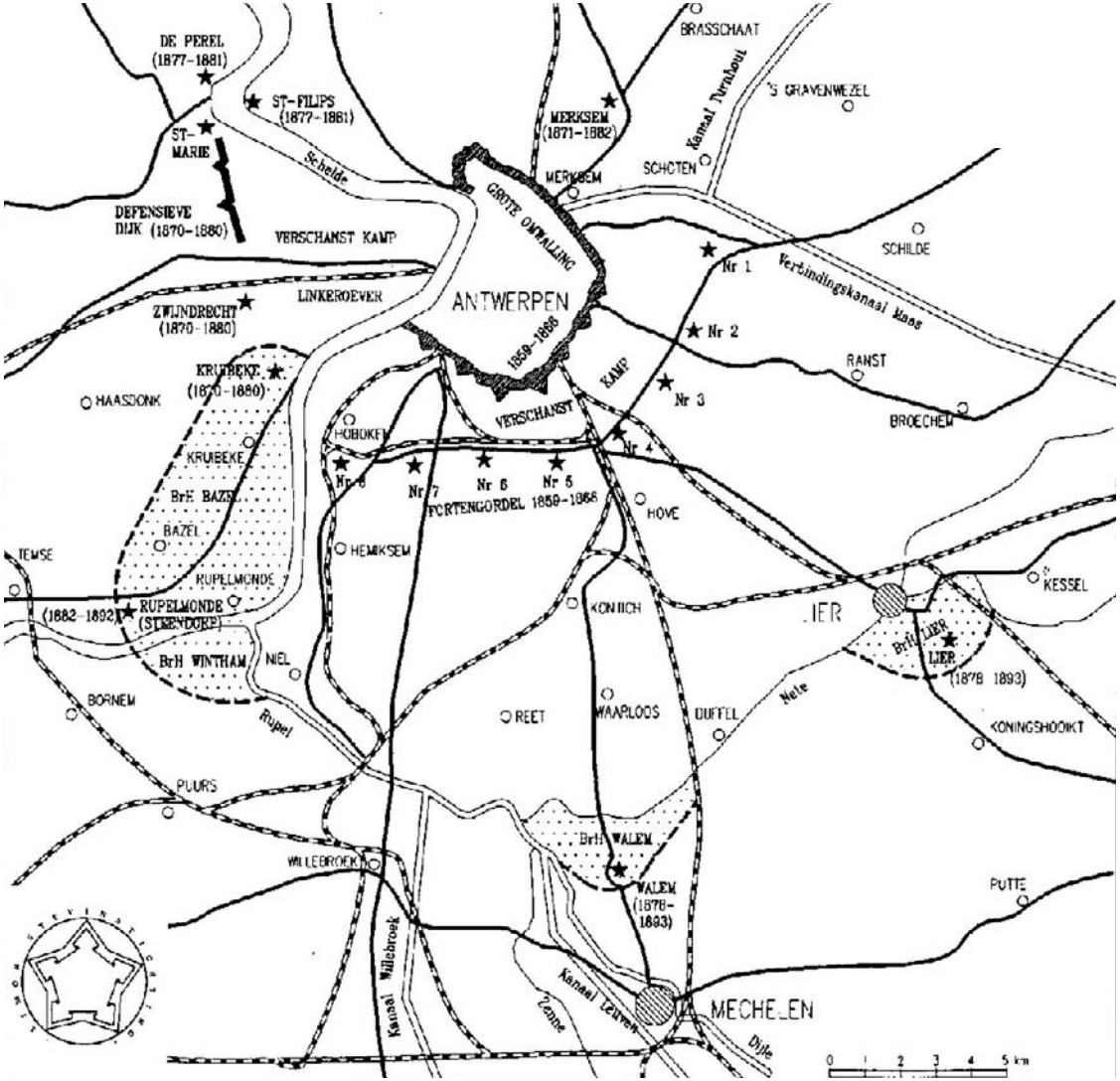
Na de bouw van de Grote Omwalling volgt de afbraak van de Spaanse Omwalling en de aanleg van de nieuwe leien (1867-1869). In 1867 begint, op de plaats van de vroegere Lunet Herentals, ook de aanleg van het Stadspark.

Door de oprichting van de Grote Omwalling groeit de oppervlakte van de stad van 250ha naar 1.300ha, maar er blijft het probleem van de militaire erfdienstbaarheden dat door de aanleg van de nieuwe militaire versterkingen nog scherper wordt gesteld …

Analyse in militair-historisch perspectief

Uitbreiding vesting eind 19e eeuw

kaart 6

Bron: Gils Robert, 'Vesting Antwerpen. Deel1 Bakstenen Schoonheid 1830-1885', uitgeverij De Krijger, Erpe, 1997

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen

Oktober 2001

1.4.4 DE UITBREIDING VAN DE VESTING TUSSEN 1870 EN 1885

Onder druk van de Meetingpartij wordt in 1874 het Zuidkasteel afgebroken en de gronden verkocht. Met het vrijgekomen geld kunnen er nieuwe versterkingen worden uitgevoerd. Omwille van de havenuitbreidingen worden ook de binnenfronten van het Noordkasteel afgebroken.

Er komt een **nieuw front** in de Grote Omwalling en men breidt de vesting uit met het **Verschanst Kamp Linkeroever**. Forten Kruibeke en Zwijndrecht worden opgericht (zij verschillen van die van de rechteroever door het ontbreken van een reduit) samen met een **Defensieve Dijk** naar Fort St-Marie. De Scheldeverdediging wordt geconcentreerd in de bocht van Kallo en de redeverdediging in het Noordkasteel. Onder invloed van de 'wapenwedloop' wordt Fort St-Marie steeds weer verder aangepast, zo werd onder andere een onderwaterbatterij voor torpedo's aangebracht.

Tussen 1871 en 1882 wordt **Fort Merksem** gebouwd tussen de noord- en Schijninundatie, op het plateau van Merksem.

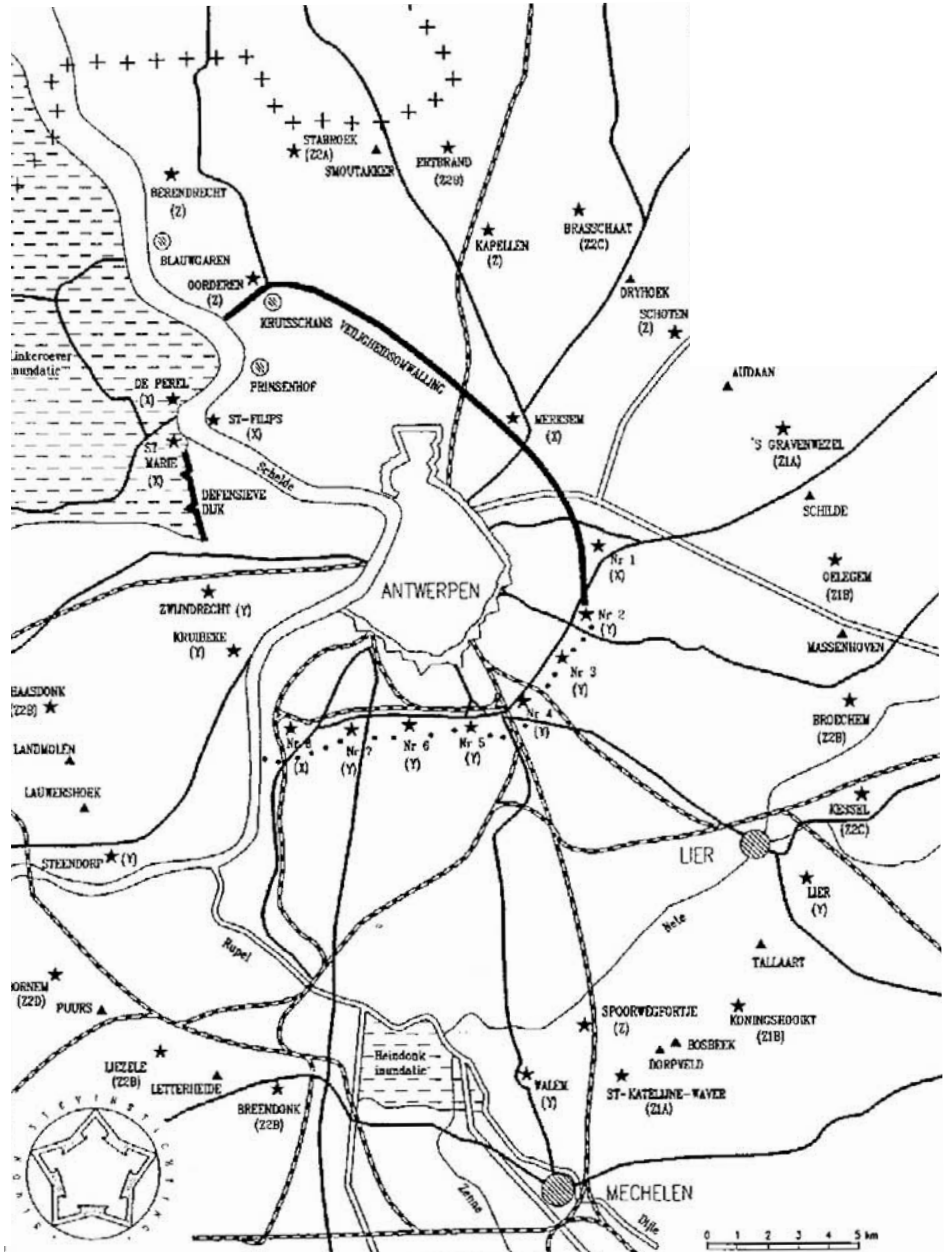
Als gevolg van de ontwikkeling van de artillerie kan de fortengordel van 1859 de Antwerpse agglomeratie weldra niet meer tegen een bombardement beschermen ; de forten liggen te dicht bij de stad. In 1878 brengt de legerleidingen de verdediging meer naar voor, op de Rupel-Netelijn, vanaf dan de hoofdweerstandsstelling. Zo ontstaat er een **buitenlinie**. Met de beschikbare gelden worden tussen 1878 en 1880 de forten van Lier en Walem gebouwd, tussen 82 en 92 gevolgd door Fort Rupelmonde (na 1906 Fort Steendorp genoemd). Het fort wordt verdedigd door droge grachten, een unicum te Antwerpen. Tussen 1885 en 1890 volgen het Fortje van Duffel (later Spoorwegfortje genoemd) en Fort Schoten.

De technische vooruitgang van de artillerie, waarbij projectielen 4 à 5m diep in de aarde doordringen, bakstenen gewelven doorboren, escarpmuren omverwerpen en borstweringen vernielen, betekent het **einde van de bakstenen versterkingen**. De bestaande forten worden aangepast. Na de afwerking van Fort Steendorp wordt de aarden dekking boven de bakstenen gewelven afgegraven en vervangen door een schokabsorberende zandlaag en een ontploffingslaag uit beton. Hetzelfde zal gebeuren met de forten van Lier en Walem, die tevens uitgerust worden met pantserkoepels. Voor de bouw van nieuwe werken wordt rekening gehouden met de gewijzigde gegevens en aldus ontstaat het **betonnen pantserfort**. De Dijkfortjes Oorderen en Berendrecht (1883-1893) en Fortje Kapellen (1888-1893) zijn kleine betonnen pantserforten. Tenslotte worden er in 1900 nog twee nieuwe forten gebouwd, Stabroek en St.-Katelijne-Waver.

Nationaal Reduit 1906

Gordel in de helft van de 20e eeuw

kaart 7

★	Fort
▶	Schans (hoofdweerstandstelling)
•	Schans (Veiligheidsomwalling)
⊘	Kustbatterij
X	Baksteen
Y	Baksteen met beton versterkt
Z	Beton
1	1e orde
2	2e orde
A	Gedetacheerde reverscaponniere
B	Samengevoegde caponnieres
C	Aangehechte reverscaponnieres
D	Flankering door koepels

Bron: Gils Robert, ‘Vesting Antwerpen. Deel1 Bakstenen Schoonheid 1830-1885’, uitgeverij De Krijger, Erpe, 1997

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen

Oktober 2001

1.4.5 DE FORTENGORDEL IN DE 1E HELFT VAN DE 20E EEUW

A. DE MODERNISERING VAN HET NATIONAAL REDUIT ANTWERPEN NA 1906-1907

Door de snelle evolutie van de artillerie en de voortdurende ontwikkeling van de Antwerpse agglomeratie en haven dient de Vesting gereorganiseerd te worden. Na de modernisering bestaat de Vesting uit een **Veiligheidsomwalling**, een **Fortengordel** (Buitenlinie) en een aantal **inundaties**. De Scheldeverdediging in de bocht van Kallo is voorbijgestreefd en schuift op naar de Nederlandse grens.

De **Veiligheidsomwalling** bestaat uit twee delen. In het zuiden bestaat ze uit de gemoderniseerde **forten 1 tot 7** met ertussen nieuwgebouwde kleine **schansen**. Alle werken zouden met mekaar verbonden worden door een 3m hoog stalen hek. De forten 1 tot 7 krijgen een betonlaag ter bescherming van bepaalde bakstenen gewelven en worden uitgerust met twee koepels voor een 7,5 cm-kanon en twee betonnen flankeringsbatterijen. De nieuwgebouwde schansen zijn kleine betonnen constructies. Het noordelijk gedeelte van de Veiligheidsomwalling zou bestaan uit een **gracht** met wal geflankeerd door caponnières. In 1914 waren er echter slechts enkele caponnières gebouwd.

De **Buitenlinie** (hoofdweerstandsstelling) is 94km lang en bestaat uit de acht oudere, gemoderniseerde werken, elf nieuwe forten en twaalf nieuwe schansen. De forten liggen in principe 5km uit mekaar met telkens een schans tussen twee forten, maar die afwisseling wordt niet altijd aangehouden. De nieuwe forten zijn betonnen pantserforten met verschillende belangrijkheid. De schansen zijn van eenzelfde type.

In 1907 werd de Studie-commissie tot inrichting der Antwerpse agglomeratie opgericht, zij diende een algemeen aanlegplan voor de gedemilitariseerde terreinen van de Brialmontomwalling op te stellen. Hiertoe werd in 1910 een internationale wedstrijd voor de herbestemming van de ontmantelde Antwerpse omwalling uitgeschreven. De eerste prijs werd toegekend aan de Parijse architect Henri Prost, wiens ontwerp de Franse eind 19de-eeuwse beaux arts-stedenbouw weerspiegelt. Er werd echter weinig spoed gezet achter de afbraak van de omwalling. Toen de minister van Landsverdediging in 1914 besliste dat de gemeentebesturen op eigen kosten vervangende militaire bouwwerken dienden op te richten indien zij tot de afbraak van de bestaande militaire instellingen zouden overgaan en de wereldoorlog uitbrak, werden de plannen uitgesteld. Het plan van Henri Prost zou nooit gerealiseerd worden.

B. DE PERIODE VAN EN NA DE EERSTE WERELDOORLOG

In 1914 waren de forten en schansen nog niet volledig afgebouwd. Toch heeft de Vesting Antwerpen het veldleger opgevangen tijdens de eerste twee oorlogsmaanden na de bewegingsfaze van augustus 1914. Maar wanneer de belegering effectief begon, werden de forten in drie tot vier dagen weerloos geschoten en gingen de intervals verloren. De Vesting capituleerde op 10 oktober 1914.

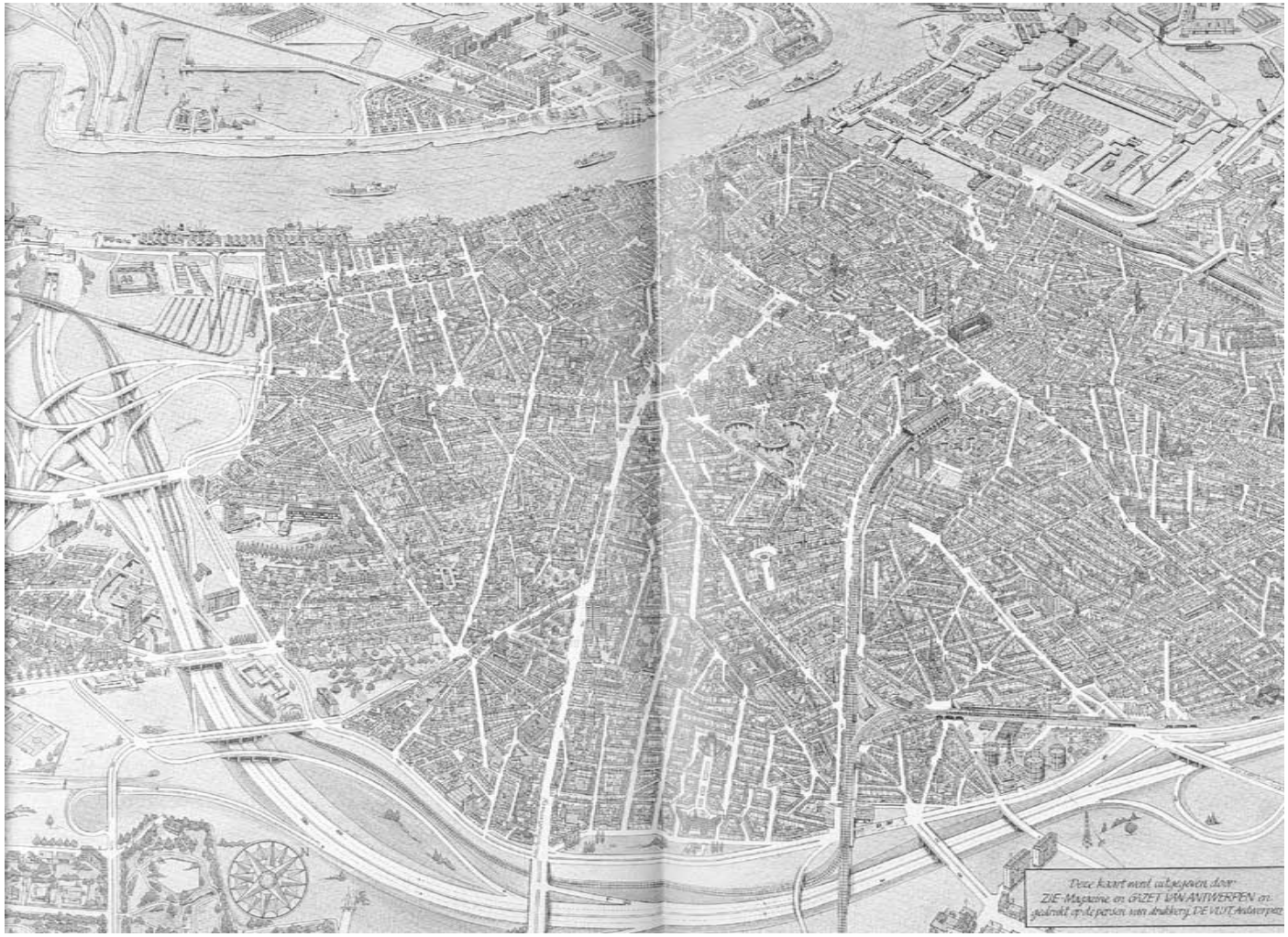
De lessen die na de oorlog getrokken worden geven in de jaren twintig aanleiding tot twee nieuwe fortificatiesystemen. Tussen 1938 en 1940 wordt de Antwerpse **anti-tankgracht** gebouwd. Het tracé volgt dit van de oude forten- en schansenlinie tussen het Albertkanaal en de Schelde, over een lengte van 33 km. Het is een natte anti-tankgracht, 18m breed en 2m diep, met een getenailleerd tracé (de inspringende hoeken zijn groter dan 90°), waarvan de stukken gemiddeld 500m lang zijn en geflankeerd worden door flankeringsbunkers of sluisbunkers. Om de waterhuishouding te regelen wordt er getapt uit het Kanaal van Turnhout. Er zijn in totaal 15 sluizen waarvan er 13 uitgerust zijn met een sluisbunker. De anti-tankgracht kan vandaag nog voor het grootste gedeelte vrij bezocht worden, de meeste bunkers werden echter toegemetseld.

Deze periode betekent tegelijk **het einde van de vestingbouw**. De ontwikkelingen van de stad worden niet langer militair bepaald. In het interbellum worden alle forten van de binnenste fortengordel gedemilitariseerd, ze blijven enkel dienst doen als opslag voor legermateriaal.

Analyse in militair-historisch perspectief

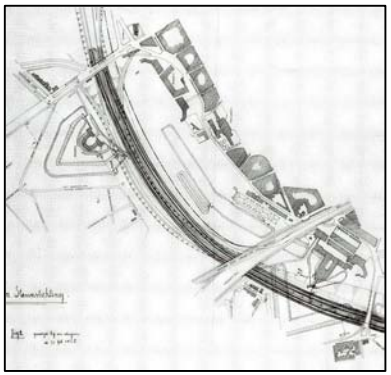
Gordel in de 2e helft van de 20e eeuw

kaart 8

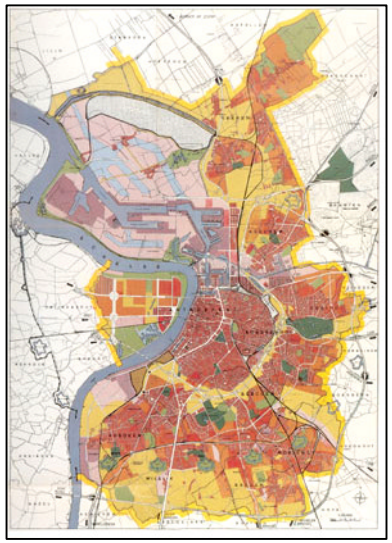
Bron: De Brabander Guido, *'Na-kaarten over Antwerpen',* uitgeverij Marc van de Wiele, Brugge, 1988

STRAMIEN

Figuur 6: Voorstel voor de aanleg van de kleine ring, met behoud van de lunet te Berchem

Bron: Lombaerde Piet, 'Vesting Antwerpen. De Brialmontforten', uitgeverij Pandora-Snoeck-Ducaju&zoon, 1997

Figuur 7: Gemeenschappelijk Algemeen Plan van Aanleg, Antwerpse agglomeratie, 1957

Bron: De Brabander Guido, Na-kaarten over Antwerpen', uitgeverij Marc Van de Wiele, Brugge, 1988

1.5 SCHAALVERGROTING EN SUBURBANISATIE

1.5.1 ANTWERPEN IN DE 2E HELFT VAN DE 20E EEUW

Na de tweede wereldoorlog begint een nieuwe periode van zeer ingrijpende stedelijke groei en ontwikkeling. De schaalvergroting, ingezet in de negentiende eeuw, wordt exponentieel verder gezet. De haven groeit uit tot een moderne wereldhaven en maakt zich los van de stad. Onder invloed van de expansie van de haven wordt ook het Noordkasteel verder afgebroken. Enkele dorpen verdwijnen, Fort Lillo blijft als relict bestaan, omgeven door bedrijvigheid en infrastructuren.

Ook in en om de stad worden grootschalige infrastructuren aangelegd. De toenemende mobiliteit is mede oorzaak van opeenvolgende suburbanisatiegolven en vice versa. Bij de aanleg van de Ring van Antwerpen en de Kennedytunnel, werd de Brialmontomwalling gesloopt. Van heel de verdedigingsgordel resten alleen nog enkele fragmenten van de oude stadspoorten, samen met enkele schansen zoals de Brilschans in Berchem, en de omgeving van de jeugdherberg bijvoorbeeld.

Door toenemende verstedelijking en de afschaffing van de militaire erfdienstbaarheden, raken ook een aantal forten in de gordel rond Antwerpen meer en meer ingesloten. De band tussen de forten wordt zo doorbroken.

1.5.2 DE FORTEN NA WOII

Dit is een periode van achteruitgang voor de forten. De forten, die in WOII door bombardementen beschadigd waren, bleven lang dienst doen als opslag voor legermateriaal, bij sommige forten legde men een spoorlijn aan tot vlak aan of zelfs tot in het fort. Door een langdurige leegstand, ontstond er een spontane ontwikkeling van natuur, waardoor sommige forten een belangrijk natuurgebied zijn geworden (Fort 7).

Het DABRO (Dienst Algemeen Beleid van de Ruimtelijke Ordening) gaf daarom in 1972 de opdracht aan de VZW Schelde-Dijle om een grondige stedenbouwkundige en planologische studie van de Brialmontforten en het fort van Merksem te maken. De eerste fase bestond uit het verzamelen van basisgegevens voor het opstellen van een structuurplan, waaruit dan in de tweede fase tot de opstelling van een B.P.A. per fort kon overgegaan worden. Het tweede onderzoeksprogramma betrof een gedetailleerde studie per fort van een mogelijk uitvoeringsprogramma, de kostenraming, programmatie en prioriteiten en beheer. Door de individuele verschillen per fort, varieerden de kapitaallasten, de beheers- en exploitatiekosten per fort. Per fort werd een getailleerd onderzoek gedaan naar functie-indeling en de organisatie van het verkeer. Bovendien heeft de VZW Schelde-Dijle de mogelijkheid tot de realisatie van veilige wandel- en fietsverbindingen tussen de forten onderzocht. De studie bleef echter zonder gevolg, voornamelijk te wijten aan onvoldoende betrokkenheid van de gemeentebesturen.

Ondertussen had de overheid reeds een hele reeks verhuringen en concessies toegestaan, waardoor een versnipperd beleid ontstond voor het geheel van de fortengordel. In bijna alle forten waren in de periode toen deze nog door de militaire overheid beheerd werden, loodsen gebouwd en om een betere ontsluiting te bekomen, hier en daar zelfs grachten gedempt en wallen afgebroken. Deze constructies werden nu stelselmatig in gebruik genomen voor de meest uiteenlopende doeleinden, gaande van materiaalopslag, huisvesting voor verenigingen tot werkplaatsen en dergelijke. Vaak probeerden actiegroepen de toekomst en het behoud van een aantal forten te verzekeren en de ingrepen in de structuur van de forten tegen te gaan, maar vaak zonder resultaat.

Sinds de jaren zeventig zijn bijna alle forten van de binnenste fortengordel overdragen van militaire eigendom, via het provinciebestuur, meestal aan de betrokken gemeente. Fort 6 is sinds 1974 eigendom van de UIA, de forten 2, 3, 5, 6, 7, 8 en het fort van Merksem werden in 1977 overgedragen aan de gemeenten. In het algemeen hebben de gemeenten de forten sindsdien behouden inde toestand waarin ze verworven werden.

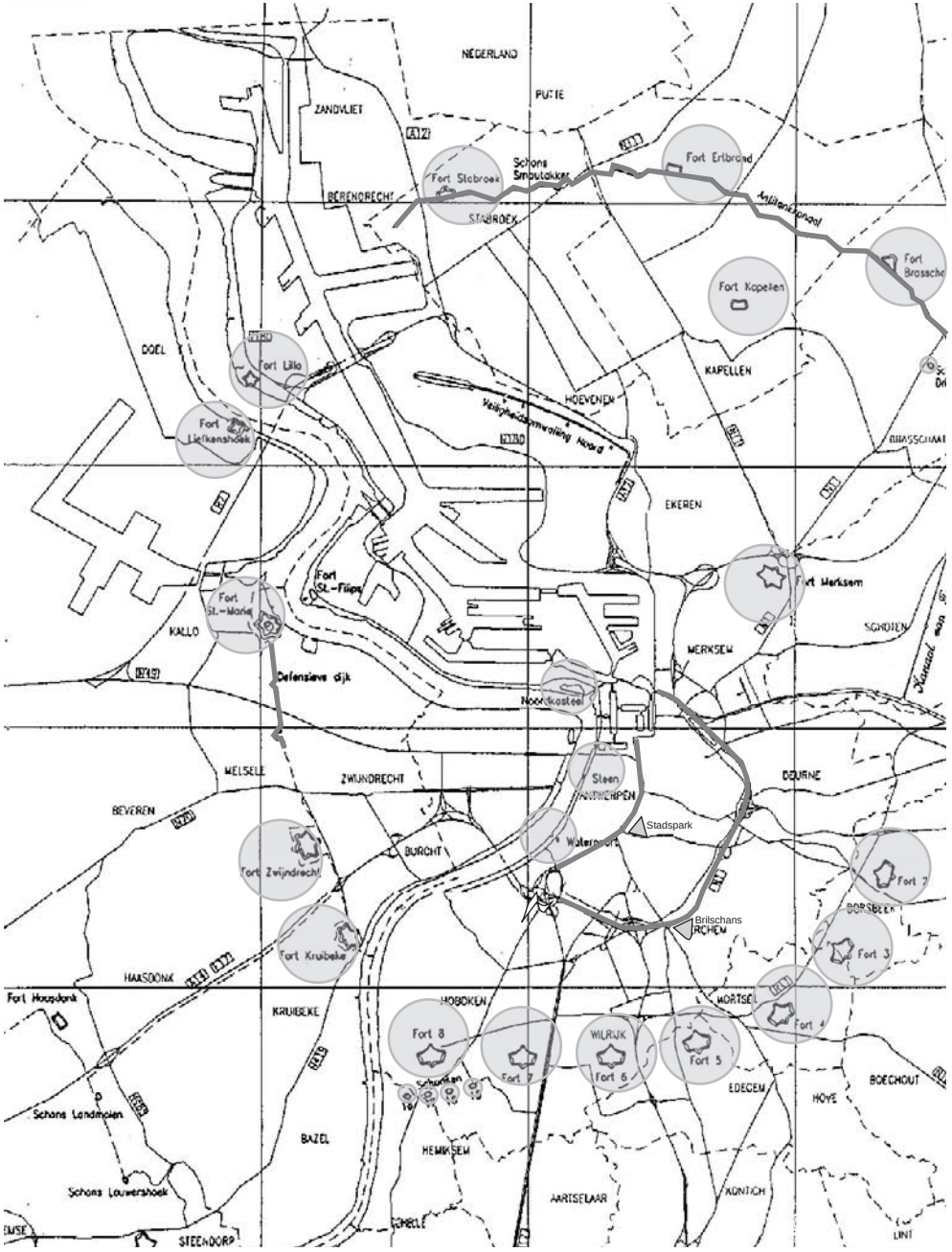
Fort 4 bleef tot in het jaar 2000 als militaire opslagplaats in gebruik, voor een overeenkomst over de verkoop werd gesloten met de stad Mortsel. Ook de forten op Linkeroever bleven tot vandaag in bezit van het Ministerie van Landsverdediging.

In de overgedragen forten hebben sindsdien andere functies hun intrek genomen. Vele forten worden gebruikt als recreatiezone, als gemeentelijke opslagplaats of als onderkomen voor het verenigingenleven. Fort 1 werd al in 1959 gedynamiteerd en gesloopt voor de aanleg van de Turnhoutsebaan (nu Wijnegem Shoppingscenter). Ondertussen zijn de meeste forten wel beschermd als monument.

Analyse in militair-historisch perspectief

Relicten

kaart 9

Bron: *Gils Robert*, *'Vesting Antwerpen. Deel 3 Schelde- en Redeverdediging 1838-1944'*, uitgeverij De Krijger, Erpe, 1999 (Eigen verwerking)

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen

Oktober 2001

1.6 SYNTHESE : HISTORISCH BELANG VAN DE VESTING ANTWERPEN

De geschiedenis van de ontwikkeling van de stad en meer bepaald het belang daarbij van de opeenvolgende militaire versterkingen is hier zo uitvoerig behandeld, juist om de waarde ervan te onderlijnen. Een nieuwe aanpak voor de fortengordel, kan niet anders dan in deze bredere context gesitueerd worden.

Uit het historisch verhaal komt namelijk naar voor dat de hele stadsontwikkeling getekend is door de militaire infrastructuur en dat er tot vandaag van de verschillende periodes interessante relicten overblijven. Uit breder historisch onderzoek blijkt bovendien dat de unieke situatie van Antwerpen, in heel Europa bijna zijn gelijke niet vindt. Samen met Amsterdam en Parijs illustreert Antwerpen het best de Europese geschiedenis van de vestingwerken en de impact daarvan op de stedelijke ontwikkeling. Deze vaststelling vormt één van de uitgangspunten voor de verdere ontwikkeling van ideeën rond de fortengordel.

Bij wijze van overzicht volgt hier nog een korte (onvolledige) opsomming van de relicten uit de verschillende periodes, tevens weergegeven op de bijgevoegde tekening.

UIT DE MIDDELEEUWEN
- Het Steen en een deel van de omwalling
- Verwijzing in straatnamen: ruien, vlieten, bruggen,…

UIT DE SPAANSE PERIODE
- De Spaanse Omwalling werd volledig gesloopt, maar het tracé is nog terug te vinden in dat van de Leien.
- De Lunette van Herentals werd omgevormd tot Stadspark;
- De Waterpoort;
- Kasteelpleinstraat, Brouwersvliet, Kipdorpbrug,…

UIT DE 19^{E} EEUW
- De ‘Grote Omwalling’ van 1859: enkele grachten op het tracé van de huidige Ring R10.
- Restanten van het noordkasteel, onderdeel van deze omwalling
- De fortengordel van 1859: enkel Fort 1 werd gesloopt (nu het Shoppingcentrum van Wijnegem).
- De forten van Merksem, Zwijndrecht en Kruibeke (gedeeltelijk verdwenen) en de Defensieve Dijk.
- Fort St-Marie, Lillofort en verschillende forten van de Schelde- en Redeverdediging.

UIT DE 20^{E} EEUW
- De tweede betonnen fortengordel, evenals de later bijgebouwde forten van de Buitenlinie
- De meeste schansen van de veiligheidsomwalling bestaan nog, al zijn ze meestal ingebouwd en daardoor moeilijk bereikbaar (uitzondering: de schansen 15-16-17 en 18 in het zuidoostelijk deel van de omwalling).
- Het anti-tankkanaal als belangrijk landschappelijk gegeven in het noorden.

2. DE RUIMTELIJKE STRUCTUUR VAN DE FORTENGORDEL

2.1 INLEIDING

Door de urbanisatie- en suburbanisatieprocessen van de laatste decennia, zijn de meeste forten voor een groot deel ingesloten geraakt door verstedelijkt gebied. Hierdoor zijn de forten afzonderlijk niet meer zo duidelijk herkenbaar en zijn vooral de onderlinge samenhang en de verbindingen grotendeels verloren gegaan. De fortengordel is een groot deel van zijn oorspronkelijke structurerende rol verloren.

Op gemeentelijk niveau zijn de forten nog wel van belang, vooral omdat ze een groot aantal functies en activiteiten herbergen, meestal in de recreatieve sfeer. Daar is in een sterk verstedelijkte omgeving uiteraard veel nood aan. Toch is het overduidelijk dat de mogelijkheden van de forten absoluut niet optimaal benut worden. Het is één van de doelstellingen van deze studie om die potenties in beeld te brengen. De huidige toestand vormt daarbij het vertrekpunt. Volgende analyse onderzoekt daarvoor eerst de stadsrand op zich en gaat daarna dieper in op de fortengordel zelf. De forten komen eerst afzonderlijk aan bod, nadien worden de verbindende delen geanalyseerd.

2.1.1 NIVEAU AGGLOMERATIE : ANALYSE VAN DE STADSRAND

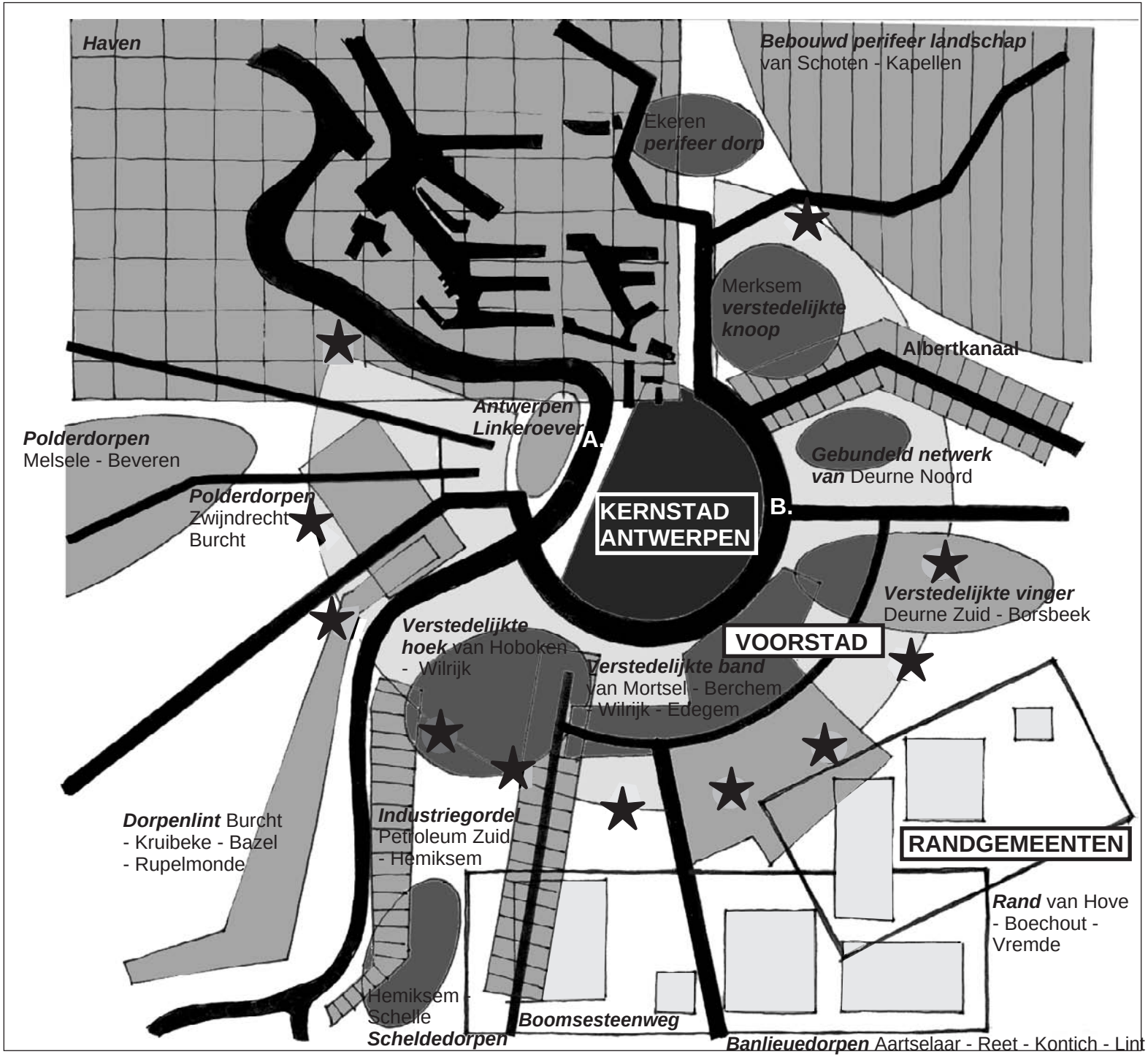
De context van de forten is vandaag erg verschillend, als gevolg van de uiteenlopende ontwikkelingen in de omgeving ervan. Dit verschil wordt duidelijk na onderzoek van de stadsrand als geheel en van de relaties van de forten ten opzichte van:

- De bebouwde ruimte in het verstedelijkt gebied
- Ontwikkelingen langs het netwerk van infrastructuren
- De versnipperde open ruimte in en rond de stad
- Het uiteenlopende aanbod aan recreatieve voorzieningen

2.1.2 NIVEAU FORTEN EN FORTENGORDEL

Wat nog rest aan samenhang tussen de forten onderling, wordt verder onderzocht op basis van de ruimtelijke analyse van de verschillende verbindende structuren, met name de Defensieve Dijk op Linkeroever en de Krijgsbaan tussen Fort 2 en Fort 8, op de rechteroever.

Tenslotte speelt het lokaal belang van de forten, zowel op vlak van gebruik en functie, als ruimtelijk. In een afzonderlijk overzicht per fort, komen al deze aspecten zoals bestemming, toegankelijkheid, bereikbaarheid, inpassing en herkenbaarheid naar voor, evenals de relatie met de kern van de gemeente, de natuurlijke omgeving van het fort, de nabijheid van openbaar vervoer en fietsroutes. Samen met een evaluatie van deze elementen, van specifieke historische aspecten en van de huidige toestand, moet dit een vrij volledig beeld opleveren.

Structuurschets fortengordel provincie Antwerpen

Agglomeratie

Analyse van het verstedelijkt gebied

kaart 10

- Kernstad
- Voorstad
- 1e rand van randgemeenten
- 2e rand van randgemeenten
- Stadsrand
- Ruimtelijk samenhangend geheel
- Fort

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen Oktober 2001

2.2 ANALYSE VAN DE STADSRAND

De analyse van de stadsrand kan in feite in twee grote delen opgesplitst worden: Het onderzoek naar de structuur van de bebouwde omgeving enerzijds en de analyse van de open ruimte anderzijds.

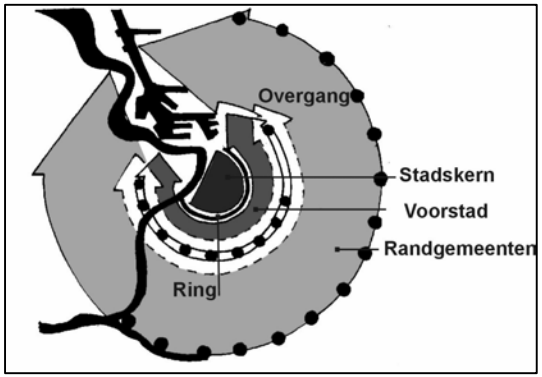
Bij de bebouwde ruimte vallen twee aspecten op: de concentrische opbouw van de stedelijke agglomeratie en het feit dat deze op verschillende plaatsen, langs grote infrastructuren, doorsneden wordt door specifieke ontwikkelingen.

In de benadering van de open en groene ruimte wordt, naast de klemtoon op de verscheidenheid, bijzondere aandacht besteed aan de recreatieve rol van de stadsrand, zowel vertaald in verspreide harde infrastructuren, als in voorzieningen voor zachte recreatie, openlucht-sport en dergelijke.

In dit geheel wordt telkens gezocht naar ruimtelijk samenhangende gehelen, omdat die de bouwstenen vormen van de bestaande structuur. Verkeer en mobiliteit worden niet afzonderlijk onderzocht op niveau van de agglomeratie, maar komen telkens aan bod bij de specifieke beschrijving van de forten.

2.2.1 ANALYSE VAN HET VERSTEDELIJKT GEBIED

A. CONCENTRISCHE OPBOUW IN HET VERSTEDELIJKT GEBIED

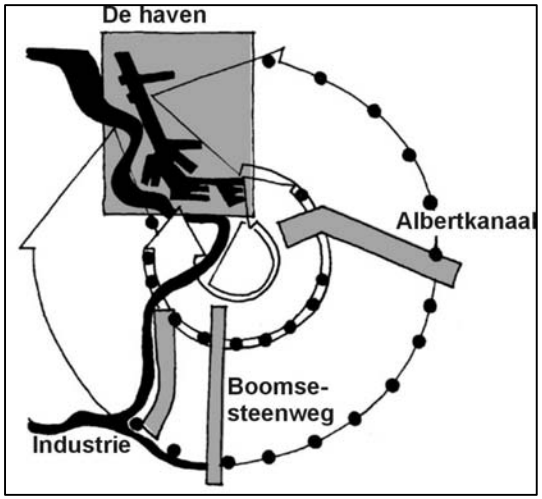
Figuur 8: concentrische opbouw van de stad

De stad is concentrisch gegroeid met een zeer herkenbare opbouw, van de ***kernstad*** over de ***voorstad*** naar de ***randgemeenten***. De Ring van Antwerpen, op de plaats van de vroegere Brialmontomwalling, vormt de overgang tussen de kernstad en de voorstad. De voorstad bestaat uit die randgemeenten die door de uitbreiding van de stad deel zijn gaan uitmaken van de agglomeratie en er ruimtelijk helemaal mee vergroeid zijn. De randgemeenten zijn er over het algemeen nog van gescheiden door een strook open ruimte.

De binnenste fortengordel is te situeren op die overgang van de voorstad naar de eerste gordel van randgemeenten, bestaande uit gemeenten zoals Wijnegem, Wommelgem, Borsbeek, Mortsel en Edegem.
De buitenste fortengordel ligt voorbij de tweede gordel van randgemeenten en begrenst in feite de ruimere stedelijke agglomeratie of de invloedssfeer van het stadsgewest.

In het vervolg van deze analyse wordt enkel ingegaan op de stadsrand, de overgangszone tussen voorstad en randgemeenten, de grens tussen de bebouwde ruimte van de stad en de open ruimte er omheen.

B. LINEAIRE ONTWIKKELINGEN LANGS INFRASTRUCTUREN

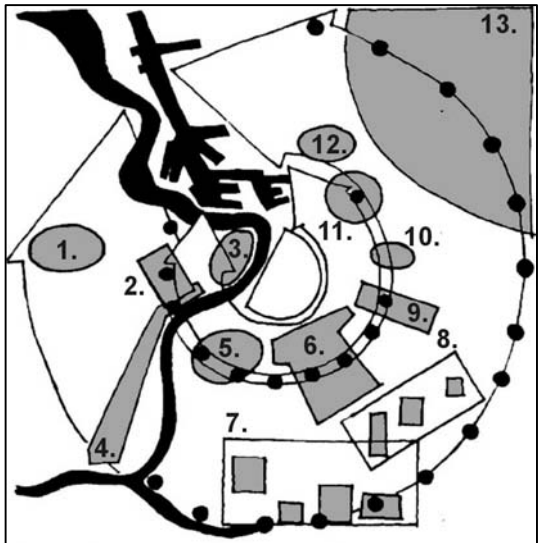
Figuur 9: lineaire ontwikkelingen

De concentrische opbouw van de agglomeratie wordt in de stadsrand op een aantal plaatsen radiaal doorsneden door grote infrastructuren, meestal gekoppeld aan specifieke ruimtelijke ontwikkelingen.

De belangrijkste zones zijn:

- ***De haven*** langs de Schelde en dokken, die de band tussen de noordelijke agglomeratie en de Schelde heeft doorbroken.
- ***De industriële band*** langs de Schelde, ten zuiden van de stad, met ondermeer de grotendeels verlaten petroleumindustrie, uitlopend in de metallurgie Hoboken en de steenbakkerijen verderop, die eveneens een breuk vormt tussen de stedelijke bebouwing en de Schelde.
- Industrie en bedrijvigheid langs de ***Boomsesteenweg***, de laatste decennia verdrongen door de vestiging van grootschalige baanwinkels, een fenomeen dat onder meer ook langs de Bredabaan ten noorden van Merksem voorkomt.
- Gemengde industrie langs het ***Albertkanaal***, die in het noorden van de stad een grote breuk veroorzaakt, zowel tussen de stad en de voorstad, als tussen twee delen van de voorstad zelf.

Verder zijn nog een aantal lineaire infrastructuren aan te geven, die het concentrische patroon doorkruisen, maar die minder gekoppeld zijn aan andere ontwikkelingen. Hier gaat het dan over de spoorlijnen naar het noorden en de bundel naar Brussel en over de snelwegen richting Turnhout, Mechelen en Gent.

1. Polderdorpen Melsele en Beveren
2. Polderdorpen Zwijndrecht en Burcht
3. Antwerpen Linkeroever
4. Dorpenlint Burcht-Kruibeke-Bazel-Rupelmonde
5. Verstedelijkte hoek van Hoboken en Wilrijk
6. Verstedelijkte band van Mortsel-Berchem- Wilrijk -Edegem
7. Banlieuedorpen Aartselaar-Reet-Kontich-Lint
8. Rand van Hove-Boechout-Vremde
9. Verstedelijkte vinger Deurne Zuid-Borsbeek
10. Gebundeld netwerk van Deurne
11. Merksem, verstedelijkte knoop
12. Ekeren, perifeer dorp
13. Het bebouwd perifeer landschap van Schoten en Kapellen

Figuur 10: ruimtelijk samenhangende gehelen in de bebouwde omgeving

C. RUIMTELIJK SAMENHANGENDE GEHELEN IN DE BEBOUWDE OMGEVING

De agglomeratie is echter niet zo gaaf en eenduidig. Zo ziet de stadsrand, bijvoorbeeld, er niet overal hetzelfde uit, sommige gemeenten of delen van gemeenten zijn meer met de stad verbonden, andere gebieden kunnen dan weer meer geënt zijn op de haven of kunnen net meer aansluiten op de open ruimte rondom. Binnen de stedelijke structuur kunnen een aantal gebieden onderscheiden worden met dezelfde ruimtelijke samenhang:

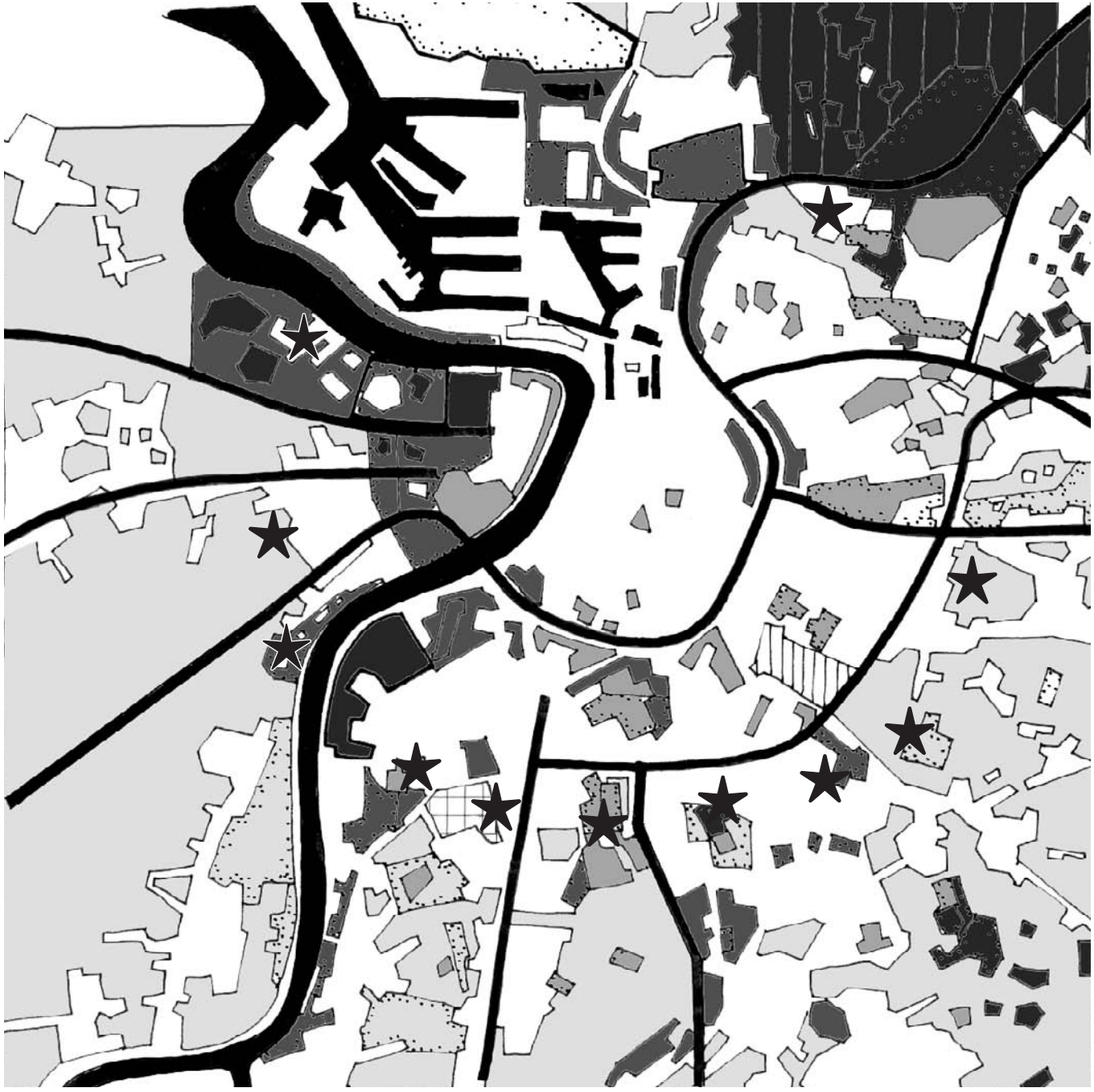
De belangrijkste ruimtelijk samenhangende gehelen zijn:

- De ***polderdorpen Melsele en Beveren*** op de linkeroever in Oost-Vlaanderen, die verankerd liggen aan de N70 en omgeven worden door het Oost-Vlaamse polderlandschap.
- De ***polderdorpen Zwijndrecht en Burcht*** op de grens van de provincie Antwerpen, in overgang tussen de voorstad van Antwerpen linkeroever en de Oost-Vlaamse polders.
- ***Antwerpen linkeroever*** met voornamelijk hoogbouw tussen groene ruimte, waardoor dit deel een herkenbaar geheel vormt vanuit de binnenstad op de rechteroever.
- Het ***dorpenlint Burcht-Kruibeke-Bazel-Rupelmonde*** bestaat uit verschillende Antwerpse en Oost-Vlaamse dorpen op de linkeroever die parallel aan de Schelde verankerd liggen aan de N419-Kruibeeksesteenweg.
- De ***verstedelijkte hoek van Hoboken en Wilrijk*** situeert zich in de Antwerpse zuidrand en is morfologisch volledig aan de stad gegroeid.
- De ***verstedelijkte band van Mortsel, Berchem, Wilrijk en Edegem*** is een sterk gemengd gebied met grootstedelijke functies.
- De ***Banlieuedorpen Aartselaar-Reet-Kontich-Lint*** vormen zuidelijke randgemeenten in de agglomeratie en zijn nog niet aan de stad gegroeid.
- De ***rand van Hove-Boechout-Vremde*** zijn afzonderlijke kernen dichter bij de stad, maar van de voorstad gescheiden door ingesloten open-ruimte-gebieden.
- De ***verstedelijkte vinger Deurne zuid-Borsbeek*** gaat over van een sterk verstedelijkt gebied aan de oostelijke rand van de kernstad tot een minder dens gebied, met veel groene ruimten binnenin.
- Het ***gebundeld netwerk van Deurne*** noord bestaat uit een heel dens gebied met groene randen in het oosten.
- ***Merksem, verstedelijkte knoop*** vormt de uiterste verstedelijkte uithoek van Antwerpen, omgeven door infrastructuren, zoals het Albertkanaal en met de Bredabaan als centrale winkelas.
- ***Ekeren, perifeer dorp*** ligt in de overgang tussen het havenlandschap en het bebouwd perifeer landschap in het oosten.
- ***Het bebouwd perifeer landschap van Schoten en Kapellen*** loopt tot over de Nederlandse grens door als een grootschalig en groen woonbos.

Agglomeratie

Versnipperde open ruimte in en rond de stad

kaart 11

- Parkgebied
- Vliegveld
- Begraafplaats
- Natuurgebied
- Restgrond
- Bosgebied
- Woonbos
- Landbouwgebied
- Biologisch waardevol open ruimte
- Fort

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen Oktober 2001

2.2.2 ANALYSE VAN DE OPEN RUIMTE ROND DE STAD

A. VERSNIPPERDE OPEN RUIMTE IN EN ROND DE STAD

In de Antwerpse agglomeratie zijn verschillende soorten groene ruimten gelegen die elk een verschillend belang hebben. Sommige gebieden kunnen een rol spelen in de opvang van publiek, anderen kunnen ecologisch een heel belangrijke waarde hebben. Daarom wordt een onderscheid gemaakt tussen de verschillende types groene ruimten in de stadsrand:

Parkgebieden
In de voorstad zijn een aantal belangrijke parkgebieden gelegen:
- Het Nachtegalenpark, den Brandt en Middelheim, zijn publieke parken voor actieve en passieve recreatie;
- Het open-ruimte-gebied rond de UIA en het universitair ziekenhuis van Antwerpen is een groots wandelpark dat deel uitmaakt van een belangrijke groene vinger in Antwerpen;
- Het provinciaal domein Rivierenhof is een waterrijk wandelpark met sportaccommodatie en is gelegen in de vallei van de Grote Schijn;
- Het provinciaal domein Vordenstein is een sterk bebost wandelpark is Schoten;
- In de omgeving van Mortsel, Hove en Boechout liggen een aantal belangrijke historische kasteelparken gedeeltelijk ingesloten tussen de bebouwing, maar met een aantal belangrijke natuurverbindingen (Fort5-Hof ter Linden via park Centrum en Arendsnest naar de Edegemse Beekvallei of via het Mussenburgcomplex en het park van Hove naar het Moretusdomein in Boechout.

Vliegveld
Het vliegveld van Deurne vormt een groot open-ruimte-gebied in Antwerpen. De discussie over de verlenging van de startbaan blijft actueel.

Begraafplaatsen
Rond de fortengordel zijn opvallend veel begraafplaatsen gelegen, deze zijn meestal van gemeentelijk belang. Het Schoonselhof langs de R11 in Wilrijk is de grootste begraafplaats van Antwerpen. Het betreft een landschapspark met een centraal gelegen bos en grenst aan Fort 7 en ligt in de nabije omgeving van Fort 8.

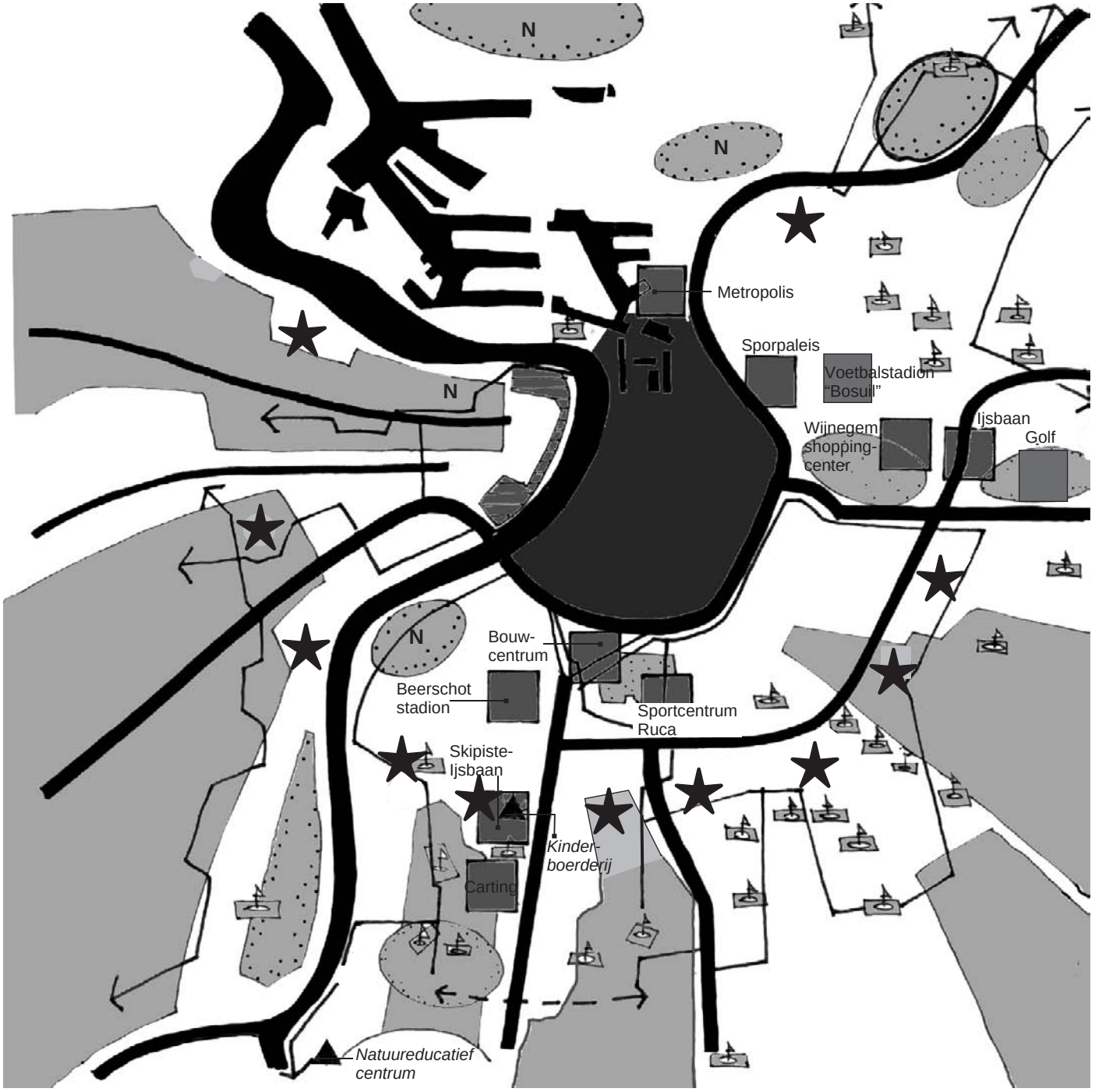
Natuurgebieden
De Hobokense Polder aan de Schelde in Hoboken, Blokkersdijk op Linkeroever, de Hoge Landen in Ekeren en het Kuifeend natuurreservaat aan het Churchilldok behoren tot de belangrijkste natuurgebieden in en rond Antwerpen.

Bermen
Ook de bermen langs snelwegen zijn belangrijke groene ruimten. Het zijn vaak, mits een aangepast beheer, belangrijke corridors voor plant en dier. Langs enkele wegen in Antwerpen zijn de bermen omvangrijker:
- De bermen aan de spaghettiknoop en verder over bijna heel de lengte van de Ring;
- De bermen van de E19 met een brede strook ten zuiden van de woonwijk Molenveld;
- De bermen van de Ring en de E19 langs Schoten;

Agglomeratie

Harde en zachte recreatie in de stadsrand

kaart 12

- Harde infrastructuren
- Doorlopende recreatieve strook
- Natuureducatief centrum - kinderboerderij
- Kasteeldomein
- Belangrijk bosgebied
- Recreatief park
- N Belangrijk natuurgebied
- Fietsroute
- Open ruimte
- Fort

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen Oktober 2001

Restgronden
Dit zijn in onbruik geraakte gronden, waardoor een spontane vegetatie zich ter plaatse heeft kunnen ontwikkelen en het gebied vaak een zekere ecologische waarde heeft. Vaak zijn deze gronden ook potentiële ontwikkelingszones voor stedelijke activiteiten. De belangrijkste restgronden in de stadsrand zijn:

- Antwerpen Linkeroever bevat de grootste aaneengesloten restgronden van de Melselepolder tot Blokkersdijk en van hieruit tot aan het Galgeweel;
- De verkeerswisselaar, ook wel “spaghettiknoop” genoemd met Konijnenwei;
- Petroleum Zuid, met sterk vervuilde bodem doch waardevolle en soms zeldzame vegetatie;
- Zuidelijk industriegebied aan de Schelde, van Hoboken tot Hemiksem met veel in onbruik geraakte of onbenutte gronden, met een vaak dichte struikvegetatie;
- Grote verspreide terreinen in de omgeving van het Churchilldok.

B. HARDE EN ZACHTE RECREATIE IN DE STADSRAND

De stadsrand biedt een ruim aanbod aan recreatievormen, deze kunnen onderling sterk verschillen in aard en doelgroep, daarom wordt een onderscheid gemaakt tussen verschillende recreatievormen in de stadsrand. Want het sportpaleis of de Metropolis, bijvoorbeeld, trekken een heel ander publiek aan en hebben een heel verschillend karakter dan bijvoorbeeld een kinderboerderij of natuureducatief centrum.

Harde infrastructuren in de stadsrand
Dit zijn grootstedelijke aantrekkingspolen met stedelijke ontspanningsmogelijkheden. In tegenstelling tot de zachte recreatievormen, kunnen ze een druk uitoefenen op de nabije omgeving:

- Metropolis: stedelijk cinémacomplex in Luchtbal
- Sportpaleis: grootstedelijke evenementenhal te Deurne
- Voetbalstadion “Bosuil”: stadion te Deurne
- Wijnegem Shoppingcenter
- Ijsbaan Wijnegem
- Sportcentrum Ruca
- Bouwcentrum aan het Kiel
- Beerschot stadion in het Kiel
- Skipiste – ijsbaan in Wilrijk
- Carting in Wilrijk

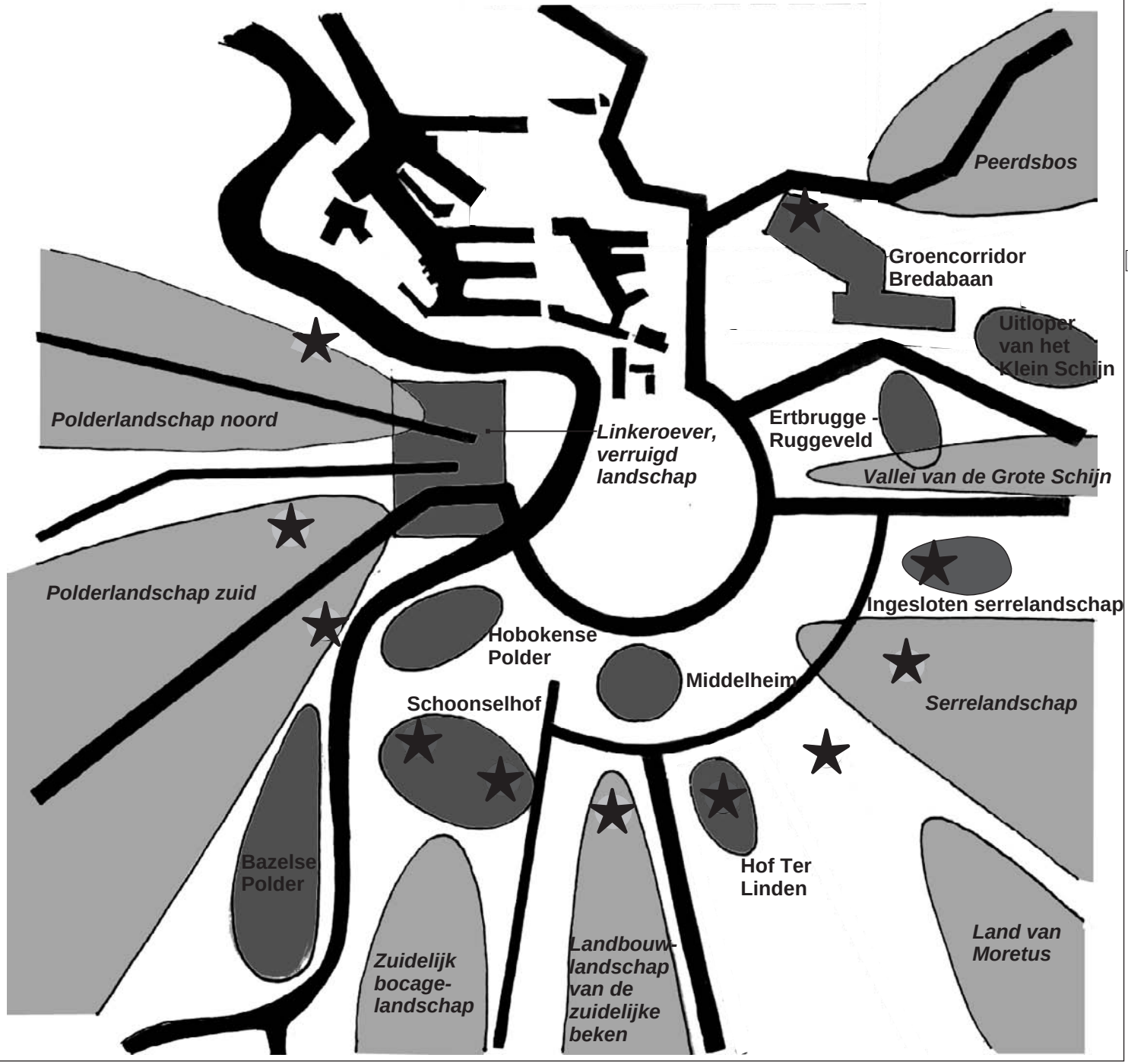
- Een doorlopende recreatieve strook aan de Scheldeboorden van Antwerpen Linkeroever met ondermeer het St-Annastrand, een camping, een speeltuin en het Galgeweel met surfmogelijkheid.

Sportterreinen verspreid over de gordel
In de stadsrand zijn heel veel sportterreinen voorzien, ze zijn meestal enkel op lokaal niveau van belang. Ook in de omgeving van de forten liggen enkele lokale sportterreinen, zoals enkele sportterreinen rond de buitenrand van Fort 8, enkele terreinen aan de zuidelijke rand van Fort 7, sportvelden in het domein van Fort 6 en enkele velden aan de Krijgsbaan in de groene vinger van het ‘Serrelandschap’.

Agglomeratie

Ruimtelijk samenhangende gehelen in de open ruimte

kaart 13

- Groene vinger
- Grote groengehelen
- Concentratie van ruimtelijke entiteiten
- Fort

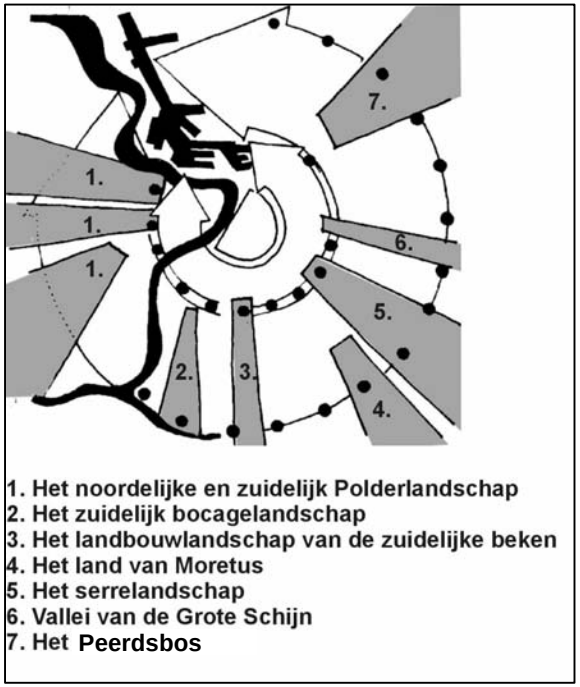
STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen

Oktober 2001

Cultuur en natuur
Er is een gevarieerd aanbod aan zachte recreatievormen in en rond Antwerpen:
- Het natuureducatief centrum aan de Rupel en de Kinderboerderij aan de Boomsesteenweg;
- Concentraties van kasteeldomeinen komen voornamelijk voor in de zuidrand van Antwerpen, en wel tussen de Schelde en de Boomsesteenweg, in de omgeving van Mortsel en Boechout als ingesloten kasteelparkjes en in de omgeving van Schoten in een groenere omgeving;
- Het Peerdsbos in Schoten vormt het grootste bosgebied in de omgeving;
- De hiervoor beschreven natuur- en parkgebieden zijn belangrijke domeinen voor zachte recreatie;

Recreatieve routes
In de voorstad zijn verschillende recreatieve fietsroutes uitgewerkt. Verder zijn er onder meer jaagpaden langs de kanalen en een aantal fietspaden. Van een samenhangend netwerk is echter nog geen sprake.
De belangrijkste fietsroutes zijn:
- Sint-Annekesroute op de linkeroever;
- De architectuurroute en Brialmontroute in de voorstad, van Hoboken tot Deurne noord;
- De Baksteenroute in het zuiden van Antwerpen (Hemiksem – Schelle – Aartselaar);
- De Abraham Hansroute ten zuidoosten van Antwerpen (Kontich-kazerne – Hove);

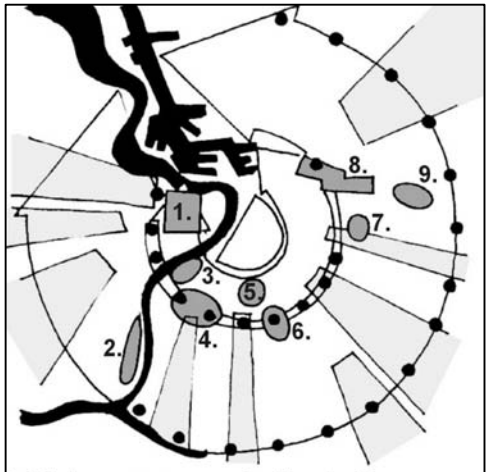

Figuur 11: groene vingers

C. RUIMTELIJK SAMENHANGENDE GEHELEN IN DE OPEN RUIMTE

Groene vingers
Enkele grootschalige en aaneengesloten open-ruimte-gebieden dringen tot in de stadsrand, ze worden groene vingers genoemd:

- ***Het noordelijke en zuidelijk Polderlandschap*** op Linkeroever bestaat overwegend uit een grootschalig, gaaf en aaneengesloten landbouwlandschap met kleine kavels.
- ***Het zuidelijk bocagelandschap*** bestaat uit grote weilanden en beboste parkgebieden, begrensd door bomenrijen en struwelen.
- ***Het landbouwlandschap van de zuidelijke beken*** is een uitgestrekt landbouwgebied, versnipperd door woonlinten en met de Kleine Struisbeek, Edegemsebeek en Mandoersebeek.
- ***Het land van Moretus*** vormt een kleiner, ingesloten landbouwgebied, met veel boscomplexen, waarvan het belangrijkste het bos van Moretus.
- ***Het serrelandschap*** vormt een belangrijke groene vinger die doordringt tot in de voorstad en waar het vliegveld van Deurne deel van uitmaakt. In dit landbouwgebied komen opvallend veel hoeven voor.
- Ook *de* ***Vallei van de Grote Schijn*** dringt door tot in de voorstad en bestaat uit het provinciaal domein Rivierenhof, een golfterrein en een weidelandschap.
- ***Het Peerdsbos*** met het Domein Vordenstein als uitloper, die samen de beboste noordoostelijke groene vinger vormen.

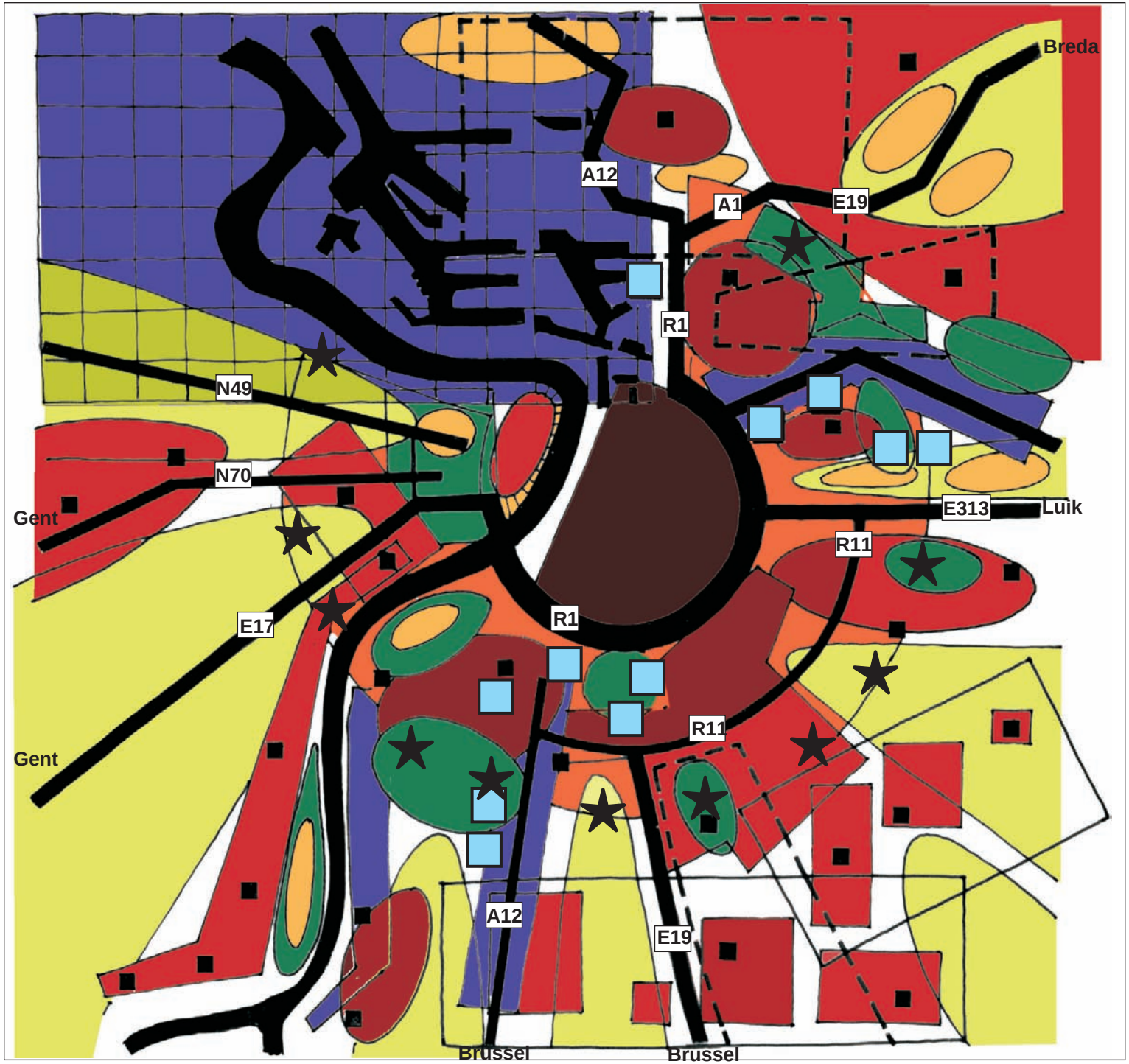

Figuur 12: grote groengehelen

Grote groengehelen

Naast deze groene vingers zijn er ook kleinere, maar eveneens heel belangrijke groengebieden gelegen in de stadsrand. Op sommige plekken palen verschillende groengebieden aan elkaar en vertonen een ruimtelijke samenhang, in dat geval vormen ze een structuurbepalende drager van de stedelijke groenstructuur:

- ***Linkeroever, verruigd landschap*** reikt van het Sint-Annabos tot aan het Galgenweel en bestaat overwegend uit biologisch waardevolle restgronden;
- ***De Bazelse Polder*** bestaat uit natte valleigronden en wordt gekarakteriseerd door de langgerekte, smalle landbouwkavels;
- ***De Hobokense Polder*** is ontstaan op verlaten industriegronden en heeft zich ontwikkeld tot een waardevol bosgebied met een struikachtige vegetatie en natte valleigronden.
- ***Het Schoonselhof*** is een samengesteld groen gebied dat genoemd is naar de begraafplaats en bestaat uit het groengebied rond Fort 8, inclusief het fortdomein, het Sorghvliedtpark, de begraafplaats Schoonselhof met hierop aansluitend Fort 7.
- ***Middelheim*** bestaat uit verschillende, aan elkaar geschakelde parkgebieden: het Nachtegalenpark met sportvelden, het den Brandtpark en het park Middelheim met openluchtmuseum.
- ***Hof Ter Linden***, genoemd naar het kasteel Ter Linden, waarrond een parkdomein en landbouwzone gelegen zijn en waarop een bos aansluit tot in Fort 5. Het geheel vormt een belangrijke natuurtechnische eenheid
- ***Ertbrugge – Ruggeveld*** sluit aan op de vallei van de Grote Schijn en bestaat overwegend uit weilanden. Het domein Ertbrugge is een oud kasteeldomein, Ruggeveld bestaat uit enkele sportvelden.
- ***Groencorridor Bredabaan*** sluit aan op het Fort van Merksem en vormt een groenverbinding over de Bredabaan. De corridor wordt in het noorden gevormd door weiden en eindigt meer zuidelijk in kasteelparken.
- ***Uitloper van het Klein Schijn*** wordt van de groencorridor Bredabaan gescheiden door het Schotenkanaal en kenmerkt zich door de centraal gelegen vallei van het Klein Schijn met weilanden, boscomplexen en kasteelparken.

Structuurschets fortengordel provincie Antwerpen

Agglomeratie

Synthese

Kaart 14

- Kernstad
- Voorstad
- Randgemeente
- Stadsrand
- Kern
- Ruimtelijk samenhangende gehelen in de bebouwde omgeving
- Groene vinger
- Grote groengehelen
- Concentratie van ruimtelijke entiteiten
- Recreatiegebied
- Harde recreatie-infrastructuur
- Fort

STRAMIEN

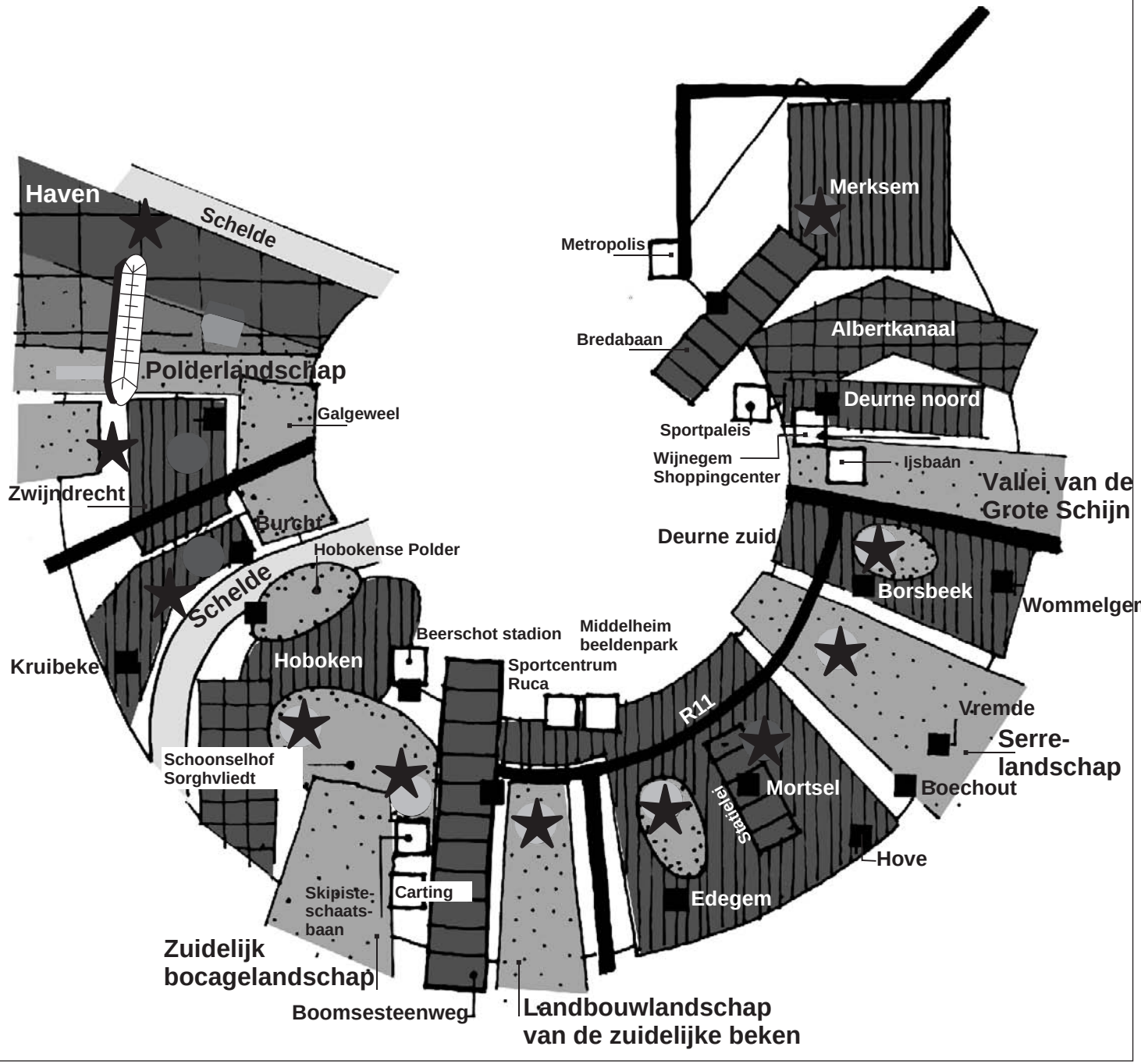
Opdrachtgever: provincie Antwerpen

Oktober 2001

Agglomeratie

De fortengordel in een overgangszone

kaart 15

- Haven
- Industrielint
- Groothandelslint
- Stedelijk gebied
- Groene vinger
- Grote groengehelen
- Kern
- Harde recreatie-infrastructuur
- Fort

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen

Oktober 2001

3. DE FORTEN EN DE FORTENGORDEL

3.1 INLEIDING

Uit de analyse van de stadsrand komen twee elementen duidelijk naar voor. Eerst en vooral valt op dat de fortengordel ruimtelijk als het ware de ruggengraat vormt van de hele stadsrand. Toch is dit niet zichtbaar of voelbaar. In dit overgangsgebied tussen de stedelijke agglomeratie en de open ruimte er omheen is vandaag geen duidelijke lijn te trekken, het zal één van de taken zijn in het komende afbakeningsproces van het grootstedelijk gebied Antwerpen.

Bij deze juridisch-administratieve afbakening worden voornamelijk ruimtelijke aspecten in rekening gebracht, de fortengordel biedt in dat verband een zeer sterk aanknopingspunt. Enerzijds omdat het in het geheel gaat om zeer grote groene oppervlakten in de stadsrand en anderzijds omdat hier sprake is van belangrijke en waardevolle infrastructuren met de potentie om tal van stedelijke functies te herbergen, alleszins veel meer dan vandaag het geval is.

Een tweede opvallend element uit de analyse is de zeer verschillende context van de forten. De forten op Linkeroever maken op een heel andere manier deel uit van de agglomeratie dan de forten op de rechteroever. Hier zijn er dan nog onderlinge verschillen, zoals tussen Fort 4 en Fort 5 die bijna volledig ingesloten zijn door bebouwde ruimte bijvoorbeeld, en Fort 3 dat volledig in de open ruimte ligt, zoals het ook historisch het geval was. Daarnaast horen sommige forten, zoals de forten 2, 4, 5 en 8 echt bij de nabijgelegen randgemeente, andere forten, zoals fort 3, 6 en 7 staan veel meer op zichzelf.

Ook de bereikbaarheid van de forten, de relatie met de Krijgsbaan en de relatie met de open ruimte, verschillen zeer sterk. Het Fort van Merksem is helemaal een buitenbeentje, omdat het enigszins geïsoleerd ligt ten opzichte van de andere forten. Fort 8, Fort 4, Fort 2 en het Fort van Merksem zijn door openbaar vervoer rechtstreeks verbonden met de binnenstad. Voor andere forten en voor de forten onderling ontbreken rechtstreekse verbindingen.

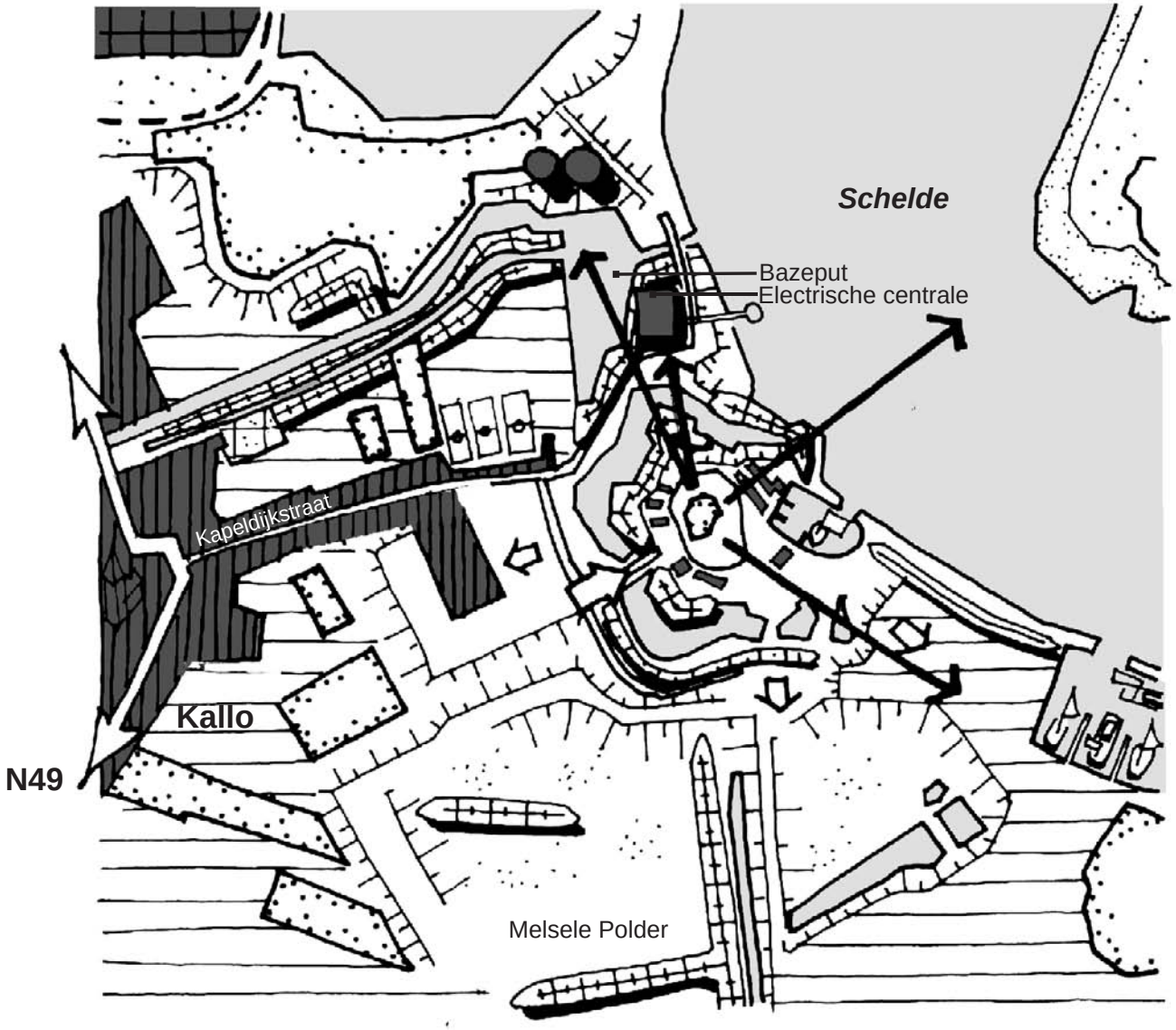
Vandaag ontbreekt verder onder meer ook een rechtstreekse verbinding tussen de forten van de rechteroever en de forten van de linkeroever, welke bereikbaar zijn via de E17. Van hieruit geeft de N419 een rechtstreekse verbinding tussen het Fort van Kruibeke en het Fort van Zwijndrecht. Ook een rechtstreekse verbinding tussen het Fort van Zwijndrecht en het Fort St-Marie ontbreekt, tenzij langs de Defensieve Dijk.

Hierna volgt de analyse van de individuele forten, beginnend bij Fort St. Marie in Kallo en zo in tegenwijzerzin tot het Fort van Merksem. Nadien volgt de analyse van de Defensieve Dijk en van de Krijgsbaan, de belangrijkste ruimtelijke bindende elementen in de fortengordel.

Lokaal

Fort St-Marie

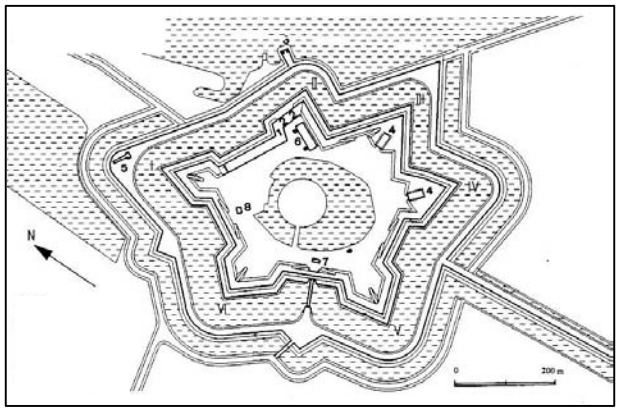
kaart 16

- Woongebied
- Industrie
- Dominante industriegebouwen
- Zicht op industrie
- Landbouwgebied
- Boomgaard
- Boscomplex
- Opgespoten grond: moeras
- Zandgrond - oever
- Water
- Talud
- Helling
- Baken

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen Oktober 2001

Figuur 13: Fort St-Marie op het eind van de 19e eeuw

1: Gekazemateerde batterij
2: Pantserbatterij
3: Onderwaterbatterij
4: Kruitmagazijn
5: Torpedoloods
6: Artillerieloods
7: Wachthuis
8: Officierenpaviljoen

Foto 1: electrische centrale

Foto 2: gekazemateerde batterij met nieuwbouw

Figuur 14: gewestplan Fort St-Marie

3.2 BESCHRIJVING VAN DE FORTEN

3.2.1 FORT ST-MARIE

Situering
Fort St-Marie ligt op linkeroever, in de Antwerpse haven en staat in rechtstreekse verbinding met de Schelde. De defensieve dijk vormde de scheiding tussen de Melsele- en de Borgerweertpolder die grenzen aan de open ruimte van het noordelijke Polderlandschap. Het fort ligt noordelijk van de N49 en wordt ontsloten via de Melseledijk en de Kapeldijkstraat. De bereikbaarheid met het openbaar vervoer daarentegen is heel slecht.

Het fort ligt vlakbij het centrum van Kallo, in het verlengde van de Kapeldijkstraat, de hoofdstraat. Kallo is een polderdorp, omgeven door open ruimte, begrensd door het havenlandschap. Het polderlandschap bestaat uit dijken, grachten, moeraszones, waardevolle stukken natuur en boomgaarden. In het noorden grenst het fort aan de elektrische centrale, die samen met de hoogspanningsleidingen het beeld domineren. Het landschap rond het fort is halfopen waardoor het fortdomein ook van op afstand vrij goed herkenbaar is.

Beschrijving van het fort
Fort St-Marie is vanuit een totaal andere logica opgebouwd dan de andere forten, op een strategische plek, in een inundeerbaar gebied, in een bocht van de Schelde. Het fort was omsloten door een dubbele gracht en voorzien van een onderwaterbatterij en was enkel langs dijken te benaderen. Er bevinden zich ook twee kleine haventjes, één in het fort zelf, één ten zuidoosten van het fort. Omdat de ondergrond veel turf bevatte werd middenin het fort een vijver gegraven om over voldoende aarde te beschikken om de wallen op te werpen.

Het fort ligt op het grondgebied van de gemeente Zwijndrecht. Het is vandaag nog in eigendom van het Ministerie van Landsverdediging, maar werd gedesaffecteerd en maakt het voorwerp uit van een onteigeningsprocedure van de Autonome Raad voor het Gemeenschapsonderwijs. Het is in gebruik door de school voor binnenvaart, die ook één van de haventjes gebruikt. Voor de opleiding zijn rond de vijver paviljoenen gebouwd. De basisstructuur van het fort is behouden, met een aantal originele fortgebouwen, waaronder de gekazemateerde batterij. Bovenop het gebouw is na WOII door de Marine een ongewone moderne betonnen verdieping geplaatst. Het fort is niet beschermd als monument en wordt nog gebruikt als depot, met burelen in de bovenbouw. Ook de defensieve dijk met gracht bleef bewaard, al is er geen directe verbinding meer met het fort.

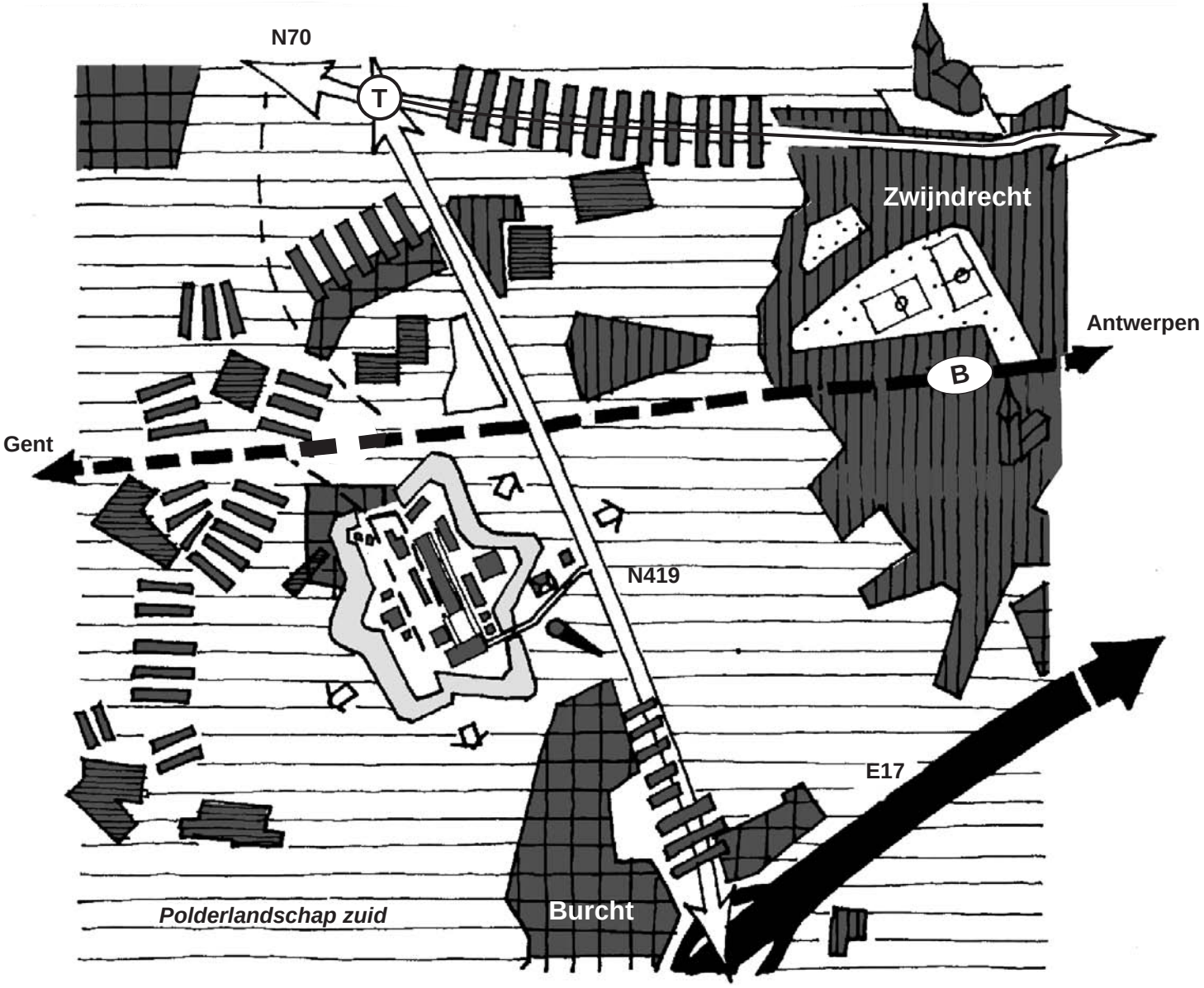
Omwille van de hoge natuurwaarde is Fort St Marie sinds ‘79 op het gewestplan als natuurgebied ingekleurd, samen met de Scheldeoevers. Het centrale deel is bestemd voor gemeenschapsvoorzieningen en openbaar nut. Ten zuiden ligt agrarisch gebied. Sinds mei 2001 is het fort geselecteerd als habitatrichtlijngebied.

Conclusie
Wat Fort St-Marie bijzonder maakt is de structuur en situering van het fort. De dubbele gracht met defensieve dijk, de centrale vijver, de onderwaterbatterij en de gekazemateerde batterij zijn unieke elementen. Ook de aanwezigheid van de Schelde met de kleine havens, en de ligging in een landschap waar polders en haven elkaar ontmoeten geeft het fort een apart karakter.

Lokaal

Fort Zwijndrecht

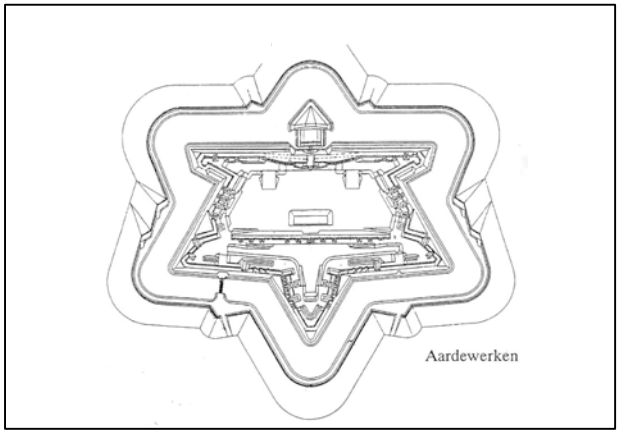
kaart 17

- Woongebied
- Villawoning
- Woonlint
- Industrie
- Serre
- Landbouwgebied
- Restruimte
- Sportveld
- Spoorweg
- Station
- Hoofdweg
- Autosnelweg
- Baken op korte afstand
- Herkenbare mast
- Gracht

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen Oktober 2001

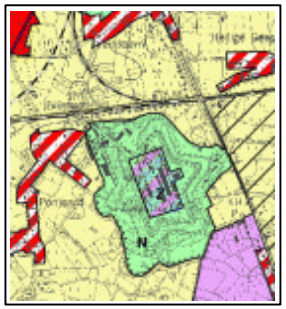
Figuur 15: Fort Zwijndrecht: origineel fort

Foto 3: bomvrije poterne

Foto 4: mast symboliseert het fort

Figuur 16: gewestplan Fort Zwijndrecht

3.2.2 FORT ZWIJNDRECHT

Situering

Het Fort van Zwijndrecht ligt in de groene vinger van het Polderlandschap zuid, westelijk tussen Zwijndrecht en Burcht. De autobereikbaarheid van het fort is verzekerd door de ligging aan de N419, tussen N70 en E17. De verlenging van de tramlijn van Linkeroever tot in Zwijndrecht is gerealiseerd, de terminus, op de kruising tussen N419 en Beversebaan, ligt op ongeveer 1300m van het fort. Anderzijds is het ongeveer 1600m tot het station in het centrum van Zwijndrecht. De reistijd van Zwijndrecht naar Antwerpen zal slechts een kwartiertje bedragen, het fort is dus ook met openbaar vervoer zeer goed ontsloten. De N419 is wel een zeer drukke verkeersader en moeilijk oversteekbaar. Deze weg is in het RSV aangeduid als primaire weg categorie II.

Het fort is gelegen in open landbouwgebied en vormt zo een opvallend domein in de omgeving, maar het is voornamelijk de zendmast, aan de ingang van het fort, die de ligging van het domein aangeeft. Enkel aan de noordwestelijke grens zijn enkele industriegebouwen gelegen. De spoorlijn Antwerpen-Gent loopt langs het fort, heeft een zijtak voor goederenvervoer en loopt door het industrieterrein, tot midden in het fortdomein. De N419 verbindt Fort Zwijndrecht met Fort Kruibeke, er is geen rechtstreekse verbinding met Fort St-Marie,.

Beschrijving van het fort

Het belangrijkste verschil in opbouw tussen Fort Zwijndrecht en de Brialmontforten is de afwezigheid van een reduit. Ter vervanging is een batterij voor indirect vuur over de ganse breedte van het fort ingericht. Hierdoor is ook het terreplein, het binnenste deel van de versterking, anders ingedeeld. Een ander belangrijk verschil is de aanwezigheid van een bomvrije poterne, of onderaardse gang, van de ingang naar het terreplein en de linker halve caponnières. Het fort is niet beschermd als monument.
Het fort is bijna volledig bewaard gebleven en dus ook binnenin nog heel herkenbaar. Binnenin het domein zijn ondertussen veel militaire loodsen gebouwd. Het fort is in eigendom van het Ministerie van Landsverdediging en nog in militair gebruik. Het fort is niet toegankelijk voor externen.

Net als Fort St-Marie is ook het Fort van Zwijndrecht ingekleurd als natuurgebied, dit ten gevolge van de Gewestplanwijziging van 26/03/96. Daarbij werd het binnengebied van het fort aangeduid als gemengd gebied voor openbaar nut, bedrijventerrein en groenzone. Het ministerieel besluit vermeldt tevens dat deze laatste bestemmingen slechts gerealiseerd kunnen worden nadat een B.P.A is goedgekeurd door de Minister. Het fort zal op termijn toegevoegd worden aan de lijst van vervreemdbare militaire domeinen, maar wordt nog niet gedesaffecteerd omwille van de aanwezigheid van zware vervuiling met munitie en ander afval, waardoor jarenlange sanering vereist is. Het fort is verder volledig omringd door agrarisch gebied. Het noordwestelijke industriegebied is dus zonevreemd. Het fort komt vrij na 2003-2004. De reiniging van de fortgracht zal gebeuren vanaf 2002 en zal ongeveer 10 jaar duren. Hierna kan het fort definitief verkocht worden.

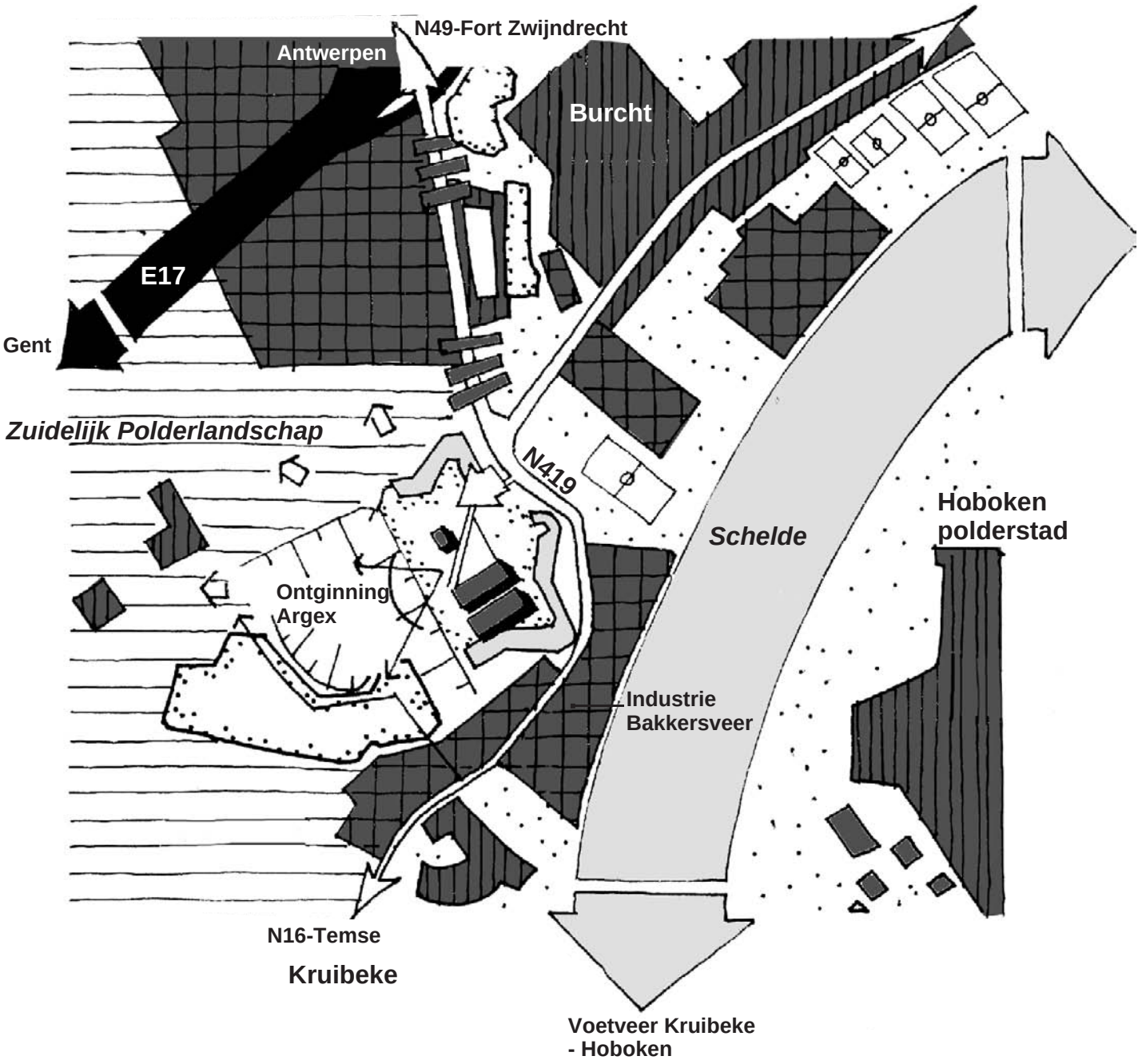
Conclusie

De belangrijkste kenmerken van het Fort van Zwijndrecht zijn de fortstructuur met de bijzondere poterne enerzijds en de ligging in een groot open ruimtegebied nabij het centrum van Zwijndrecht anderzijds. De goede bereikbaarheid van het fort kan als een van de belangrijkste troeven beschouwd worden.

Lokaal

Fort Kruibeke

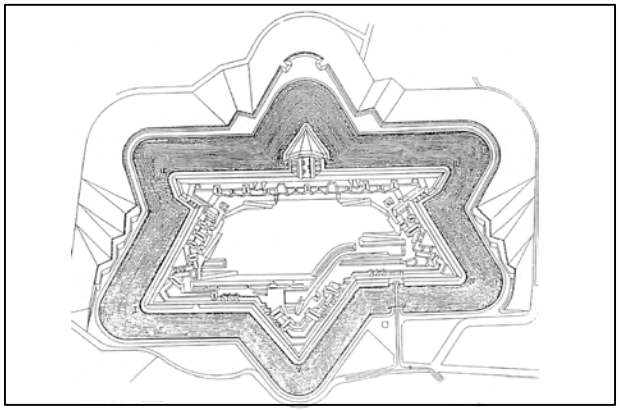
kaart 18

- Woongebied
- Wooneiland
- Woonlint
- Solide blok
- Industrie
- Landbouwgebied
- Boscomplex
- Restruimte
- Sportveld
- Zandontginning
- Gracht
- Hoofdweg
- Autosnelweg
- Waterloop
- Herkenbare inkom
- Baken over korte afstand
- Panorama

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen Oktober 2001

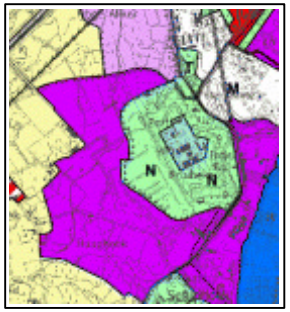

Figuur 17: originele structuur van Fort Kruibeke

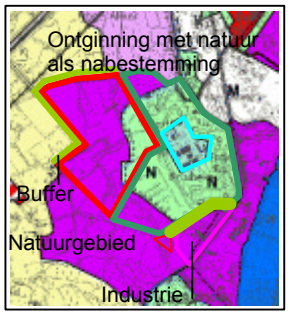

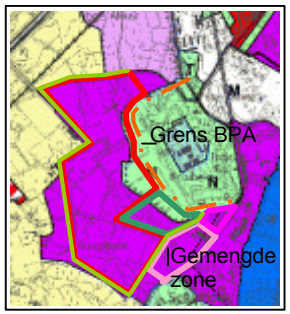
Foto 5 en 6: ontginningsput

Figuur 18a: gewestplan

Figuur 18b: "Kasteleynhoek"

Figuur 18c: BPA "Sterhoek – Haaghoek"

3.2.3 FORT KRUIBEKE

Situering

Fort Kruibeke ligt op de linkeroever, tussen het centrum van Kruibeke en de kern van Burcht en maakt deel uit van het dorpenlint Burcht-Kruibeke-Bazel-Rupelmonde. Het fort ligt op de grens met Oost-Vlaanderen, in de onmiddellijke omgeving van de Schelde en aan de rand van het zuidelijk gelegen Polderlandschap. De E17 en N419 zorgen voor een vlotte ontsluiting. De steenweg N419 geeft rechtstreeks aansluiting op het fort en meer naar het noorden met het Fort van Zwijndrecht en de N49, in het zuiden met de N16 in Temse.

Het fort sluit in noordoostelijke richting aan op een glooiend weidelandschap dat uitgeeft op de Schelde en zo voor de enige relatie tussen het fort en de Schelde kan zorgen. Want in het oosten is de relatie tussen de Schelde en het fort volledig verdwenen door de industrieterreinen Bakkersveer. Het zuidwestelijke deel van het fort is verdwenen voor een grote ontginningsput van Argex, deze put wordt deels gebufferd door een bosgebied. In noordwestelijke richting sluit het fort aan op landbouwgebied.

Beschrijving van het fort

Het belangrijkste kenmerk van het fort is de assymetrische structuur. Verder was de originele opbouw gelijkaardig met Fort Zwijndrecht. Door grote wijzigingen aan de interne structuur, is de oorspronkelijke fortopbouw moeilijk herkenbaar. De caponnière is verdwenen maar het fort beschikt over een unieke infanteriekazerne. Veel elementen zijn echter verdwenen voor de klei-ontginning, de resterende fortgracht zou munitie bevatten. Het hoger gelegen fortdomein heeft een mooi panorama op deze lager gelegen ontginningsgronden.

Het resterende fortgedeelte is in eigendom van het Ministerie van Landsverdediging en momenteel nog in militair gebruik, de loods is in eigendom van de NATO. Op het gewestplan is het domein met de ontginningsput gedeeltelijk als natuurgebied aangeduid. Het fortdomein vormt op het gewestplan dan ook een belangrijke schakel tussen natuurgebieden in het zuiden, met name de Zuid Polder en Bazelse Polder en natuurgebieden in het noorden. Enkel het centrale deel dient voor gemeenschapsvoorzieningen en openbaar nut. Het fort wordt volledig omringd door industriegebied, behalve in het noordoosten, dit deel is aangeduid als militair domein. In 1999 werd het BPA "Kasteleynhoek" goedgekeurd waarin een uitbreiding van het ontginningsgebied voorzien werd tot aan de Heirbaan in het noorden en de Haagstraat in het westen. Hierdoor worden twee bestemmingswijzigingen doorgevoerd t.o.v. het gewestplan, nl. de omvorming van natuurgebied tot ontginningsgebied met nabestemming natuurgebied en de omvorming van natuurgebied tot industriezone. Het BPA "Sterhoek-Haaghoek" voorziet een bijkomende uitbreiding van de huidige ontginning. De KMO-zone van het BPA "Kasteleynhoek" zou hierbij omgezet worden in gemengde zone.

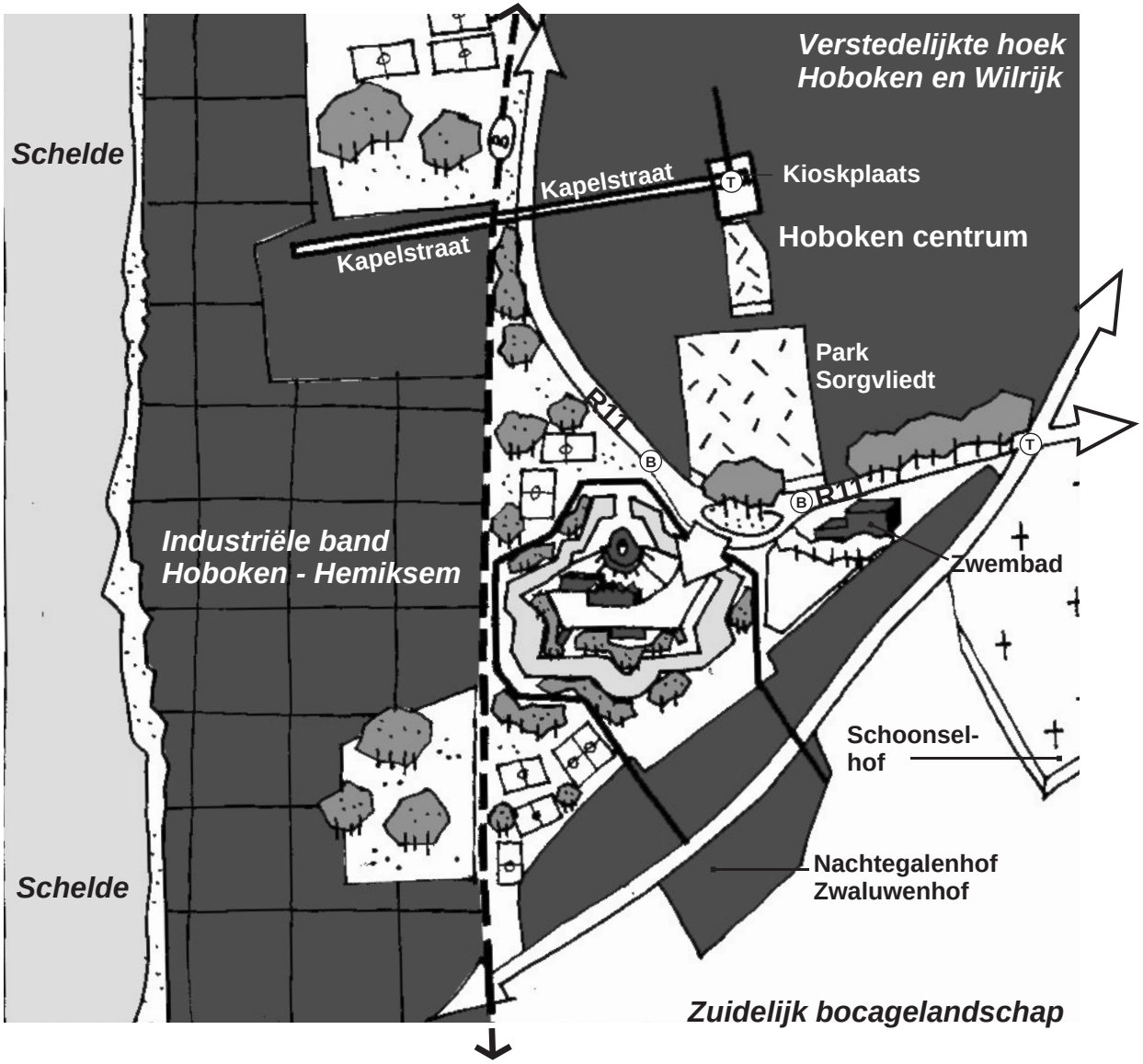
Conclusie

Er zijn slechts een aantal historische restanten in het fort terug te vinden, de belangrijkste elementen van het fort zijn dus niet noodzakelijk in het domein zelf gesitueerd. Voornamelijk de ligging langs de Schelde, de aanwezigheid van een grote ontginningsput en de situering binnen een groot ecologisch netwerk, zijn de belangrijkste pluspunten van het fort.

Lokaal

Fort 8

kaart 19

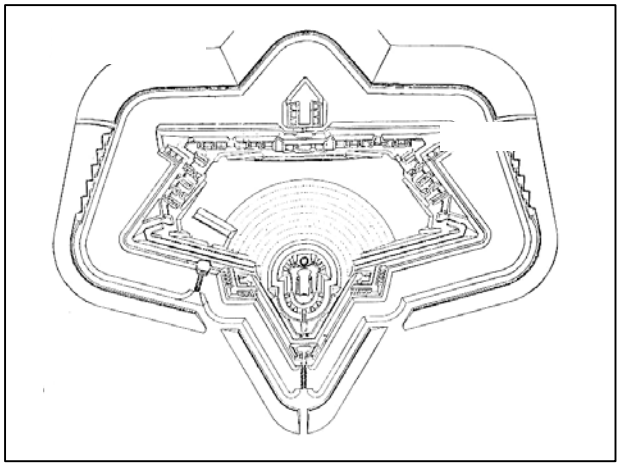
- Woongebied
- Industrie
- Bouwblok
- Fortgebouwen
- Boulevard
- Restruimte - ruigte
- Parkgebied
- Begraafplaats
- Sportveld
- Gracht
- Open ruimte
- Inkom
- Tramterminus
- Bushalte

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen

Oktober 2001

3.2.4 FORT 8

Figuur 19: Brialmontfort 1859

Foto 7: reduit

Foto 8: touwenparcours Outfort

Figuur 20: gewestplan Fort 8

Situering
Fort 8 ligt aan de rand van de voorstad, juist ten zuiden van Hoboken. Het fort ligt op de grens met de industriegordel van Petroleum zuid – Hemiksem, nabij de groene vinger 'Zuidelijk bocagelandschap'. De wijken Nachtegalenhof – Zwaluwenhof vormen een fysieke scheiding tussen het fort en de groene vinger.

De R11 zorgt voor een goede ontsluiting, zowel met andere forten als met de stad. Het fort ligt in een 'groene driehoek', gevormd door restgronden of sportvelden, aansluitend op het Schoonselhof. Via het park Sorgvliedt sluit het fort aan op het centrum van Hoboken, met een tramterminus op de Kioskplaats en een station. Ook op de St-Bernardsesteenweg is een tramterminus gelegen, aan het fort zelf is een bushalte voorzien.

Beschrijving van het fort
Fort 8 vormt één van de 8 forten van de Brialmontgordel en onderscheidt zich van de andere, door het feit dat het later niet werd opgenomen in de veiligheidsomwalling. Hierdoor zijn enkele zeer merkwaardige details bewaard gebleven van de oorspronkelijke toestand. Een ander specifiek kenmerk zijn de hoge wallen, opmerkelijk hoger dan in andere Brialmontforten. Het fort is op een hoogte gebouwd waardoor de grondwaterspiegel lager ligt en er meer grond diende uitgegraven te worden.

Het fort kan tot een van de best bewaarde forten gerekend worden. Zo zijn alle wallen bewaard gebleven, maar ook bijna alle fortgebouwen, waaronder de artillerie-ingang. Het reduit, de hoofdcaponière, linkse en rechtse caponnière en het hoofdfrontgebouw staan nog steeds overeind. Enkel het rechter zijfront van de gracht is gedempt voor de aanleg van een aftakking van de spoorweg binnen het fort, en ook een deel van het glacis is afgegraven. Ook andere, minder opvallende elementen zijn verdwenen, waaronder de strategische bosjes op het glacis, een deel van de bedekte weg op het buitenglacis en de gemetselde brug. Enkele loodsen zijn later toegevoegd.

Het fort werd in 1977 aangekocht door de voormalige gemeente Hoboken en in 1996 beschermd als monument. Al de fortgebouwen, op delen van het reduit en de rechter caponnière na, zijn dringend aan restauratie toe. Het fort wordt vandaag gebruikt voor lokale verenigingen (vissersclub, petanqueclub, volleybalclub,…) en de verkeersdienst van de stad. Recent werd door de stad Antwerpen onder de noemer Fort Labeur een aanvang gemaakt met de restauratie in het kader van tewerkstellingsprojecten voor langdurig werkloze jongeren. In dat project zijn onder meer alle bomen van het binnenfort verwijderd. De vzw BOM/Outfort bouwde een touwenparcours uit, waar groepen terecht kunnen voor avontuurlijke trainingen.

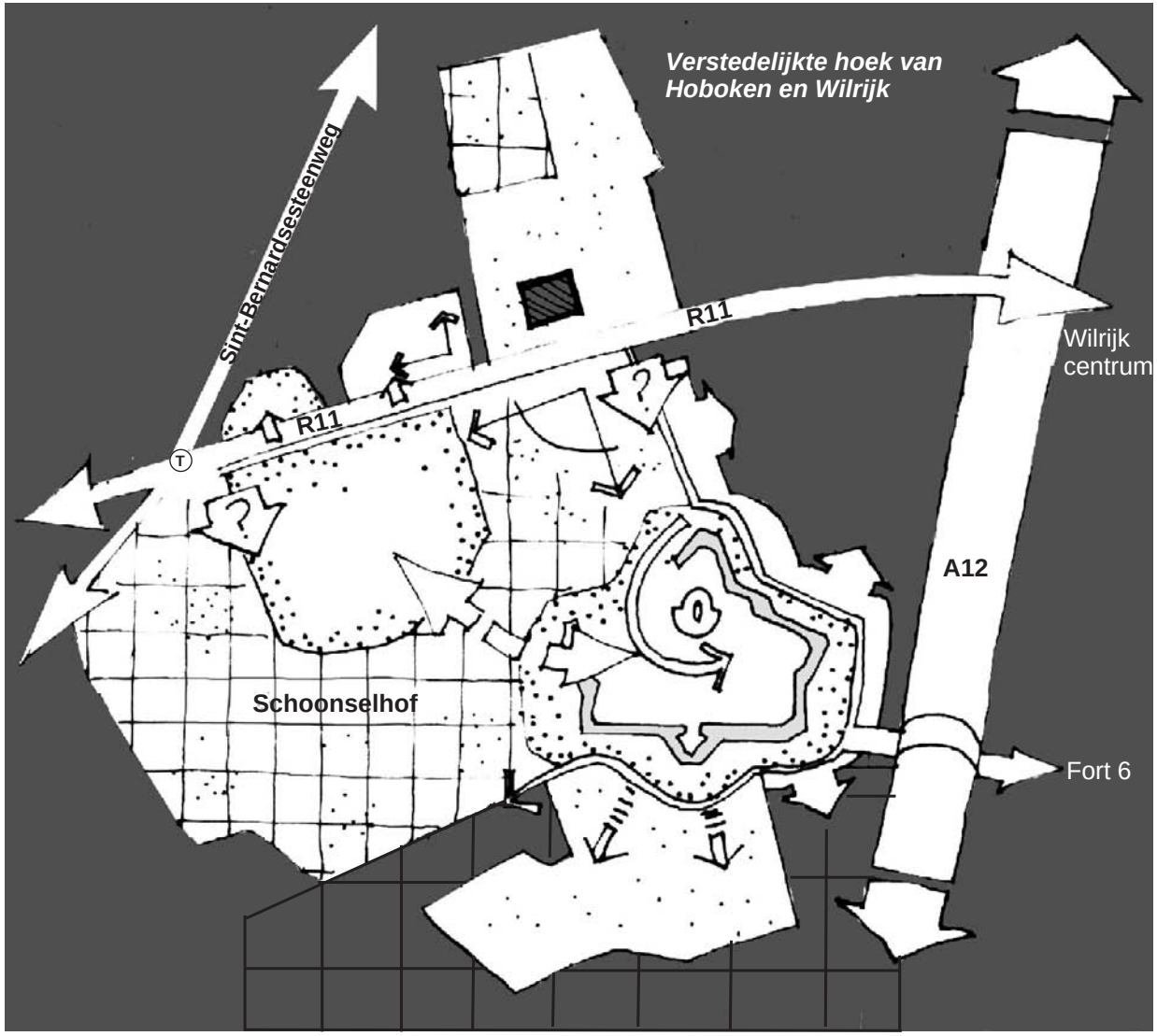
Bijna het hele fort én de omgeving zijn op het gewestplan aangeduid als parkgebied, enkel de randen zijn als gebied voor dagrecreatie ingekleurd. Verder wordt het fortdomein in het noorden en zuiden begrensd door woongebied, de spoorlijn vormt de westelijke grens met het industriegebied.

Conclusie
Fort 8 behoort tot één van de best bewaarde Brialmontforten en heeft een unieke ligging in de stadsrand. Het fort vormt een belangrijk parkgebied in een groene omgeving, vlakbij het centrum van Hoboken.

Lokaal

Fort 7

kaart 20

- Stedelijk woongebied
- Wooneiland
- KMO-zone
- Begraafplaats
- Boscomplex
- Restruimte
- Gracht
- Open ruimte
- Onoverzichtelijke inkom
- Baken op korte afstand
- Opgaand in het stedelijk weefsel
- Opgaand in de groene ruimte
- Grootschalige barrière
- Tramterminus

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen

Oktober 2001

3.2.5 FORT 7

Situering
Fort 7 ligt aan de rand van de voorstad en maakt deel uit van de verstedelijkte hoek van Hoboken en Wilrijk. Het fort ligt in de nabijheid van een grote groene vinger en in de omgeving van diverse harde en zachte recreatievormen zoals verschillende kasteeldomeinen, een golfterrein, kinderboerderij, skipiste en cartingbaan.

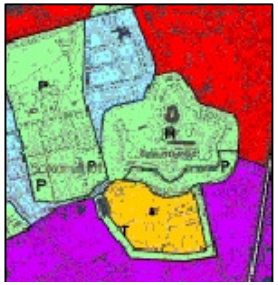
Het fort grenst aan de begraafplaats Schoonselhof, de Boomsesteenweg ligt oostelijk van het fort en zorgt, met aansluiting op de R11, voor een goede autobereikbaarheid van het fort. Op het kruispunt tussen de R11 en de St-Bernardsesteenweg ligt een tramterminus, de St-Bernardsesteenweg en de Boomsesteenweg worden bediend door een streekbus, een deel van de R11 wordt bediend door een stadsbuslijn. Hoewel het fort rechtstreeks aansluit op de R11, is de toegang niet herkenbaar, door de afstand tussen het fort en de R11.

Het fort ligt ingesloten tussen de bebouwing en is niet herkenbaar van op de weg, ook van op de Boomsesteenweg is geen enkele visuele relatie met het fort aanwezig. Ten zuiden van het fort ligt een uitgestrekt industriepark geënt op de Boomsesteenweg. Het fort zelf maakt samen met het Schoonselhof deel uit van een groene vinger in het zuiden van de stad, omgeven door het stedelijk gebied en industrieterreinen.

Foto 9 en 10: natuurontwikkeling op originele fortgebouwen

Beschrijving van het fort
Ook Fort 7 kan, net als Fort 8, tot één van de best bewaarde forten gerekend worden, hoewel hier, door de natuurontwikkeling en dichte vegetatie, nog maar weinig van terug te vinden is. Het fort onderscheidt zich samen met Fort 8 van de andere Brialmontforten door de hoge wallen. Bijna alle fortgebouwen zijn nog intact, hoewel ze door jaren van leegstand, dringend aan restauratie toe zijn. Het reduit, de hoofdcaponnière, de linkse en rechtse caponnière, het hoofdfrontgebouw, de linkse lage batterij en, tenslotte zelfs de artillerieingang zijn bewaard gebleven. Ook het grootste deel van het glacis en de gracht rondom zijn nog intact. Omwille van de belangrijke historische waarde van het fort werd Fort 7 in 1994 beschermd als monument. Een bijzonder detail is dat eind jaren ’60 de opnames voor de televisie-serie Kapitein Zeppos in Fort 7 gebeurden en dat de muurschilderingen hiervan nog steeds bewaard zijn gebleven.

Figuur 21: gewestplan Fort 7

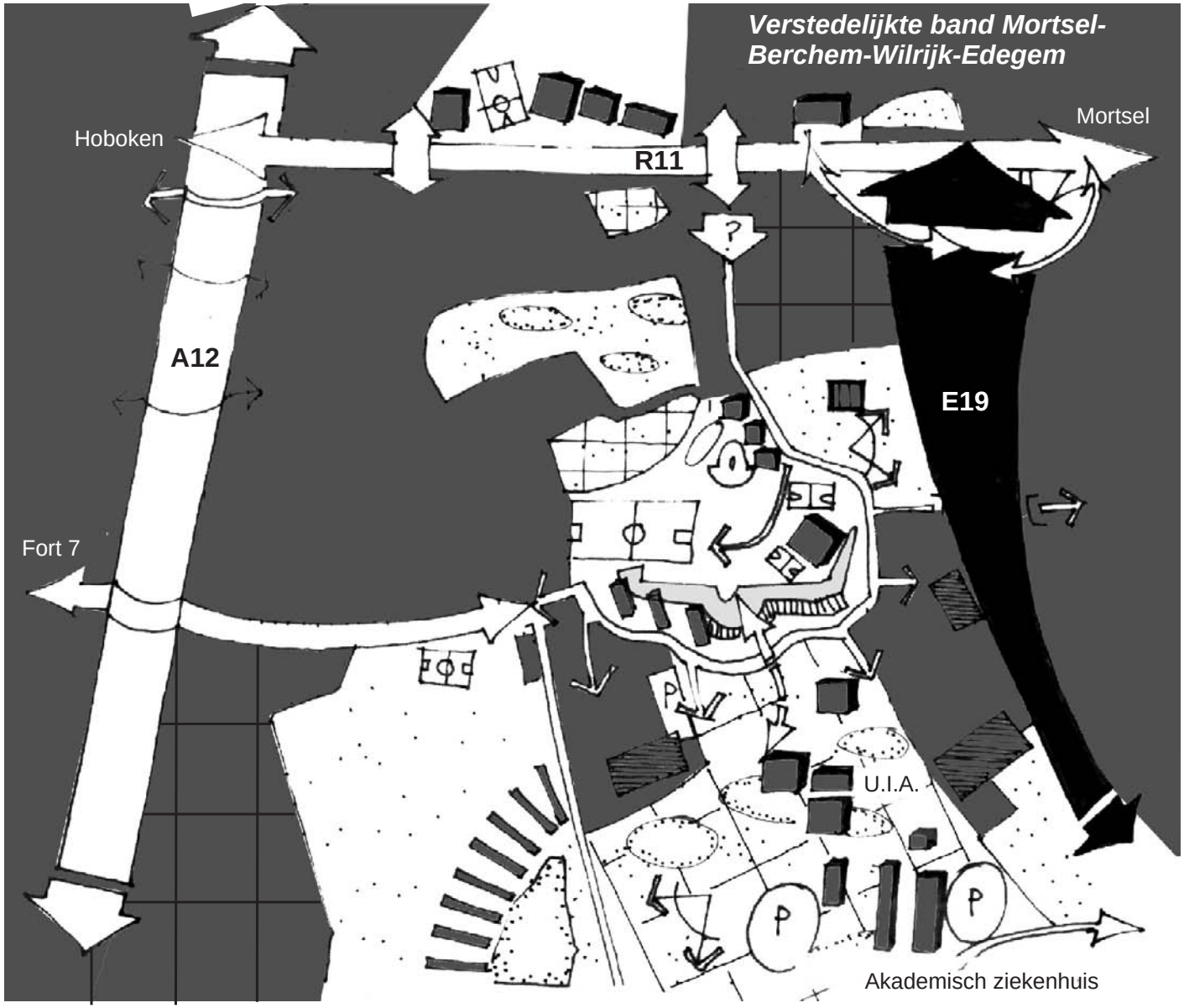
Vandaag zijn de buitenranden van het fort in beheer van de stad, de gracht wordt gebruikt als visvijver en het fort zelf is een beschermd natuurgebied. Recent is het opgenomen inde selectie als habitatrichtlijngebied. Dit reservaat staat onder beheer van de Wielewaal en is staatseigendom. Omwille van de hoge natuurwaarde van het fort is het gehele domein ook op het gewestplan ingekleurd als natuurgebied, enkel de zuidoostelijke buitenrand is aangeduid als parkgebied. De begraafplaats Schoonselhof (sinds 1991 ook beschermd als monument), is aangeduid als gebied voor gemeenschapsvoorzieningen en openbare nutsvoorzieningen, het parkgedeelte als parkgebied. Verder wordt het domein in het noordoosten begrensd door een woongebied, in het zuiden ligt een industriegebied, het huidige restgebied, tenslotte, is bestemd voor dagrecreatie.

Conclusie
Fort 7 onderscheidt zich door de hoge natuurwaarde van het domein. Het fort is gelegen in een groene omgeving en staat rechtstreeks én onrechtstreeks in verbinding met belangrijke groene ruimten.

Lokaal

Fort 6

kaart 21

- Stedelijk woongebied
- Wooneiland
- Solide blok
- Industrie
- Serre
- Woonlint
- Boscomplex
- Restruimte
- Parkgebied
- Sportveld
- Open ruimte
- Parking
- Gracht
- Barrière
- Onoverzichtelijke inkom
- Baken op korte afstand
- Opgaand in de groene ruimte

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen Oktober 2001

3.2.6 FORT 6

Situering
Fort 6 ligt aan de rand van Wilrijk en sluit aan op het landschapspark rond de UIA en het universitair ziekenhuis van Antwerpen. Het fort ligt tussen de Boomsesteenweg in het westen, de verstedelijkte band in het noorden en de E19 in het oosten. De R11, de A12 en de E19 zorgen voor een vlotte autobereikbaarheid van het fort op regionaal, bovenlokaal en lokaal niveau. De R11 wordt hier bediend door een streeklijn met deeltijdse trajecten, de Boomsesteenweg door een volwaardige streeklijn, het centrum van Wilrijk, de UIA en het academisch ziekenhuis worden bediend door een stadsbus. Het fort ligt noordoostelijk ingesloten door aaneengesloten bebouwing; in het westen wordt het fort begrensd door restgronden en weiden met serres.

Foto 11: veel open ruimte binnenin door afgraven van aarden wallen

Foto 12: originele fortgebouwen binnenin

Beschrijving van het fort
Het fort onderscheidt zich in historisch-cultureel opzicht niet van de andere Brialmontforten. Van de originele structuur is echter niet veel meer terug te vinden door de nieuwe indeling en nieuwe gebouwen van de UIA. In 1972 werd een ontwerp opgemaakt door het architectenbureau Paul Storme, Jan Van Grimbergen en Jozef Van Ranst. Het ontwerp betrof de aanleg van de nieuwe campus van de U.I.A., slechts enkele elementen van het ontwerp werden echter gerealiseerd.

Ondanks de sterke wijzigingen in het fortdomein, zijn toch meerdere elementen van de originele structuur bewaard. Het hoofdfrontgebouw, de linkse en rechtse caponnière, het reduit, een deel van de bedekte weg, het terreplein en het officierenpaviljoen zijn nog steeds aanwezig. Door jarenlange leegstand zijn de gebouwen echter aan dringende restauratie toe. Er zijn echter ook tal van elementen vernield: het linker- en rechter zijfront, de linker- en rechterkeelwal, de redan, de lage batterijen, een groot deel van het glacis en van de gracht. Door deze grote wijzigingen is het gebied nog nauwelijks herkenbaar als fort.

Figuur 22a: Architectenbureau Paul Storme, Jan Van Grimbergen en Jozef Van Ranst: ontwerp voor de aanleg van de nieuwe campus van de U.I.A., winnend project van de wedstrijd van 1972, Antwerpen, 1972

Figuur 22b: gewestplan Fort 6

Het fort is vandaag gedeeltelijk eigendom van stad Antwerpen, gedeeltelijk van de Universiteit Antwerpen. Het gehele fort en hierop aansluitend, de UIA en het universitair ziekenhuis, zijn op het gewestplan aangeduid als gebied voor gemeenschapsvoorzieningen en openbare nutsvoorzieningen. De sporthal en sportvoorzieningen zijn ingekleurd als gebieden voor dagrecreatie.

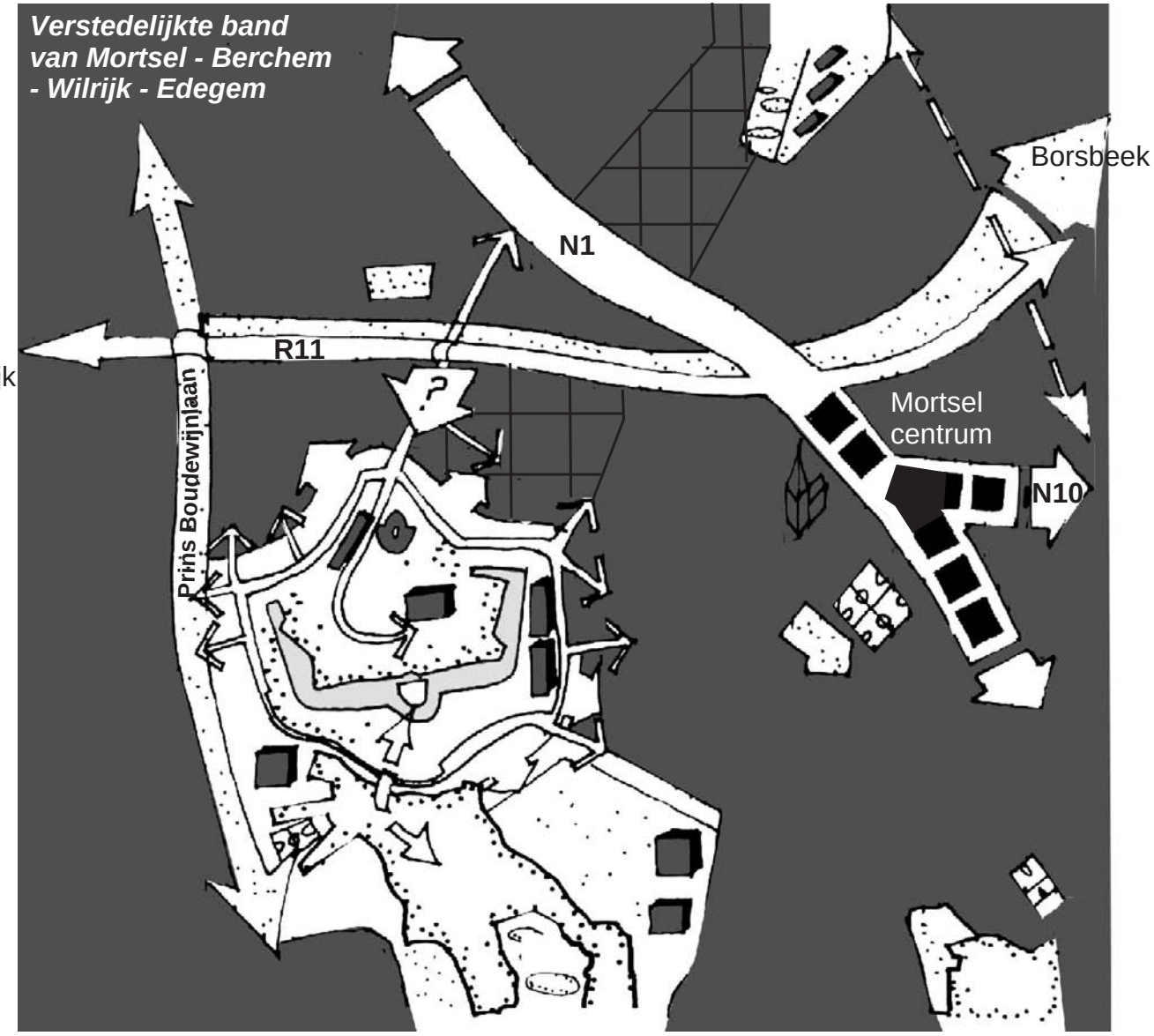
Het domein is volledig ontsloten, terwijl de historische gebouwen grotendeels ontoegankelijk zijn. In de buitenrand zijn grote bouwblokken ingeplant. In het binnenfort is een sportcomplex voorzien, in de zuidelijke rand liggen grote blokken met leslokalen. Ook op de kop, aan het reduit, zijn studentenwoningen voorzien, hierdoor is de relatie met het reduit en de originele toegang volledig verdwenen. In het hele domein is een uitgebreide sportinfrastructuur voorzien, waarvoor de wallen afgegraven werden, de atletiekpiste is in eigendom van de stad Antwerpen. Het hoofdfrontgebouw en het officierenpaviljoen worden verhuurd aan verenigingen, het reduit is sterk in verval door jarenlange leegstand. Het resterende deel van de gracht wordt opengesteld voor vissers. In het officierenpaviljoen, tenslotte, is een tennisschool met internaat gevestigd.

Conclusie
Het fort kenmerkt zich door de sterk aangepaste structuur van het fortdomein en het gebrek aan herkenbaarheid als origineel fort. Desondanks zijn toch nog vrij veel originele elementen bewaard gebleven, waaronder zeer mooi metselwerk.

Lokaal

Fort 5

kaart 22

- Stedelijk woongebied
- Solide blok
- Industrie
- Boscomplex
- Restruimte
- Parkgebied
- Sportveld
- Dreef
- Gracht
- Opgaand in de groene ruimte
- Opgaand in het stedelijk weefsel
- Onoverzichtelijke inkom
- Commercieel lint
- Tramterminus
- Station

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen Oktober 2001

3.2.7 FORT 5

Situering
Fort 5 ligt op Edegems grondgebied, het vormt samen met het Hof ter Linden een belangrijke natuurtechnische eenheid, grotendeels ingesloten in het stedelijk weefsel van Mortsel-Berchem-Wilrijk-Edegem. De R11 verzorgt een vlotte verbinding met het fort. Prins Boudewijnlaan en R11 worden bediend door een stadsbus. Het fort ligt nabij het centrum van Mortsel, met de tramterminus op de splitsing van de Grote Steenweg en het station iets verderop. In de omgeving zijn veel min of meer ingesloten kasteelparken gelegen.

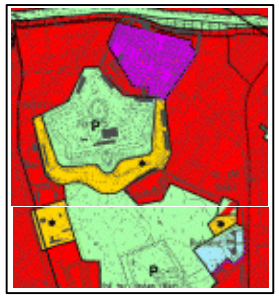
Fort 5 wordt aan drie zijden omsloten door bebouwing. Vooral de tuinwijk die in de jaren twintig tot stand kwam, op de goedkope gronden die vrijkwamen na de opheffing van de krijgsdienstbaarheden, is opmerkelijk. Aan de noordoostelijke zijde grenst een industrieterrein van Agfa Gevaert, geënt op de Krijgsbaan. Het bedrijf heeft plannen om de site te verlaten, waardoor mogelijk ruimte vrijkomt. Wijkwegen en paden sluiten aan op de weg rond het fort en verzorgen zo een rechtstreekse relatie met de omliggende woonwijken. In het zuiden infiltreert een middelgroot bosdomein dat meer zuidelijk overgaat in het parkdomein Hof Ter Linden.
Het fortdomein is volgens de oorspronkelijke toegang bereikbaar, wat de relatie van op de Krijgsbaan vergroot. Desondanks ligt het fort bijna volledig ingesloten en blijft de herkenbaarheid beperkt.

Foto 13 en 14 : gerenoveerde originele fortgebouwen

Beschrijving van het fort
Het fort is door de jaren heen sterk gewijzigd. Zo zijn enkel de hoofd-, linkse en rechtse caponnière volledig bewaard gebleven, het reduit is sterk verbouwd, er is slechts een fragment van de artillerie-ingang bewaard gebleven, slechts een deel van de bedekte weg is nog aanwezig, de gracht is achteraan gedeeltelijk gedempt en ook van de wallen blijft niet veel meer over. Een aantal troepenkamers, de contrescarpe en de galerij op de tweede verdieping zijn wel intact, net als meerdere vloeren. Fort 5 werd in 1996 beschermd als monument. Omwille van de nabijheid van de luchthaven van Deurne geldt een bouwhoogtebeperking tot 56m.

Het fort is eigendom van de gemeente Edegem, het binnenfort werd gedeeltelijk gerestaureerd voor de milieu- en groendienst. Het binnenfort en de gracht zijn op het gewestplan aangeduid als parkgebied, het resterende glacis is aangeduid als recreatiegebied. Het open ruimtegebied in het zuiden met bosgebied en het Hof Ter Linden zijn eveneens aangeduid als parkgebied, het fort behoort ook tot de selectie als habitatrichtlijngebied.

Figuur 23: gewestplan Fort 5

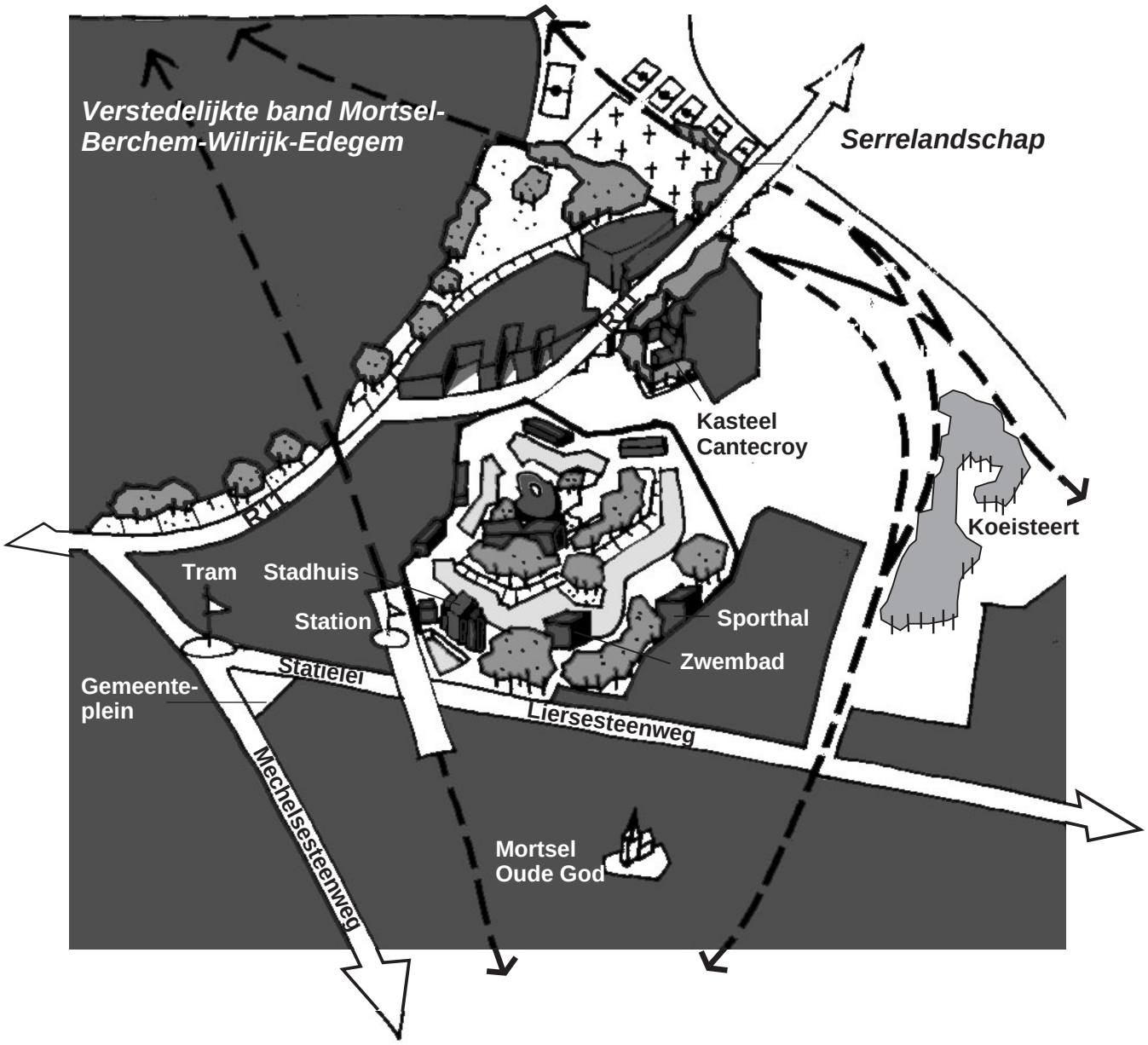
Het fort wordt vandaag dan ook in hoofdzaak gebruikt als parkgebied, maar ook tal van andere functies krijgen onderdak in het fort. De loodsen zijn overwegend bestemd voor verenigingen en jeugdbewegingen of gebruikt voor opslag van gemeentelijke diensten. In het park is een kleine speeltuin voorzien, de gracht wordt gebruikt door vissers. Tot voor kort was het Tram- en busmuseum er gevestigd, verder is er nog een belangrijke natuureducatieve functie (het natuurcentrum met de bio-klas, toonaangevend in haar soort met 12.000 bezoekers per jaar), een bijenpark een veldlabo. De Simon Stevinstichting heeft er momenteel haar zetel.

Conclusie
Het fort van Edegem vormt een belangrijk parkgebied voor de gemeente Edegem waarin tal van lokale verenigingen gevestigd zijn. De originele structuur van het fort is door de jaren heen echter sterk gewijzigd.

Lokaal

Fort 4

kaart 23

- Woongebied
- Industrie
- Bouwblok
- Fortgebouwen
- Bosgebied
- Restruimte - ruigte
- Begraafplaats
- Sportveld
- Gracht
- Open ruimte
- Openbaar vervoers-knooppunt

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen

Oktober 2001

3.2.8 FORT 4

Situering
Fort 4 ligt volledig ingesloten in het stedelijk weefsel van Mortsel, vlak bij het centrum aan de Statielei, een grootstedelijke handelsconcentratie. Het fort maakt geen deel uit van belangrijke open-ruimte-structuren, maar ligt wel in de nabijheid van het serrelandschap, als grootschalige groene vinger.

Het fort ligt ingesloten tussen twee belangrijke verkeersinfrastructuren: de R11 en de Liersesteenweg, waardoor de autobereikbaarheid van het fort verzekerd is. Het fort grenst aan het stadhuis en het station van Mortsel-Oude-God, de Liersesteenweg wordt bediend door een streekbuslijn. Op de kruising tussen de Mechelsesteenweg en de Statielei ligt een tramterminus. Net als in de omgeving van Fort 5, zijn ook hier veel ingesloten kasteelparken aanwezig.

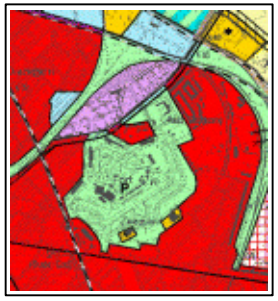
Foto 15: zwembad in buitenrand

Foto 16: stadhuis Mortsel

Fort 4 ligt van alle forten in het meest verstedelijkte deel, met de minste open ruimte, maar wel op de meest strategische en bereikbare plaats ten opzichte van de stad Antwerpen. In het noordoosten grenst het fort aan het kasteelpark Cantecroy. Door de inplanting van het stadhuis van Mortsel en bebouwing langs de Statielei en de R11, is het fort van buitenaf totaal niet herkenbaar. Langs de noordoostelijke zijde is het domein iets toegankelijker naar de omgeving toe, met de inplanting van een stedelijk zwembad met speeltuin en een sportcomplex in de buitenrand van het fort.

Beschrijving van de forten
Fort 4 behoort tot één van de best bewaarde forten van de gordel en is bovendien, in tegenstelling tot de andere forten reeds voor een groot deel gerestaureerd door het leger. Enkel het linker zijfront, delen van de gracht (linker keelwal en rechter keelwal) en de brug naar het reduit zijn verdwenen. Het fort werd dan ook in 1984 beschermd.

Figuur 24: gewestplan Fort 4

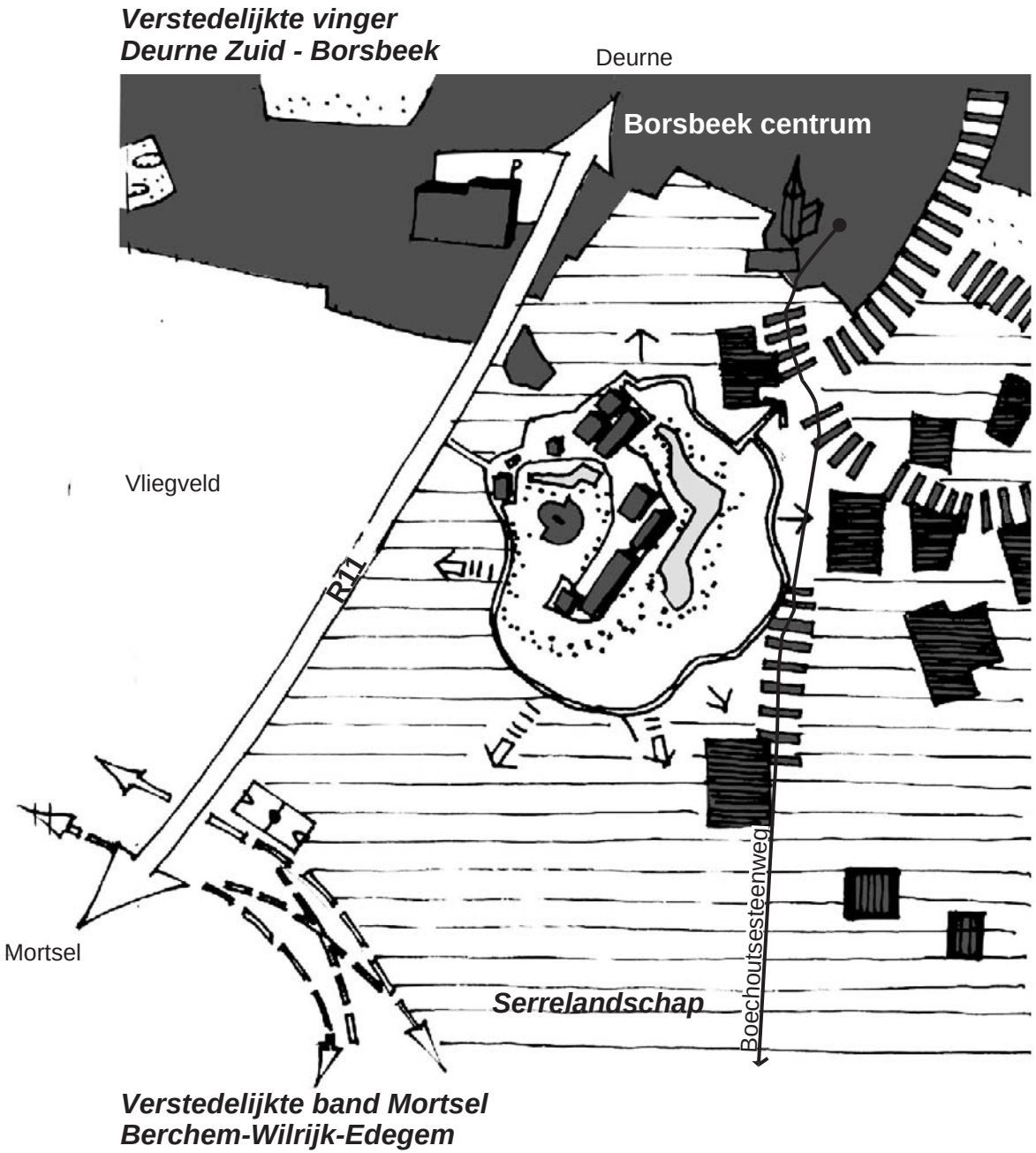
Het fort was tot voor kort nog in militair gebruik maar vandaag loopt de aankoopprocedure met de stad Mortsel en het Ministerie van Landsverdediging. Mortsel maakt werk van een beleidsplan voor het hele parkgebied. Recent zijn al een aantal culturele activiteiten georganiseerd in het fort, het domein is binnen bepaalde uren opengesteld voor het publiek.
Het domein is op het gewestplan hoofdzakelijk ingekleurd als parkgebied, enkel het zwembad en sportcomplex zijn als zone voor dagrecreatie bestemd. In de omgeving van het hoofdfront is er wandel- en visgelegenheid. Omwille van de nabijheid van de luchthaven geldt ook hier een bouwhoogtebeperking tot 56m (boven de zeespiegel).

Conclusie
Fort 4 behoort tot één van de best bewaarde forten en is van alle forten op de meest strategische en bereikbare plaats gelegen, met name in het centrum van Mortsel, aan de tramterminus en aan het station.

Lokaal

Fort 3

kaart 24

- Stedelijk woongebied
- Solide blok
- Serre
- Woonlint
- Wooneiland
- Boscomplex
- Restruimte
- Landbouwgrond
- Vliegveld
- Gracht
- Baken op korte afstand
- Baken op lange afstand

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen

Oktober 2001

3.2.9 FORT 3

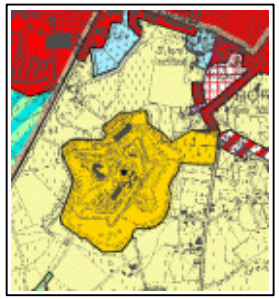
Foto 17: loodsen en grote betonoppervlakten vervangen de oorspronkelijke structuur

Foto 18: Fort 3 een baken in een open landschap, aan het vliegveld van Deurne

Situering
Fort 3 ligt in de groene vinger tussen Deurne Zuid–Borsbeek en Mortsel. Fort 3 is eigenlijk het enige fort dat deel uitmaakt van een belangrijke, grootschalige groene open ruimte. Het betreft het serrelandschap, met landbouwgronden en het vliegveld van Deurne in het westen. Het fort heeft een onmiddellijke aansluiting op de R11. Langs de L. Hendrickxlei - Boechoutsesteenweg rijdt een streekbuslijn. Het fort vormt een duidelijke baken in het landschap. Ook van op de R11 is de toegang van het fort duidelijk herkenbaar.

Beschrijving van het fort
De oorspronkelijke structuur van het fort is echter in zeer sterke mate beschadigd. Een groot deel van het reduit, het glacis, de aarden wallen, het zuidelijk deel van de gracht en de bedekte weg zijn verdwenen. Toch is het domein vroeger al voorgedragen als monument, met uitzondering van het sterk vernielde reduit en de loodsen. Recent is de beschermingsprocedure definitief ingeleid, waardoor de dreiging met sloop, als gevolg van de controverse rond de verlenging van de startbaan van de luchthaven, definitief achter de rug lijkt. Terwijl de meeste forten nauwelijks zichtbaar zijn, vormt Fort 3 van op afstand een duidelijke landmark.

Figuur 25: gewestplan Fort 3

Het fort is in eigendom van de gemeente Borsbeek en is op het gewestplan aangeduid als een zone voor dagrecreatie. De historische gebouwen en later bijgebouwde opslagplaatsen worden zowel aan socio-culturele verenigingen, als aan particulieren en bedrijven verhuurd. Dit laatste is al sterk afgebouwd, er is geen tewerkstelling op het fort en er bevinden zich géén vergunningsplichtige inrichtingen. Ter hoogte van het reduit is het gemeentelijk recyclagepark gelegen, op de wallen zijn wandelpaden aangelegd. Er is een afzonderlijke visvijver, het resterende deel van de vestinggracht is sterk vervuild door zware materialen. Deze vervuiling dateert al van voor de aankoop door de gemeente. De Koude beek staat in verbinding met de gracht.

De bestemming komt dus niet overeen met het gewestplan, het fort heeft bovendien geen uitgesproken functie. In april 2000 werd het ‘Voorontwerp Structuurplan Fort 3’ door IGEAN afgerond. Hierin werd gesteld dat Fort 3 tot een volwaardig recreatiegebied dient te evolueren met een verder sterker te ontwikkelen natuurlijke component en dit in relatie met de omgeving. Het fort wordt ingepast in een recreatief netwerk waarbij fiets- en wandelroutes gekoppeld worden aan te ontwikkelen routes op het fort. Er zijn geen ‘beschermende’ initiatieven voorgesteld voor landschaps- en natuurontwikkeling. Wel geldt de selectie als habitatrichtlijngebied.

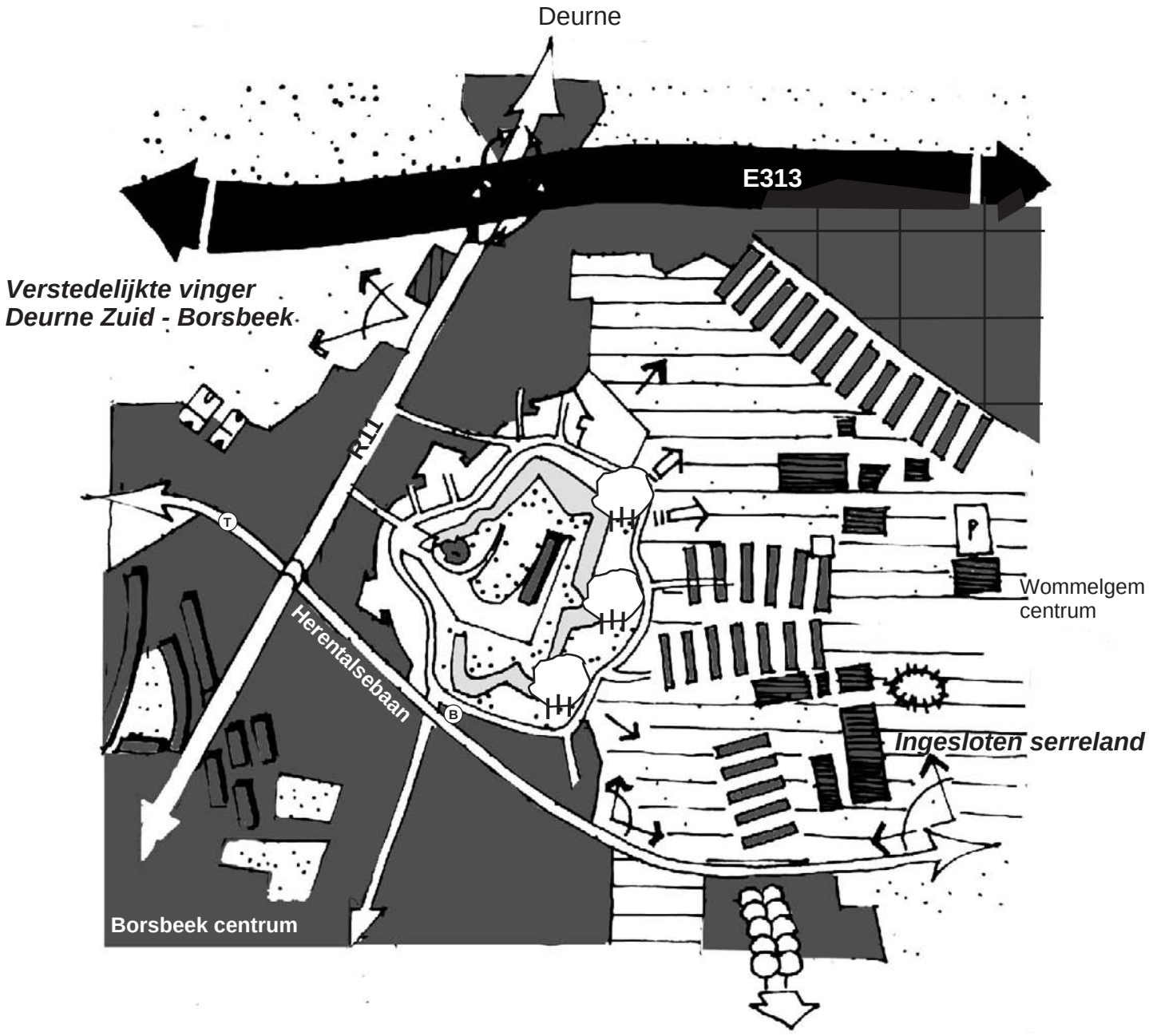
In juli 2001 werd een BPA voor de Koude Beekvallei opgemaakt door Iris Consulting. Hierin wordt voorgesteld om de relatie tussen het dorpscentrum van Borsbeek, het valleigebied en Fort 3 te versterken. Fort 3 wordt verder uitgebouwd als sport- en recreatiecentrum, deze functionele versterking wordt ruimtelijk vertaald. De sterke bestaande scheiding tussen open ruimte en fort, tussen harde en zachte recreatie wordt gewijzigd in een functioneel en aangenaam verbindingslint. Het open landschap rond het fort dient behouden en versterkt.

Conclusie
Fort 3 is het enige fort dat volledig in een groene vinger gelegen is, het fort is echter ook het slechtst bewaard en sterkst vernield. Uniek voor Antwerpen zijn de gecreneleerde escarpgalerijen.

Lokaal

Fort 2

kaart 25

- Woongebied
- Solide blok
- Serre
- Woonlint
- Industrie
- Boscomplex
- Restruimte
- Landbouwgrond
- Parkgebied
- Dreef
- Hoeve
- Gracht
- Strategisch bosje
- Open ruimte
- Opgaand in het stedelijk weefsel
- Baken op korte afstand
- Baken op lange afstand

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen

Oktober 2001

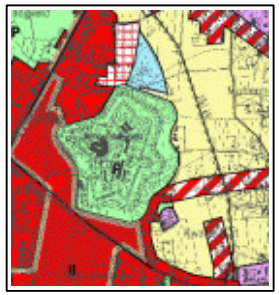
3.2.10 FORT 2

Situering
Fort 2 ligt nabij het centrum van Wommelgem dat deel uitmaakt van de verstedelijkte vinger van Deurne zuid–Borsbeek. De autobereikbaarheid van het fort wordt zowel op regionale als bovenlokale schaal verzekerd door de nabijheid van de E313 en de Herentalsebaan en de aansluiting op de R11. Er zijn slechts beperkte recreatievormen aanwezig in de ruime en onmiddellijke omgeving.

Niet ver van het fort, aan het kruispunt van de Herentalsebaan en de Manebrugstraat is een tramterminus voorzien met een aansluiting naar het zuidstation, een streekbuslijn heeft een halte aan de Fort II-straat. Het fort wordt in het westen omsloten door wijken van halfopen tot open bebouwing, de oostelijke grens wordt gevormd met een klein open-ruimte-gebied met landbouw en serrebouw.

Van op de R11 is het fort nauwelijks herkenbaar, ondanks een rechtstreekse aansluiting op de weg. In het oosten vormt het fort een baken op korte afstand. Het oostelijk gelegen centrum van Wommelgem, dat door dit open landschap van het fort gescheiden wordt, heeft in de randen een duidelijk zicht op het fort.

Beschrijving van het fort
Fort 2 is een goed bewaard fort en geeft goed aan hoe de Brialmontforten er vroeger uitzagen. Dit komt door het feit dat het fort niet overwoekerd is door spontane beplanting, zoals bij de andere forten. Uniek is de aanwezigheid van de strategische bosjes. Enkel de brug naar de artillerie-ingang, de gracht van de rechterkeelwal en de rechter lage batterij zijn verdwenen. De aarde van de wallen aan de traverse ligt voor een deel in de gracht waardoor de rondgang verdwenen is en de schietgangen van de rechter en linker caponnière onder de aarde liggen. Verder is alles bewaard gebleven, daarom werd Fort 2 in 1996 beschermd als monument. De bouwhoogtebeperking in de omgeving van de luchthaven geldt ook hier (31 tot 56 m boven de zeespiegel). Fort 2 is eveneens geselecteerd als habitatrichtlijngebied.

Figuur 26: gewestplan Fort 2

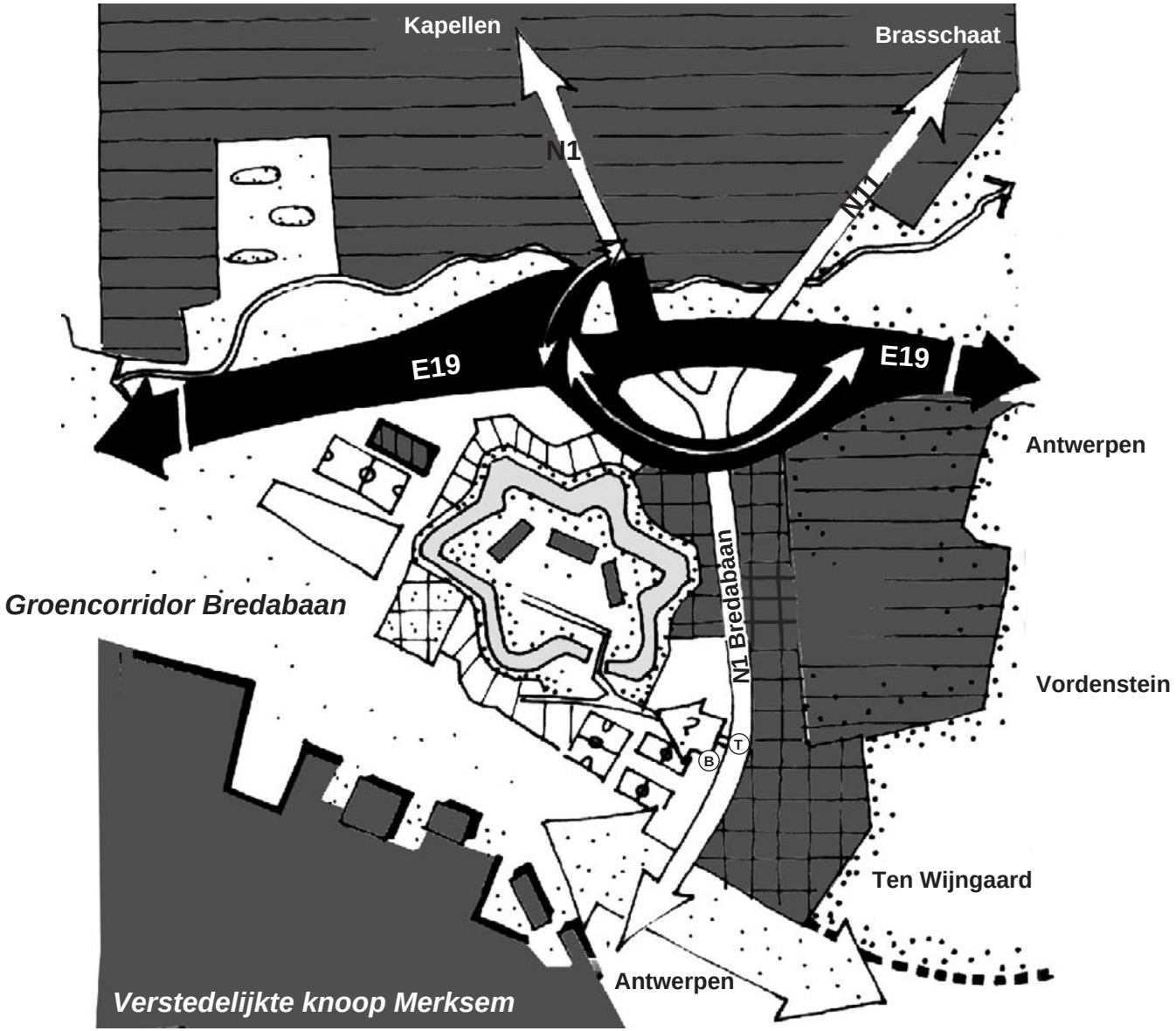
Het fort is eigendom van de gemeente Wommelgem en is op het gewestplan ingekleurd als parkgebied. Vandaag wordt het fort gebruikt voor sportactiviteiten en speelt het een zeer belangrijke rol voor het socio-cultureel verenigingsleven van de gemeente. Het fort beschikt over een provinciaal politiemuseum en heeft een sportveld ter hoogte van de rechterkeelwal. Hiervoor moest de gracht gedempt worden.

Conclusie
Fort 2 vormt een goed bewaard Brialmontfort en ligt, in tegenstelling tot de meeste Brialmontforten, niet in het verstedelijkt gedeelte van Antwerpen, maar ligt op de rand van de stad, tussen de kernen van Borsbeek en Wommelgem. Toch is Fort 2 goed bereikbaar, zowel met het openbaar vervoer als met de auto.

Lokaal

Fort Merksem

kaart 26

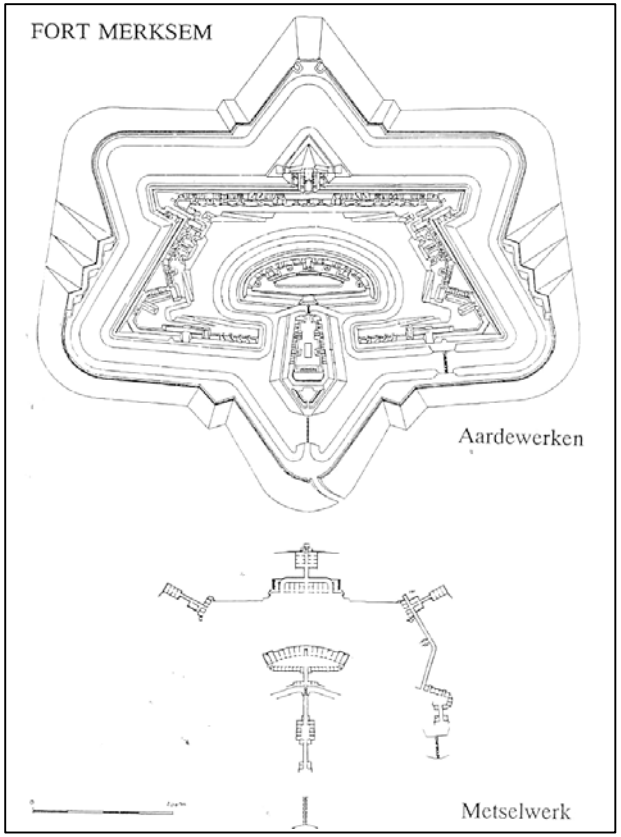

- Stedelijk woongebied met harde grens
- Residentieel wonen
- Solide blok
- Wonen in het bos
- Wooneiland
- KMO-zone
- Boscomplex met scherpe rand
- Restruimte
- Parkgebied
- Volkstuintjes
- Begraafplaats
- Sportveld
- Beekvallei
- Gracht
- Onherkenbare toegang
- Tramterminus
- Bushalte

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen

Oktober 2001

Figuur 27: oorspronkelijke structuur van het fort van Merksem

Figuur 28: gewestplan Fort Merksem

3.2.11 FORT VAN MERKSEM

Situering

Het Fort van Merksem maakt deel uit van de verstedelijkte knoop van Merksem, en ligt in het knooppunt, gevormd door de Bredabaan als bovenlokale winkelas en de E19. Door de nabijheid van deze wegen is de autobereikbaarheid van het fort verzekerd. De Bredabaan wordt bediend door een streekbuslijn met een halte aan het fort, met name aan de Fortsteenweg, op dezelfde locatie waar de nieuwe tramterminus wordt aangelegd. Het fort vormt samen met het bosachtig parkgebied Ten Wijngaard, en verderop het Provinciaal Domein Vordenstein, het groengeheel 'groencorridor Bredabaan'. Dit geheel van groene ruimten sluit meer noordelijk aan op het woonbos van Schoten.

Hoewel de brug van de E19 een belangrijke overgang vormt, met verderop een markante splitsing van de Bredabaan met de Kapelsesteenweg, is het fort hier totaal niet herkenbaar. De Bredabaan heeft ter hoogte van dit knooppunt een belangrijke concentratie van groothandelszaken. De zichtbaarheid van het fort van op de Bredabaan wordt hierdoor gehinderd.

Het noorden, westen en zuiden vormt een kleinschalig open-ruimte-gebied. Het fort krijgt zowel noordelijk, westelijk als zuidelijk, een onmiddellijke begrenzing door volkstuintjes. Het fort heeft via de Fortsteenweg een rechtstreekse aansluiting op de Bredabaan.

Beschrijving van het fort

Het Fort van Merksem is vanuit een totaal andere logica opgebouwd dan de Brialmontforten of de forten op de linkeroever. Het belangrijkste verschil is het reduit dat bestaat uit twee delen met rondom een gracht, die in verbinding staat met de keelgracht. Het hoofd van het reduit heeft een ellipsvorm, de staart van het reduit heeft net als het hoofd een binnenplaats. De reduitingang situeert zich aan de staart, van hieruit loopt een bomvrije poterne dwars door de staart naar een brug over de gracht naar het hoofd. Het hoofd van het reduit werd in 1914 opgeblazen, ook de natte gracht rond het reduit is verdwenen. De artillerie-ingang, het hoofdfrontgebouw, de aarden wallen en de buitenste gracht zijn nog steeds intact. Enige restauratie is evenwel vereist. Het fort is echter niet beschermd als monument.

Het Fort van Merksem is in eigendom van de stad Antwerpen, de buitenste rand van het fort is op het gewestplan ingekleurd als parkgebied, het binnenfort betreft een zone voor dagrecreatie. Het domein vormt een waardevol parkgebied voor de omgeving en wordt vandaag gebruikt door plaatselijke verenigingen. Deze verenigingen zijn gevestigd in originele gebouwen of nieuw geplaatste loodsen. Verder heeft ook de afdeling recreatie van de stad Antwerpen een zetel in het fort en is een kleine speeltuin aangelegd in de groene ruimte van het domein. Een betonnen baan loopt rond de loodsen en fortgebouwen, een parking is voorzien ter hoogte van de inkom aan de Fort II-straat.

Conclusie

Het fort van Merksem situeert zich langs een groothandelslint en is optimaal bereikbaar, zowel met de auto als met het openbaar vervoer. Het domein is volledig ingesloten en vormt een waardevol parkgebied in de omgeving. Het uniek bewaarde reduit vormt het belangrijkste element van het fort.

3.3 DE FORTENGORDEL : SEQUENTIES LINKEROEVER-R11-MERKSEM

Historisch zijn de forten als één geheel geconcipieerd en gebouwd. Van die historische samenhang is veel verloren gegaan in de 20e eeuw, door de toenemende suburbanisatie en versnippering van de stadsrand. Toch zijn er hier en daar nog enkele ruimtelijke elementen aan te halen die getuigen van deze historisch band.

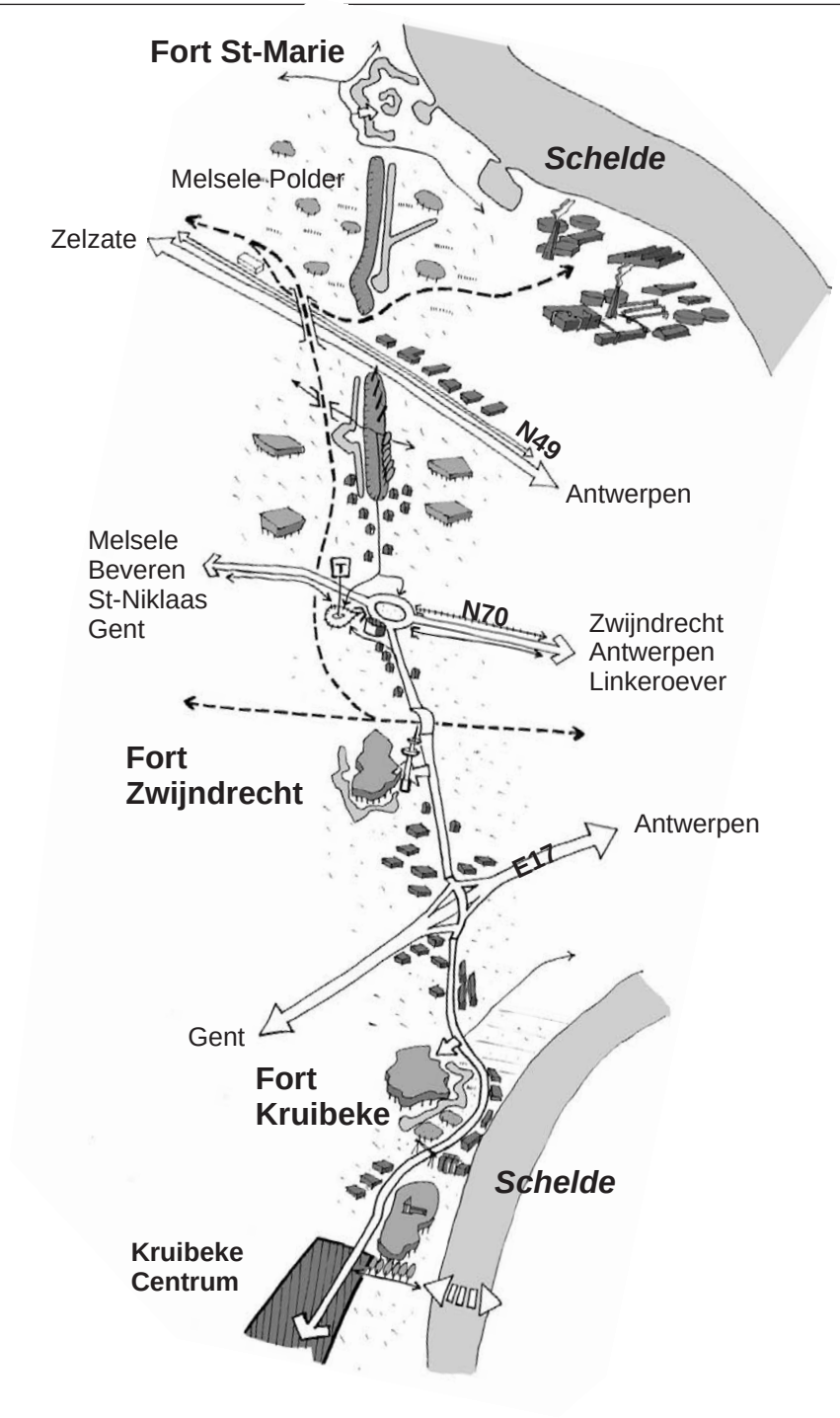
Na de analyse van de omgeving van de forten, en van de forten zelf, wordt hier de samenhang tussen de forten verder onderzocht. Er wordt ingegaan op de bestaande verbindingen tussen de forten en gezocht naar dragers in de stadsrand die de samenhang van de fortengordel kunnen verbeteren.

Achtereenvolgens worden drie sequenties nader bekeken : de sequentie van linkeroever, de sequentie langs de R11 en de sequentie van Fort 2 tot aan het Fort van Merksem.

Fortengordel

Sequentie Linkeroever

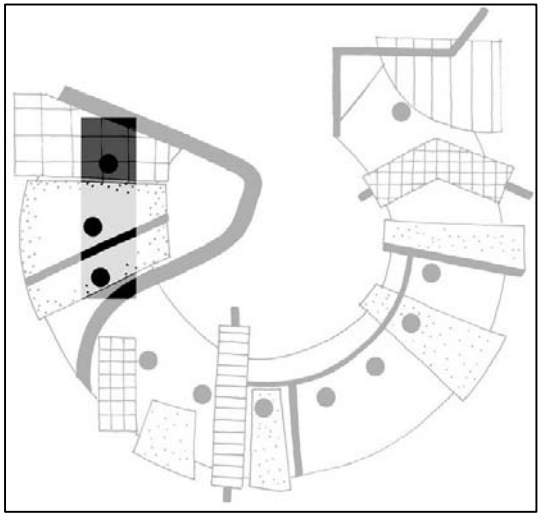
kaart 27

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen Oktober 2001

3.3.1 SEQUENTIE LINKEROEVER

Figuur 29: sequentie linkeroever

Op Linkeroever liggen drie forten : Fort St-Marie, Fort Zwijndrecht en Fort Kruibeke. Fort Kruibeke is verbonden met Fort Zwijndrecht via de N49. Fort St-Marie is niet rechtstreeks verbonden met Fort Zwijndrecht, maar de Defensieve Dijk getuigt nog van de historische samenhang van deze forten van Linkeroever. Deze dijk loopt in een rechte lijn tussen Fort St-Marie en Fort Zwijndrecht door een open landschap. Langs de dijk bevinden zich nog twee militaire relicten : de put van Fien en lunet Halve Maan.

De toegang van Fort St-Marie sluit niet aan op de Defensieve Dijk en ook de gracht langs de dijk staat niet langer in verbinding met de grachten in het fort. Ten zuiden van Fort St-Marie loopt de dijk door de Melsele polder. Hij wordt doorsneden door de N49 (expresweg) Antwerpen-Knokke en de parallelle weg erlangs die de havenbedrijven ontsluit. Deze twee wegen vormen een echte barrière: ze zijn niet oversteekbaar, en dit over een lengte van enkele kilometers aan weerszijde van de dijk.

Tussen de N49 en de N70 Zwijndrecht-Melsele is de Defensieve Dijk deels toegankelijk via een onverhard pad. Dit pad loopt bovenop de dijk, maar splitst in een t-kruising ter hoogte van lunet de Halve Maan. Verder is de dijk niet toegankelijk, op dit deel staan elektriciteitspalen. Aan de voet van de bestaande Defensieve Dijk, wordt het pad voortgezet als verharde weg door een kleine woonwijk. Deze weg geeft uit op een nieuwe rotonde aan de N70 die het kruisende verkeer van de N70 en de N419 en van en naar de nieuwe tramterminus regelt. De terminus is uitgebouwd tot een grootschalig openbaar vervoersknooppunt. Ook verschillende fietsverbindingen komen hier samen : naar de Defensieve Dijk, naar Melsele, naar Zwijndrecht en een fietspad dat via een onderdoorgang aan de rotonde aansluit op de N419.

De N419 verbindt de rotonde aan de N70 met de forten van Zwijndrecht en Kruibeke. Deze weg is in het RSV aangeduid als primaire weg categorie II, wat een een mogelijke verbreding tot 2x2 rijvakken kan betekenen. Er bestaat vanuit de Afdeling Wegen en Verkeer Oost Vlaanderen tevens een rooilijnplan van 1990 waardoor de wegzate ter hoogte van het fort een breedte tot 26m zou kunnen krijgen. Dit plan werd nog niet goedgekeurd.

De N419 heeft momenteel een 2x1-profiel met over het grootste deel van zijn lengte een fietspad aan beide zijden van de weg. De afwerking van de weg verschilt over zijn lengte, sommige delen zijn recent heraangelegd (Kruibeke) terwijl andere stukken verouderd zijn. De weg loopt door grotendeels versnipperd open landschap, maar kent heel wat lintbebouwing. Afwisselend wordt de N419 geflankeerd door open ruimte, woningen, industriegebouwen in KMO-zones en handelszaken. Een eerste brug steekt de spoorweg Antwerpen-Gent over. Deze brug is breed gedimensioneerd, slechts de helft van het aantal rijstroken is in gebruik. Een tweede brug loopt over de E17 Antwerpen-Gent.

De verkeerssituatie is hier, vooral voor fietsers, zeer gevaarlijk door de op- en afritten van de Autosnelweg. In de drie hoeken van de kruising van de E17 en de N419 concentreren zich een aantal handelszaken, industriegebouwen en KMO's. Ter hoogte van het Fort van Kruibeke loopt de weg vlak naast de Schelde alhoewel er door de bedrijfsgebouwen tussen de weg en de Schelde geen visuele relatie is.

De toegangen naar de forten vanaf de N419 lopen langs een korte, smalle zijweg. De weg naar de toegang tot het Fort van Zwijndrecht wordt gemarkeerd door de militaire zendmast; een sterk baken langs de N419. Het fortdomein zelf is zichtbaar als natuurlijk baken van op de weg. Het weggetje naar het Fort van Kruibeke wordt gemarkeerd door een knik in de weg; de N419 loopt rond het fort. Verderop naar Kruibeke leidt een zijweg naar een voetveer over de Schelde, die een verbinding met de forten van rechteroever is.

3.3.2 SEQUENTIES R11

Eén van de elementen die nog getuigen van de historische samenhang van de fortengordel is de R11. Deze ringweg rond Antwerpen draagt naargelang de gemeente waar hij doorloopt, een andere naam, respectievelijk van noord naar zuid: Krijgsbaan, Autolei, Frans Beirenslaan, Krijgsbaan, Vredebaan, Frans van Dunlaan, Juul Moretuslei en opnieuw Krijgsbaan.

De R11 loopt parallel met de stadsrand zoals in het vorige deel beschreven. Hij kent daarbij een wisselend karakter naargelang zijn verkeersfunctie, het ruimtelijk weefsel waardoor hij loopt en de mate waarin hij zich tot dit weefsel verhoudt. Dit zijn de elementen die nader worden onderzocht in dit deel, samen met de relatie die de R11 heeft tegenover elk fort.

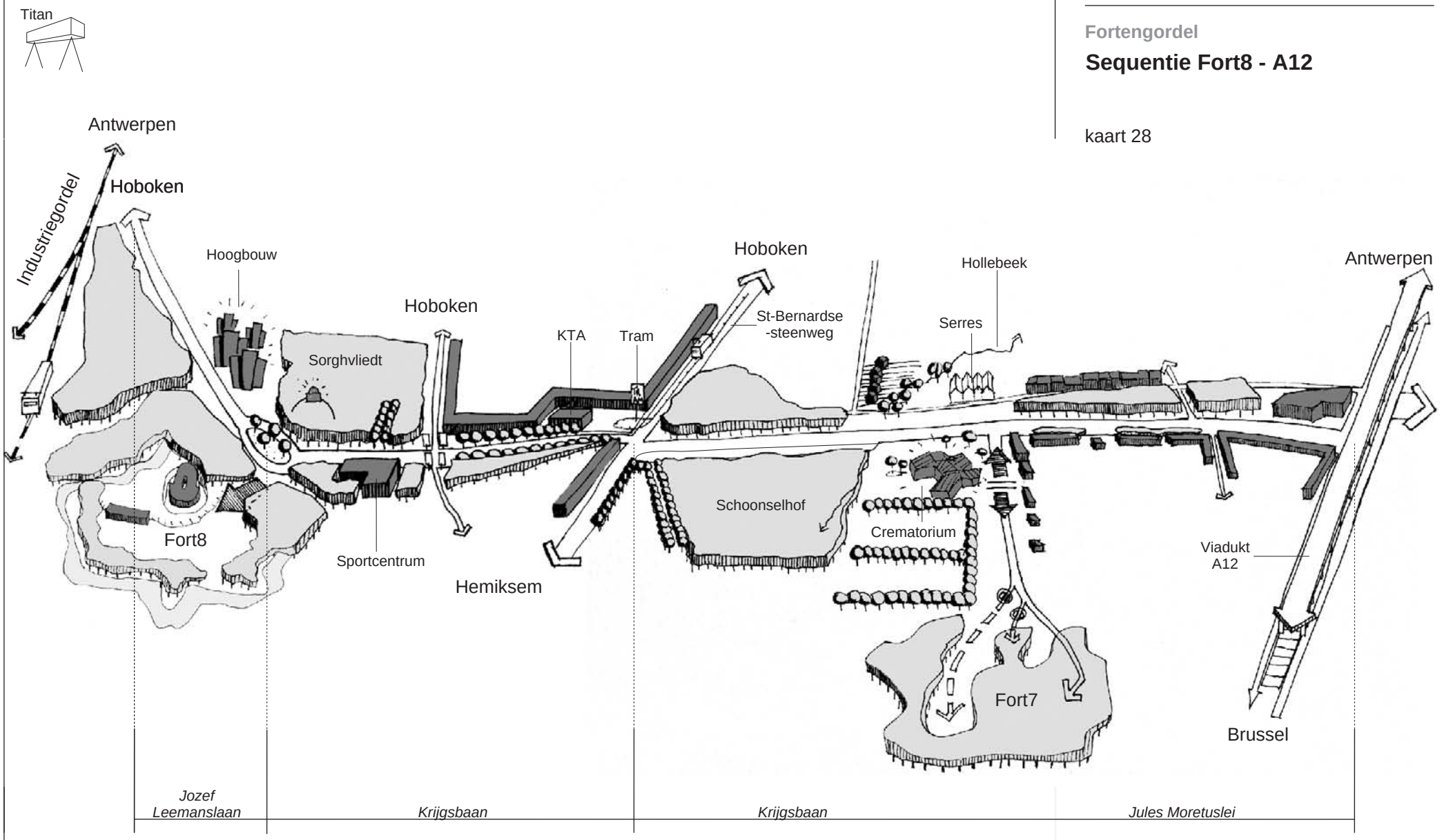
Op basis van dit karakter worden zeven deelsequenties onderscheiden:

1. Fort 8 – A12
2. A12 – Prins Boudewijnlaan
3. Prins Boudewijnlaan - Antwerpsestraat
4. Antwerpsestraat – Spoorlijnbundel
5. Luchthaven
6. Luchthaven – Rond punt van Wommelgem
7. Rond punt van Wijnegem – Wijnegem Shoppingscenter

Fortengordel

Sequentie Fort8 - A12

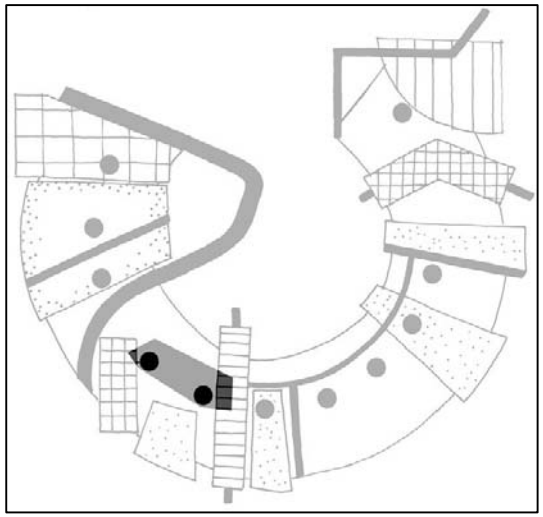
kaart 28

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen Oktober 2001

A. FORT 8 – A12

Figuur 30: deelsequentie Fort 8 – A12

Deze sequentie wordt begrensd door de A12 en de spoorweg, waarachter het Scheldeland. De R11 verzorgt samen met de St-Bernardsesteenweg de ontsluiting van Hoboken en Hemiksem vanaf de Boomsesteenweg.

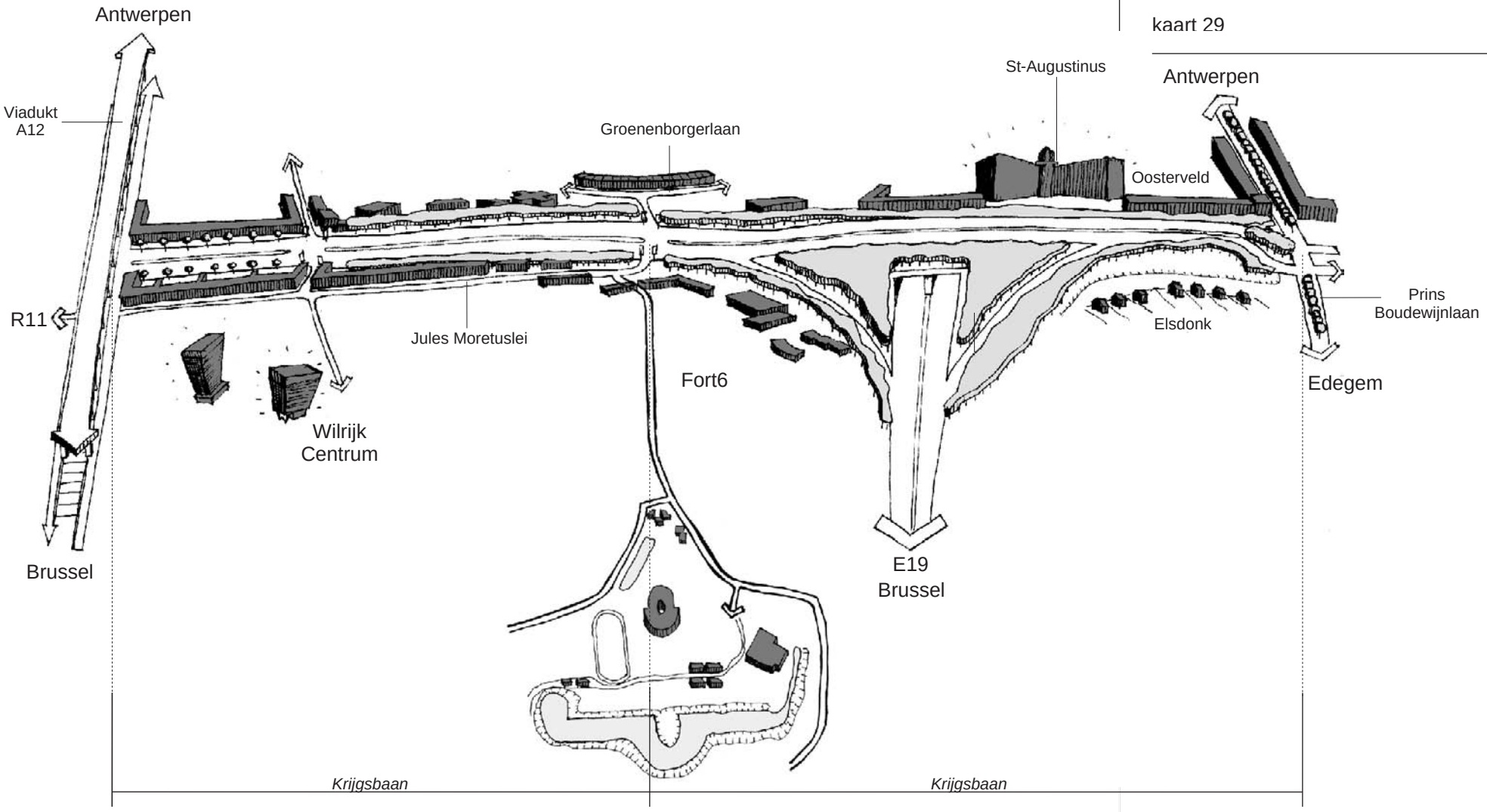
- De '*Jozef Leemanslaan*' loopt vanaf de spoorlijn tot aan het rond punt. De weg buigt af richting Hoboken centrum, met de Titan-kraan als belangrijk baken en wordt geflankeerd door Fort 8 en hoogbouw. Het is een nieuw aangelegde geasfalteerde 2x1.
- De knik in de weg, het recent aangelegde rond punt en de toegang tot Fort 8, markeren een overgang tussen twee deelsequenties met verschillend karakter en wegprofiel. De hele verkeersorganisatie komt vrij kunstmatig over en is overgedimensioneerd, Fort 8 is toegankelijk via en zij-ingang.
- De weg gaat verder onder de naam '*Krijgsbaan*'. Van het rond punt tot aan het kruispunt met de Sint-Bernardsesteenweg is het een groene dreef, 2x1 met kasseien als bestrating, geflankeerd door een bomenrij en een voet- en fietspad aan weerszijden. De weg wordt éénmaal onderbroken door een dwarsweg met verkeerslichten. Markant zijn het park Sorghvliedt met een opvallende bomenrij die de toegang aangeeft, het sportcentrum Sorghvliedt en de schoolgebouwen van het KTA-Hoboken.
- Ter hoogte van het kruispunt met de St-Bernardsesteenweg kent de R11 een asverspringing en een profielverbreding zodat de weg visueel niet wordt verdergezet. Door gebrek aan markante hoekgebouwen (de tramterminus, de parkeerstrook langs het Schoonselhof), het verschil in verkeerskundig gewicht van de kruisende wegen en zijn vreemde vormgeving is dit een eerder ongedefinieerd kruispunt.
- De laatste deelsequentie loopt van het kruispunt met de St-Bernardsesteenweg tot de A12. De weg kent een langzame overgang van groene (open) ruimte naar bebouwd gebied ;de naam verandert bij de districtsgrens van Krijgsbaan in '*Jules Moretuslei*'. De weg heeft een 2x1 profiel (merkelijk breder dan aan de andere zijde van de St-Bernardsesteenweg) met een bestrating van kasseien en een afgesleten asfaltlaag eroverheen. Langs het Schoonselhof ligt een brede parkeerstrook, aan de overzijde een smal voetpad, verderop, langs de bebouwing, aan weerszijden een voet- en fietspad met hier en daar een bomenrij. Vanaf het crematorium tot aan de A12 loopt er een ventweg parallel met de R11, op het tussengelegen stuk onttrekt een bomenrij de aanliggende bebouwing aan het oog. Markant zijn het Schoonselhof met een bomenrij die de toegang aangeeft, en het crematorium met daartegenover serres, in de open ruimte. Het viaduct van de A12 en de hoogbouw van Wilrijk centrum fungeren als bakens. Fort 7 is deels zichtbaar (open ruimte crematorium), deels verstopt achter een woonwijk, maar weinig herkenbaar ; het fort vormt visueel één geheel met het groene Schoonselhof ; de publieke toegang ligt weg van de R11, gericht naar de woonwijk.
- Deze sequentie komt tot een abrupt eind bij het viaduct van de A12. De R11 zet zich voort aan de andere zijde maar na een asverspringing en met een heel ander karakter.

De R11 markeert over de lengte van deze sequentie zeer duidelijk de overgang van een stedelijk gebied naar meer open gebied en vormt op die manier de stadsrand. Ten noorden ligt de aaneengesloten bebouwing van Hoboken, ten zuiden een aantal grotere groene gehelen zoals Fort 8 en omgeving, het Schoonselhof en Fort 7 die de uitlopers vormen van een groene vinger.

Fortengordel

Sequentie A12
- Prins Boudewijnlaan

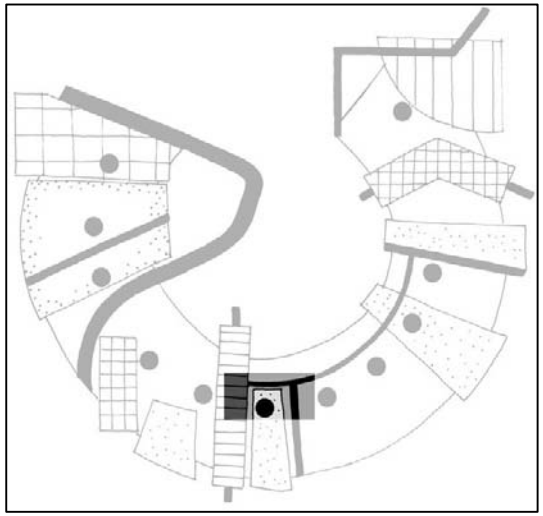
kaart 29

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen Oktober 2001

B. A12 – PRINS-BOUDEWIJNLAAN

Figuur 31: deelsequentie A12 – Prins Boudewijnlaan

Deze sequentie wordt begrensd door de A12 en de Prins Boudewijnlaan. De R11 zorgt voor de aantakking van de Heistraat en de Prins Boudewijnlaan op de A12 en E19. De R11 is over de volledige lengte van de sequentie een geasfalteerde 2x2-weg met middenberm, pechstrook aan weerszijden en voorsorteerstroken aan de kruispunten. De R11 is over deze sequentie niet toegankelijk voor fietsers of voetgangers.

- De R11 begint hier bij het viaduct van de A12. Op deze plek is weinig of geen relatie met de verderzetting van de R11 aan de andere zijde van de Boomsesteenweg (asverspringing). Vanaf dit kruispunt tot aan de E19, is de R11 aangeduid als primaire weg categorie II.

- Het eerste deel van deze sequentie loopt van het viaduct tot het kruispunt met de Jules Moretuslei, die parallel met de R11 loopt (en wél een visuele voortzetting kent naar de R11aan de andere zijde van de A12). Halverwege is er een kruispunt met de Heistraat die leidt naar het nabijgelegen centrum van Wilrijk. Tussen de A12 en de Heistraat loopt er aan weerszijden een ventweg naast de R11; aan de zijde van Wilrijk centrum ontsluit deze ventweg achterzijden van gebouwen die aan de Jules Moretuslei liggen, aan de overzijde ontsluit de weg rijhuizen (voorkanten). Voorbij de Heistraat wordt het beeld bepaald door bomenrijen die de achterkanten afschermen van de woningen van de Jules Moretuslei, of de kantoren langs de Groenenborgerlaan. Aanwezige bakens zijn het viaduct van de A12 en de hoogbouw in Wilrijk.

- Het kruispunt met de Jules Moretuslei markeert de overgang naar de brug over de E19 en de op- en afrit richting Brussel. De Jules Moretuslei buigt onmiddellijk na het kruispunt af en leidt naar Wilrijk centrum, waardoor Fort 6 slechts indirect via de aanliggende woonwijk kan bereikt worden. Ook visueel is er nergens een relatie met het fort.

- De tweede deelsequentie betreft de verhoogde R11 over de E19. De R11 wordt ontdubbeld om aansluiting te geven op de E19. De R11 geeft enkel een op –en afrit voor wie van Brussel komt of voor wie ernaartoe gaat ; de A12 en de Prins Boudewijnlaan zorgen voor de aansluiting richting Antwerpen. Elke rijbaan wordt geflankeerd door bomenrijen, waardoor de R11 van de woonwijken Oosterveld en Elsdonk wordt afgeschermd. Het St-Augustinusziekenhuis vormt een baken.

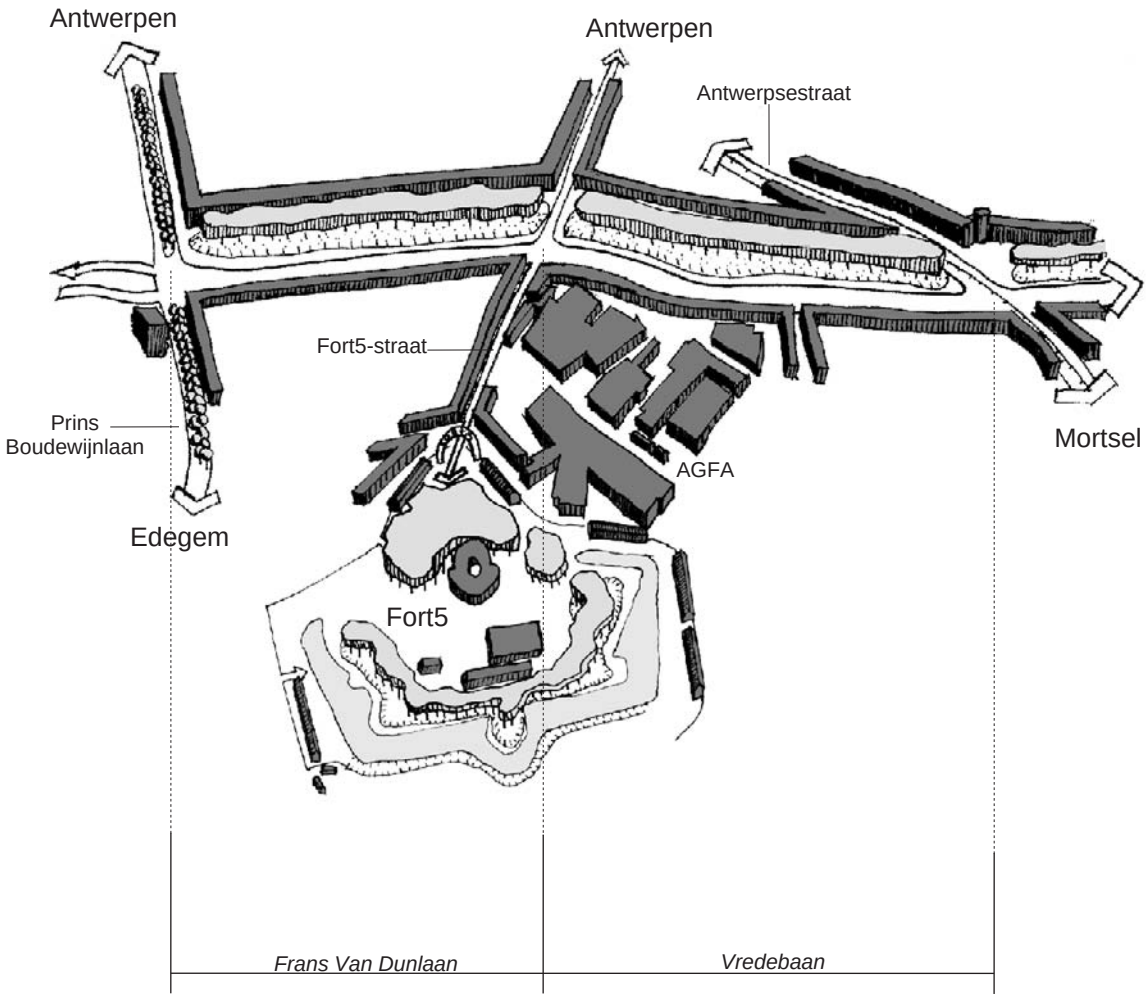
- De overgang naar de volgende sequentie wordt gemarkeerd door de steile afdaling van de R11 naar het kruispunt met de Prins Boudewijnlaan.

De R11 vormt over deze sequentie een stedelijke autosnelweg met een zeer hoge doorstroomsnelheid. Aan de ene zijde betekent hij een breuk tussen het centrum van Wilrijk en de meer residentiële wijken aan de parken Den Brandt, Nachtengaal en Middelheim. Het op- en afrittencomplex aan het andere uiteinde isoleert de (wilrijkse) woonwijk Elsdonk en scheidt deze van de nabijgelegen wijk Oosterveld en het Fort 6. Naast de op- en afrit richting Brussel, is de verbindende functie tussen de A12 en de Prins-Boudewijnlaan (die op hun beurt Antwerpen met zijn voorsteden verbinden) belangrijk. Over deze sequentie is de R11 een belangrijk stuk (auto)infrastructuur van grote afmetingen die een breuk in het ruimtelijk weefsel betekent.

Fortengordel

Sequentie Prins-Boudewijnlaan Antwerpsestraat

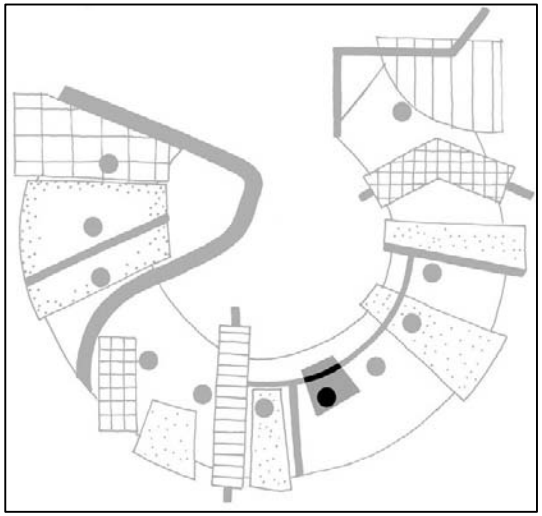
kaart 30

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen Oktober 2001

C. PRINS-BOUDEWIJNLAAN – ANTWERPSESTRAAT

Figuur 32: deelsequentie Prins Boudewijnlaan - Antwerpsestraat

Deze sequentie wordt begrensd door de Prins Boudewijnlaan en de Antwerpsestraat. De R11 combineert op deze sequentie een belangrijke doorstroming- en verbindingsfunctie met een bestemmingsfunctie. Aan de ene zijde wordt hij geflankeerd door een oude spoorwegberm, aan de ander zijde door een woonwijk, waarvan de ontsluitingswegen erop aantakken. Over de lengte van deze sequentie is de R11 een 2x1-weg, volledig geasfalteerd.

- De eerste deelsequentie is de *'Frans Van Dunlaan'* van aan de Prins Boudewijnlaan tot aan het kruispunt met de Fort 5-straat. De weg wordt geflankeerd door een parkeerstrook (dwarsparkeren) en voetpad aan de kant van de woningen en een groene berm met vrijliggend fietspad en bushaltestrook aan de kant van de spoorweg berm. De spoorwegberm zelf en de woningen liggen dus wat verder van de weg.

- Het kruispunt met de Fort 5-straat is de overgang naar de volgende deelsequentie. Van Fort 5 is enkel de toegangspoort zichtbaar van op het kruispunt met de Fort 5-straat. De poort vormt het focuspunt van de perspectieflijnen die door de bebouwing gevormd worden. De rest van het fort is verstopt achter de woonwijk.

- De R11 gaat verder als de *'Vredebaan'*. De Vredebaan heeft enkel een voetpad aan de kant van de bebouwing en een aanliggend fietspad en voetpad aan de kant van de spoorwegberm en de ruimte waar R11 door loopt is dus smaller dan in de vorige deelsequentie.

- De overgang naar de volgende sequentie wordt gevormd door het kruispunt met de Antwerpsestraat.

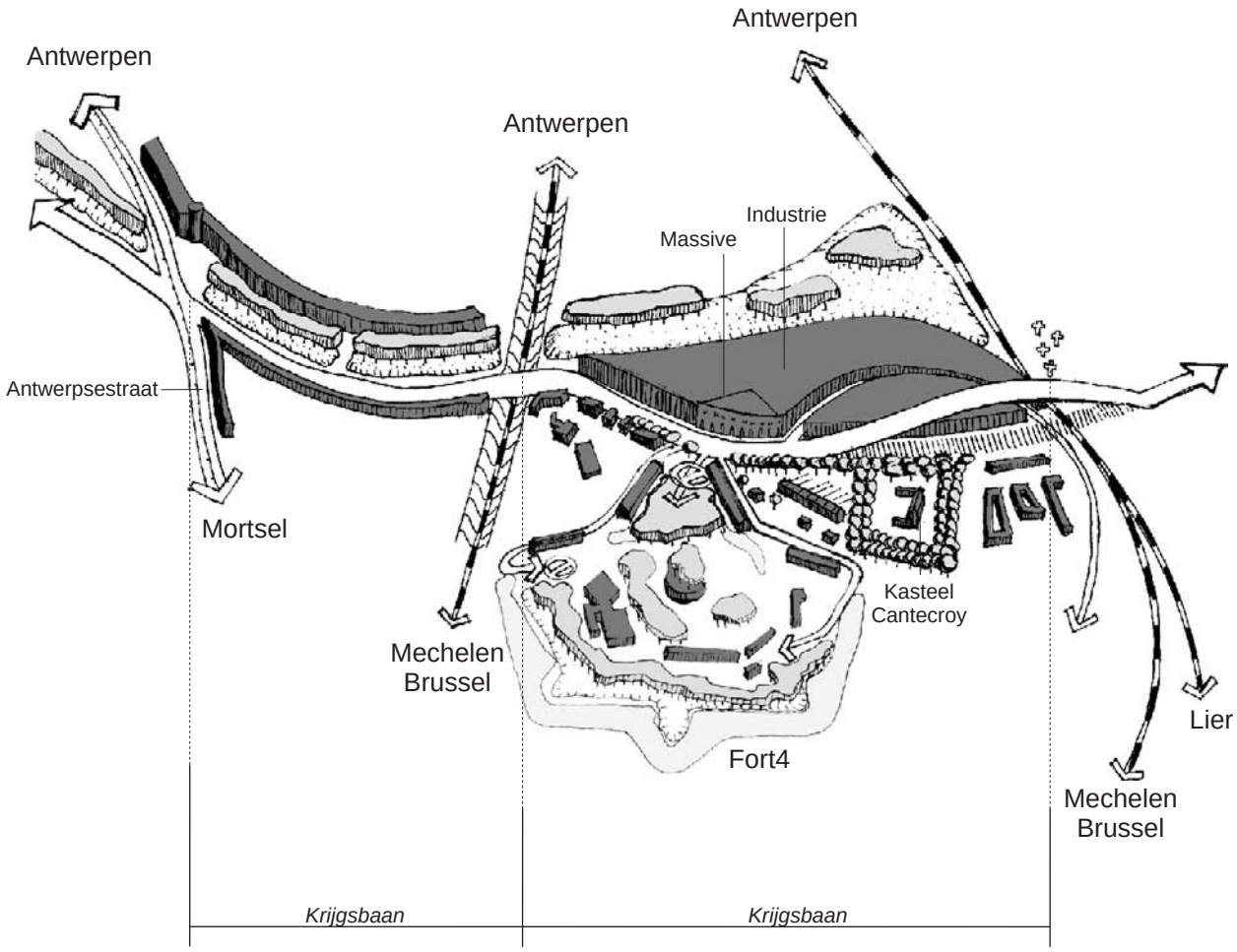
Samen met de spoorwegberm vormt deze verkeersader een breuk in het ruimtelijke weefsel : de oversteekbaarheid beperkt zich tot begin-, eindpunt en het kruispunt aan de Fort 5-straat. Deze sequentie verbindt de twee steenwegen waarlangs de verstedelijkte band Edegem/Mortsel/Hove/Boechout zich uitspreidt en zit dus midden in het stedelijk weefsel ingebed.

De weg kent een bochtig verloop en een versmalling naar de Antwerpsestraat toe : het smallere deel kent een (grotere) menging van klein-, en groothandel en woonhuizen. Van de industriële gebouwen (Agfa) die zich bevinden achter de aanliggende bebouwing is weinig merkbaar. Opmerkelijk is de goed zichtbare toegang tot Fort 5 (perspectief-as), terwijl van fort zelf weinig merkbaar is.

Fortengordel

Sequentie Antwerpsestraat - Spoorlijnenbundel

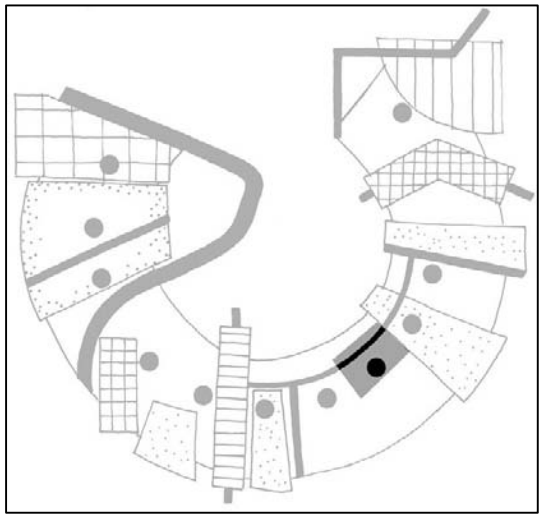
kaart 31

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen Oktober 2001

D. ANTWERPSESTRAAT – SPOORLIJNENBUNDEL

Figuur 33: deelsequentie Antwerpsestraat - spoorlijnenbundel

Deze sequentie wordt begrensd door de Antwerpsestraat en de Spoorlijnenbundel. Over de lengte van deze sequentie is de R11 de *'Krijgsbaan'*, een 2x2-weg zonder middenberm, volledig geasfalteerd, met een voetpad en aanliggend fietspad langs de bebouwing, een aanliggend fietspad langs de spoorwegberm en langsparkeren variërend aan één of beide zijden.

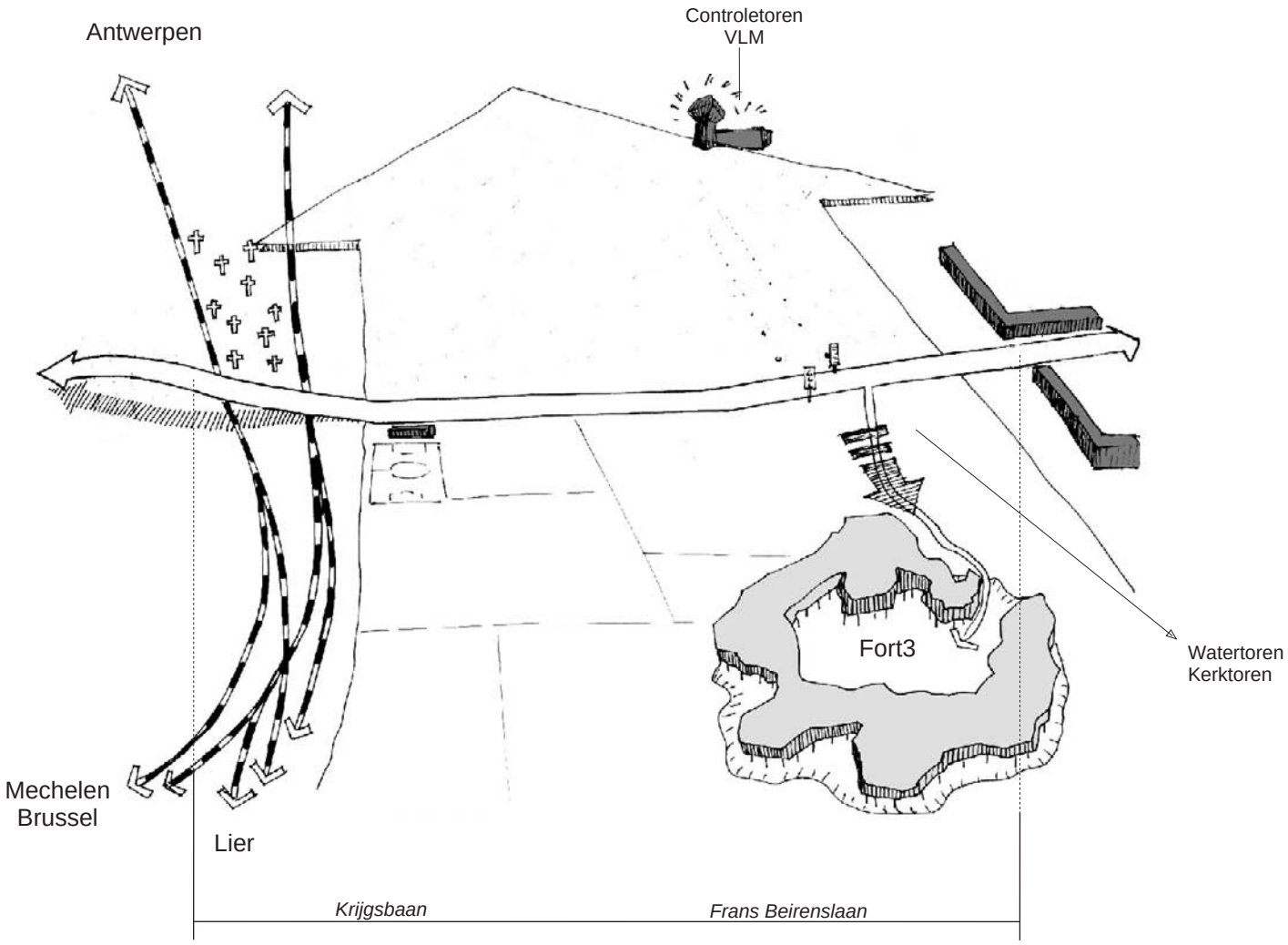
- Het startpunt van deze sequentie is het kruispunt met de Antwerpsestraat, een belangrijke invalsweg richting Antwerpen.
- Over een eerste deelsequentie wordt de R11 geflankeerd door de oude spoorwegberm en de achterkanten van woningen en opslagplaatsen (houthandel).
- De ongelijkvloerse spoorwegkruising markeert de overgang tussen twee deelsequenties.
- De volgende deelsequentie is er een van contrasten. Op korte afstand volgen woonhuizen, kleinhandel, bedrijvigheid, een fort en een kasteel elkaar op aan weerszijden van de R11. Fort 4 is goed zichtbaar omdat het met zijn voormalige militaire toegang aan de R11 grenst. Dit is echter geen publieke toegang. De toegang is gelegen, weg van de R11 en te bereiken via de woonwijk. Bakens zijn de handelszaak Massive en het Kasteel Cantecroy.
- Het eindpunt van de sequentie wordt gemarkeerd door de brug over de spoorlijnenbundel.

De R11 snijdt hier door een gefragmenteerd restgebied, ingesloten door infrastructuren (militaire, autowegen en spoorwegen), komende van een uitermate verstedelijkt gebied en overgaand in (neerdalend in) een grote open ruimte. De weg kent een slingerend verloop (bocht en brug, de R11 buigt af naar noordoosten) en een relatief hoge doorstroomsnelheid doorheen dit gefragmenteerd gebied.

Fortengordel

Sequentie Luchthaven

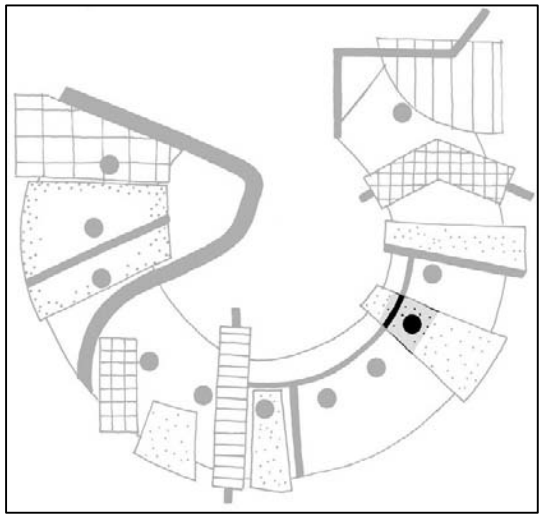
kaart 32

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen Oktober 2001

E. LUCHTHAVEN

Figuur 34: deelsequentie luchthaven

Deze sequentie wordt begrensd door de Spoorlijnenbundel en het begin van de bebouwing van Borsbeek.

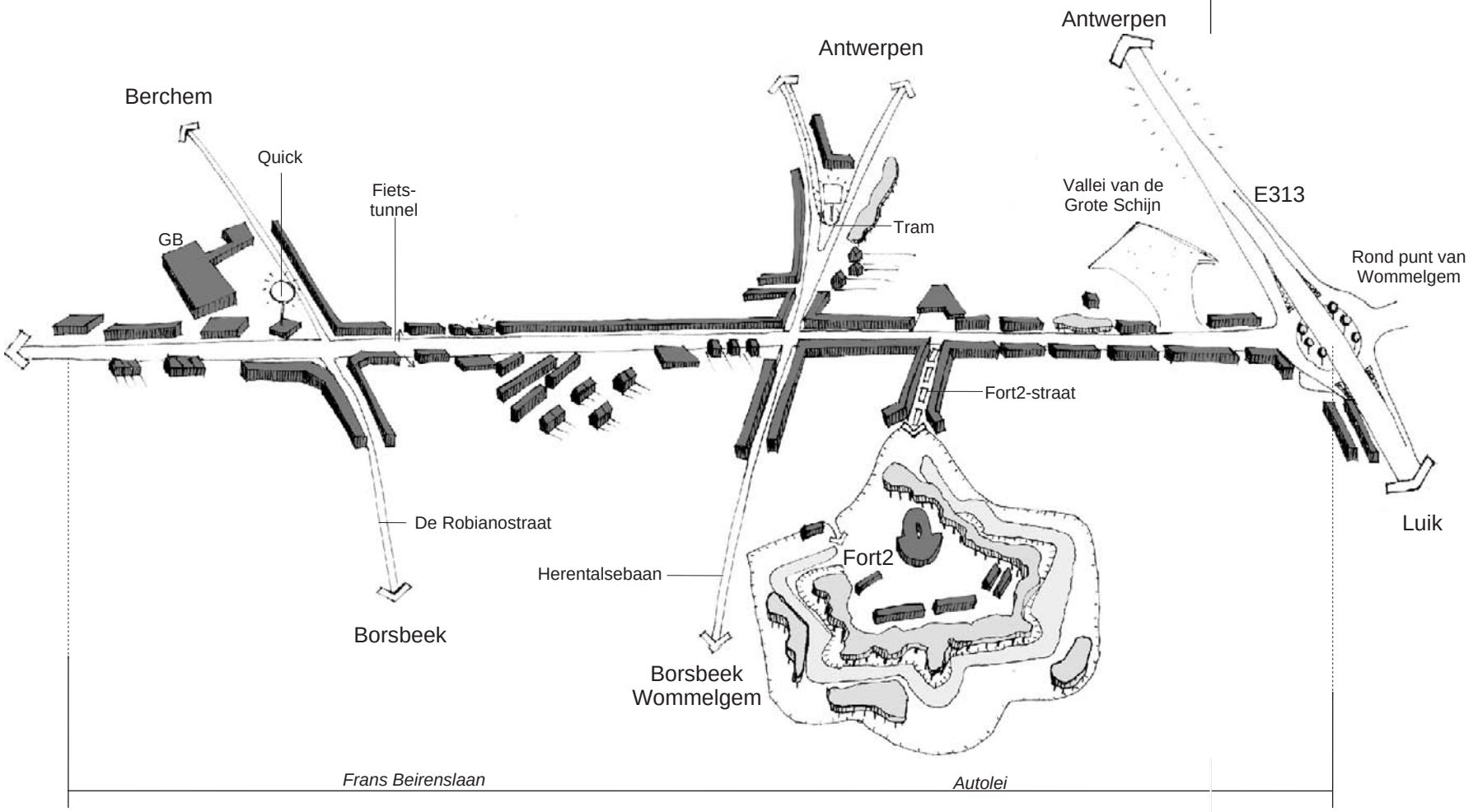
- Het beginpunt van de sequentie wordt gemarkeerd door de brug over de spoorlijnenbundel met aan weerszijde een kerkhof en een sportterrein.
- De R11 is hier een 2x2-baan zonder middenberm, volledig geasfalteerd en met een aanliggend fietspad aan weerszijde. Halverwege (gemeentegrens Mortsel-Borsbeek) verandert de naam van '*Krijgsbaan'* in '*Frans Beirenslaan'*. Het Fort 3, de weg ernaartoe en de toegang zijn zeer goed zichtbaar van op de R11.
- De overgang naar de volgende sequentie wordt aangekondigd door het begin van de bebouwing van Borsbeek.

In deze sequentie snijdt de R11 door een nagenoeg volledig open gebied. De weg is volledig gericht op een snelle doorstroming, met als enige mogelijke hindernis de verkeerslichten ter hoogte van de landingsbaan. In deze onverwachte openheid zijn de enige oriënteringspunten voor de automobilist Fort 3, dat tegen de rest van het landschap afsteekt, de controletoren van de luchthaven van Deurne en de landingsstrook; in de verte zijn ook nog een kerktoren en een watertoren waarneembaar.

Fortengordel

Sequentie Luchthaven - Rond punt Wommelgem

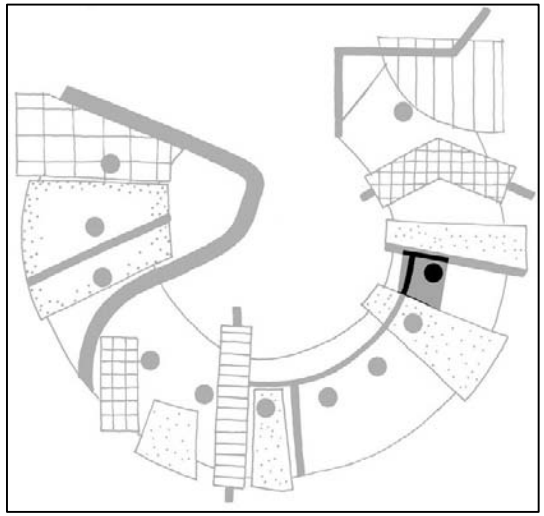
kaart 33

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen Oktober 2001

F. LUCHTHAVEN – ROND PUNT VAN WOMMELGEM

Figuur 35: deelsequentie luchthaven – rond punt van Wijnegem

Deze sequentie wordt begrensd door het begin van de bebouwing en door het rond punt van Wommelgem (E313).

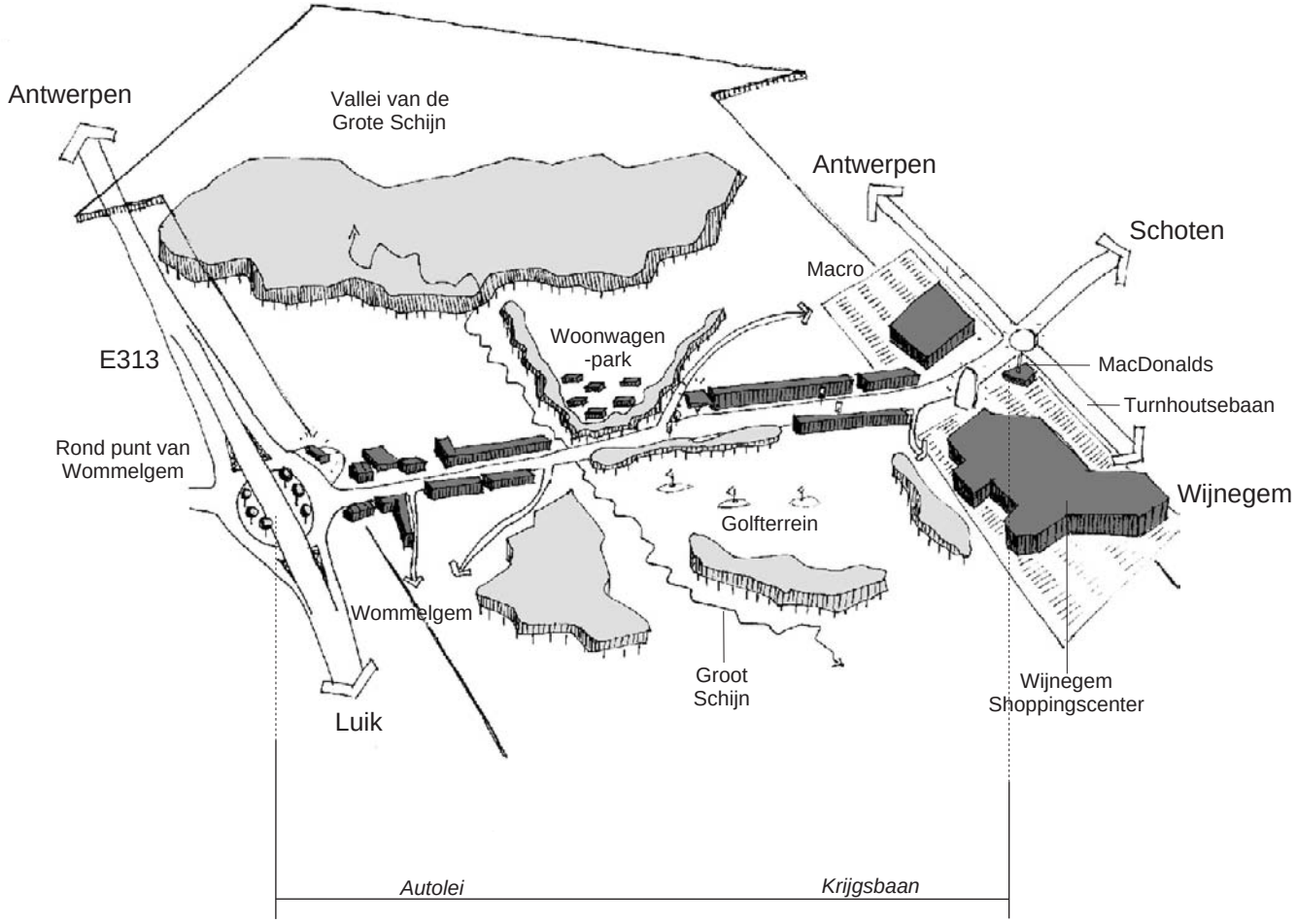
Over de hele lengte van de sequentie heeft de R11 een gelijkaardig beeld. Er zijn twee kruispunten (met de De Robianostraat en met de Herentalsebaan. De naam verandert aan de gemeentegrens Borsbeek-Wommelgem van *Frans Beirenslaan in de* Autolei. De R11 is hier een 2x2-baan zonder middenberm, volledig geasfalteerd, met aanliggend fietspad en voetpad aan weerszijden en langsparkeren aan de kant van de kernstad. De baan geeft het aanzicht van een gefragmenteerd baanwinkellint. Alhoewel er veel woningen rechtreeks door de baan ontsloten worden, valt op dat vele bouwblokken niet zijn afgewerkt en vele van deze ruimten zijn ingenomen door kleinhandelszaken. Deze kleinhandelszaken fungeren als bakens (Saniland, Seats and Sofa's, Bricorama, Carpetland,…). De belangrijkste bakens zijn GB, Quick en het rond punt van Wommelgem met de E313. Fort 2 is volledig verstopt achter een woonwijk. Om toegang tot het fort te krijgen moet men door de kleine woonstraten van de wijk. Enkel de Fort 2-straat die op de R11 uitkomt verraadt de aanwezigheid van het fort.

Na de openheid aan de luchthaven, duikt de R11 terug in een sterk verstedelijkt landschap: deze sequentie kent een menging van wonen en kleinhandel, met veel beeldbepalende baanwinkels. Deze stedelijke ruimte (Deurne/Borsbeek) houdt een eindje verder op, net voorbij het centrum van Borsbeek; toch is deze stadsgrens van op de R11 nauwelijks of niet merkbaar.
Verderop, in buurt van E313 dringt de R11 een groene vinger binnen (vallei van de Grote Schijn). Het rond punt van Wommelgem met zijn verkeersdruk (congestie) en brug van de E313 zijn echter veel beeldbepalender dan deze grootschalige groene vinger.

Fortengordel

Sequentie Rond punt Wommelgem - Wijnegem ShoppingsCenter

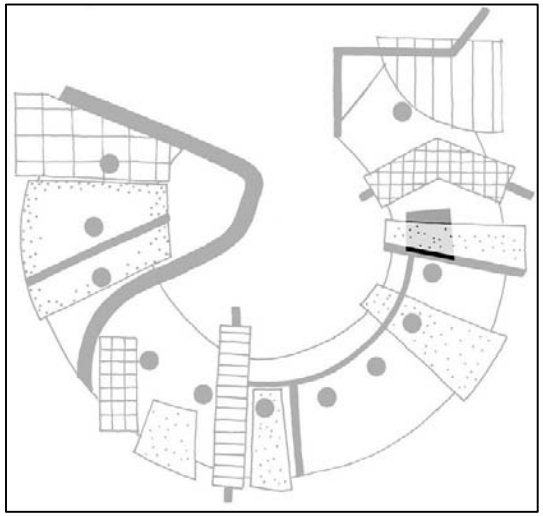
kaart 34

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen Oktober 2001

G. ROND PUNT VAN WOMMELGEM - WIJNEGEM SHOPPINGSCENTER

Figuur 36: deelsequentie punt van Wijnegem – Wijnegem Shoppingcenter

Deze sequentie wordt begrensd door het rond punt en het Wijnegem Shoppingscenter (Turnhoutsebaan).

Bij de grens met Wijnegem verandert de naam weer van *Autolei* in *Krijgsbaan*. De R11 is hier een 2x2-baan afwisselend met of zonder middenberm, volledig geasfalteerd, met voorsorteerstroken aan de kruispunten, een aanliggend fietspad en voetpad aan weerszijden. Af en toe is iets merkbaar van de vallei van de Grote Schijn (vb golfterrein). Bakens zijn het rond punt van Wommelgem en de E313, de Macro en het Wijnegem Shoppingscenter. Fort 1 bestaat niet meer, enkel de contouren zijn van een luchtfoto af te lezen (Wijnegem schoppingscenter en open ruimte aan de andere kant van de Turnhoutsebaan).

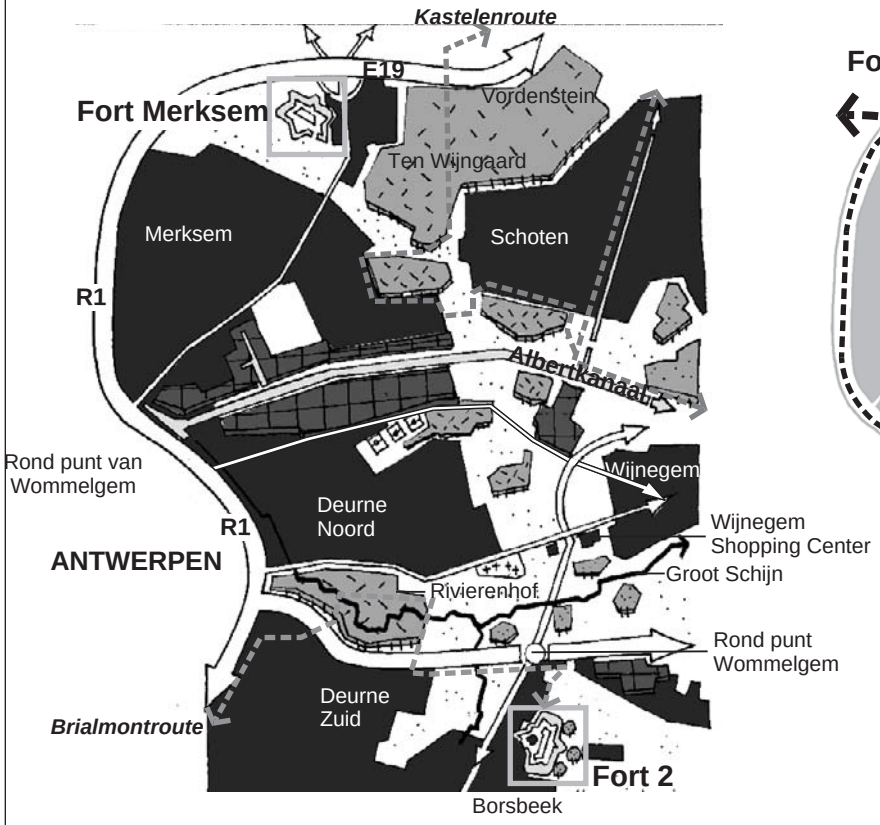
Alhoewel de R11 zich hier middenin een groene vinger bevindt (vallei van de Grote Schijn), presenteert ook dit deel zich hoofdzakelijk als een baanwinkellint.

Fortengordel

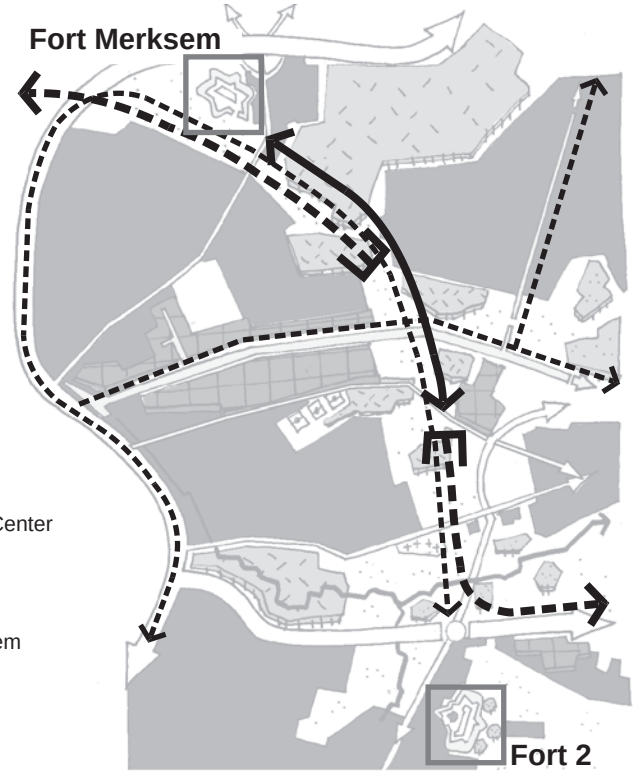
Sequentie Merksem

kaart 35

Bestaand

Gepland

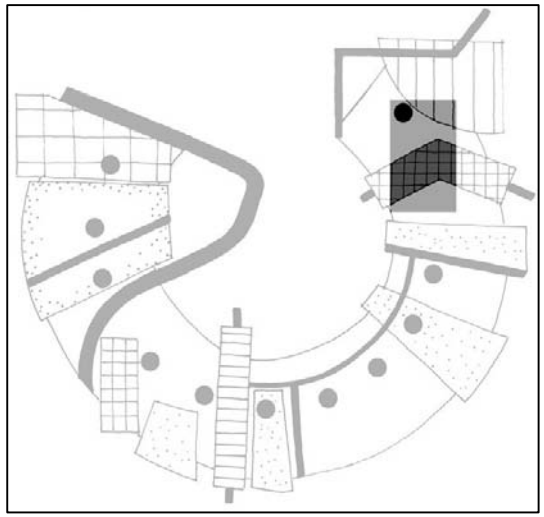
- Bebouwd gebied
- Industrie
- Parkgebied
- Bosgebied
- Open ruimte
- Bestaande fietsroute
- Geplande fietsroute
- Geplande Spoorlijn
- Geplande Ringweg

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen

Oktober 2001

3.3.3 SEQUENTIE MERKSEM

Figuur 37: sequentie Merksem

Bestaand
Op deze sequentie bevinden zich geen originele elementen van samenhang. Tussen Fort 2 en Fort Merksem is er geen rechtstreekse verbinding zoals de R11 tussen de Brialmontforten of de N419 tussen Fort Zwijndrecht en Fort Kruibeke. Het gebied is bovendien doorsneden door verschillende oost-west-gerichte lijninfrastructuren (Albertkanaal, Bisschoppenhoflaan, Bredabaan, E313, Turnhoutsebaan) en ook historisch was er geen fysieke band tussen de forten. Fort Merksem lag op een plateau en was door het inundatiebekken van het Schijn gescheiden van de overige Brialmontforten.

Vandaag zijn er evenmin fietsverbindingen tussen beide de forten. De Brialmontroute loopt van Fort 6 tot Fort 2, de Kastelenroute situeert zich in het noorden van de stad en verbindt verschillende kasteeldomeinen. Deze route sluit echter niet aan op Fort Merksem, bovendien zijn de Brialmontroute en de Kastelenroute niet met elkaar verbonden.

Toch laat het bestaande ruimtelijke weefsel een verbinding toe tussen de twee forten. Want tussen het verstedelijkt gebied zijn nog verschillende groene en open ruimten overgebleven zoals de Vallei van de Grote Schijn met het Rivierenhof en verschillende park- of kasteeldomeinen waaronder Ten Wijngaard en het Provinciaal domein Vordenstein.

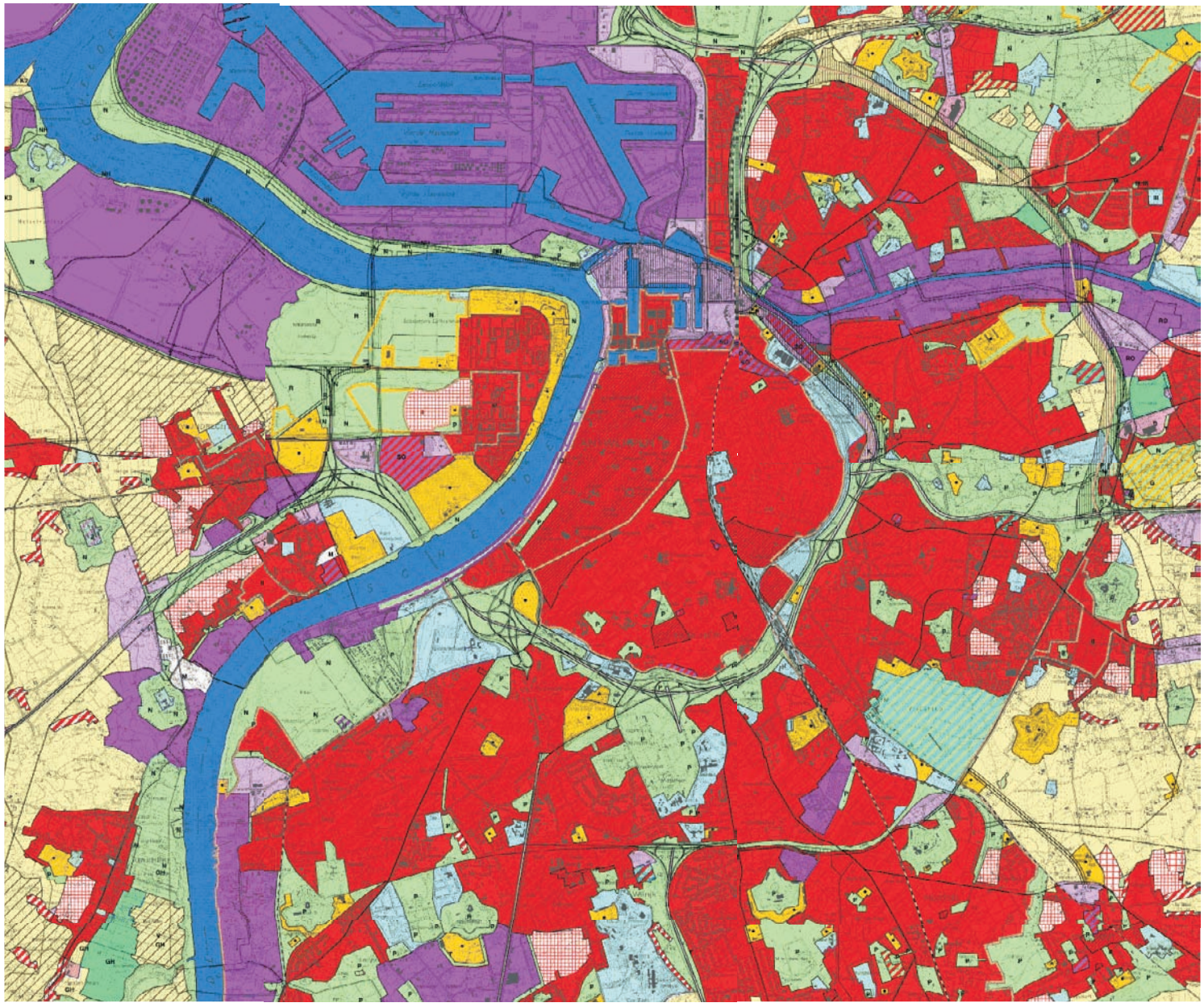
Gepland
Enkele grotere infrastructuurwerken die in deze omgeving gepland worden kunnen aanleiding geven tot een mogelijke verbindingsroute.

Zo loopt de geplande tweede spoorontsluiting van de haven, die een verbinding tussen de haven en Lier zal realiseren, voor een deel van het traject door de resterende open ruimte tussen Fort 2 en Fort Merksem. De spoorlijn zal onder het Albertkanaal doorlopen. Het mobiliteitsplan Merksem stelt voor om parallel aan deze spoorontsluiting een groene ringweg te voorzien, tussen de N116 en de N1. In de structuurschets ‘Verbreding Albertkanaal’ wordt voorgesteld om langs de spoorontsluiting tevens een non-stop fietsroute te voorzien, wat een interessante recreatieve verbinding tussen Fort 2 en Fort Merksem zou betekenen.

Planningscontext

Gewestplan

Kaart36

STRAMIEN

Opdrachtgever: provincie Antwerpen Oktober 2001

4. PLANNINGSCONTEXT

4.1 JURIDISCHE PLANNEN

4.1.1 GEWESTPLAN

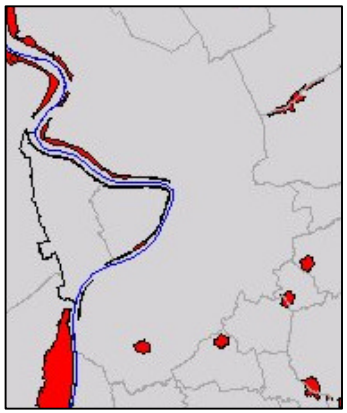
De gewestplannen werden reeds per fort besproken. Uit het voorgaande kunnen toch enkele bemerkingen gemaakt worden die betrekking hebben op de gehele fortengordel.

Bijna alle forten zijn aangeduid als park- of natuurgebied. Al de forten op de linkeroever en Fort 7 op de rechteroever betreffen natuurgebieden, al de andere forten op de rechteroever, op Fort 6 en Fort 3 na, betreffen parkgebieden. Fort 6 is aangeduid als gebied voor gemeenschapsvoorzieningen en openbare nutsvoorzieningen, Fort 3 is aangeduid als zone voor dagrecreatie. Verder zijn meestal kleinere delen van de andere forten aangeduid als zones voor dagrecreatie, zoals de buitenrand van Fort 8, het sportveld in Fort 6, de buitenste rand van Fort 5, het zwembad en sportcomplex in Fort 4 en het binnenfort in het Fort van Merksem.

De meeste van de forten zijn op het gewestplan bijna volledig omsloten door woongebied. Fort St-Marie en Fort Kruibeke zijn bijna volledig omsloten door industriegebied, Fort 8 wordt in het westen begrensd door industriegebied, Fort 7 in het zuiden. Enkel Fort Zwijndrecht en Fort 3 zijn volledig omsloten door open ruimte, met name agrarisch gebied. Fort 6, Fort 5 en Fort 2 liggen in een groenere omgeving, Fort 8 en Fort 7 grenzen slechts voor een klein deel aan groene ruimte. Fort 4 en het Fort van Merksem zijn volledig omsloten door bebouwd gebied.

Een laatste belangrijke bemerking is dat de op het gewestplan aangeduide open ruimte (agrarisch gebied, groengebied, parkgebied of natuurgebied) overwegend noord-zuidelijk georiënteerd is, een oost-westelijke groene verbinding tussen de forten is dus bijna onmogelijk.

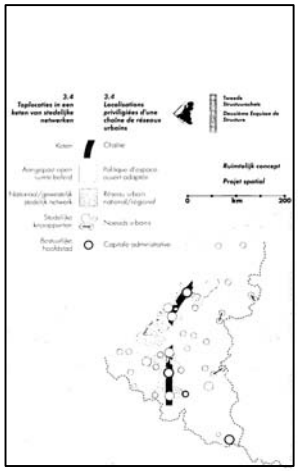
4.1.2 HABITATRICHTLIJNEN

Figuur 38: habitatrichtlijngebieden

Er wordt een coherent Europees ecologisch netwerk gevormd van speciale beschermingszones, Natura 2000 genaamd. Dit netwerk bestaat ondermeer uit gebieden die geselecteerd zijn als habitatrichtlijngebied, elke lid-Staat wijst hiervoor belangrijke gebieden als speciale beschermingszones aan. In mei 2001 werden een aantal forten geselecteerd als habitatrichtlijngebied, het betreft Fort 7, Fort 5, Fort 3 en Fort 2. Dit betekent dat de instandhouding van de natuurlijke habitats en de vleermuizen in het bijzonder gewenst is en het verdwijnen voorkomen moet worden. Dit zou bijvoorbeeld kunnen inhouden dat sommige forten niet meer, beperkt of minder toegankelijk zullen zijn omdat het verstoren van deze habitat van de vleermuizen verboden is of dat harde activiteiten niet langer in het gebied toegelaten zijn. Er zijn echter nog geen strikte bepalingen per fort vastgelegd. Voor elk fort zullen verschillende natuurrichtlijnen opgesteld worden op basis van het natuurlijk klimaat in het fort. Voor het ene fort zullen de richtlijnen dus strikter zijn dan voor het andere. Deze inrichtingsplannen worden opgemaakt door afdeling natuur van de administratie van milieu, natuur en landbeheer.

4.2 BELEIDSPLANNEN

Figuur 39: tweede structuurschets

4.2.1 INTERNATIONAAL NIVEAU

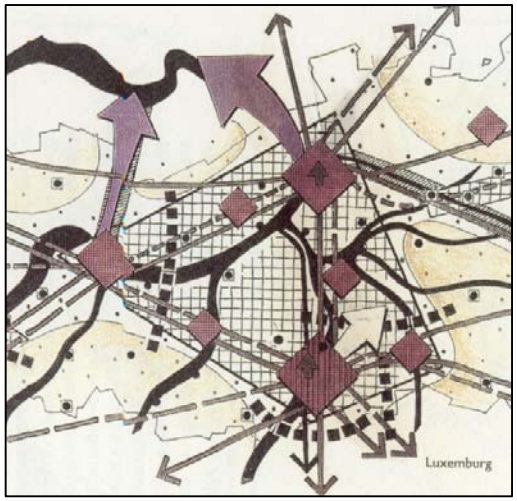
DE 'BENELUX DELTA'

De fortengordel Antwerpen situeert zich in 'de Benelux delta', een grensoverschrijdend, sterk verstedelijkt gebied rond de monding van de Schelde, Maas en Rijn. Volgende punten worden vooropgesteld:

- een verdere concentratie van intensieve activiteiten
- extra aandacht naar leefbaarheid
- bescherming van natuurlijke kwaliteiten, bewaren van openheid en beheersing van groei van wegverkeer
- de rijke schakering van diverse ruimten op een zeer kleine oppervlakte moet worden bewaard
- een uitzonderlijk evenwicht tussen natuurlijke en cultuurlijke kwaliteiten rond de monding van de Schelde, Maas en Rijn.

IGRES- ANTWERPEN

Ook de fortengordel is van belang op internationaal niveau en is voor het eerst terug aangepakt op initiatief van IGRES-Antwerpen (Interregionale Grensoverschrijdende Economische Samenwerking in het Benelux-middengebied). De bedoeling is om in samenwerking met Nederlandse partners een grensoverschrijdend project uit te werken.

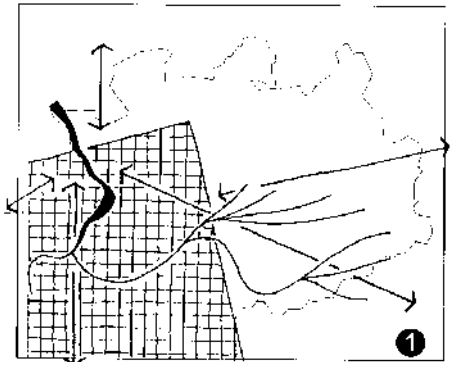

Figuur 40: schematische weergave van de visie op Vlaanderen

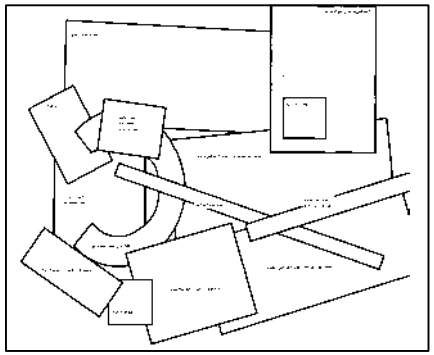
4.2.2 RUIMTELIJK STRUCTUURPLAN VLAANDEREN

De fortengordel situeert zich in de Vlaamse Ruit, delen van de gemeenten Antwerpen, Borsbeek, Edegem, Mortsel, Wommelgem en Zwijndrecht behoren tot het grootstedelijk gebied Antwerpen. Dit betekent dat slechts delen van de fortengordel deel uitmaken van het grootstedelijk gebied Antwerpen, afhankelijk van de afbakening van het grootstedelijk gebied door het gewest. De overige delen van de fortengordel zijn gelegen in het buitengebied, namelijk Fort St-Marie en Fort Kruibeke.

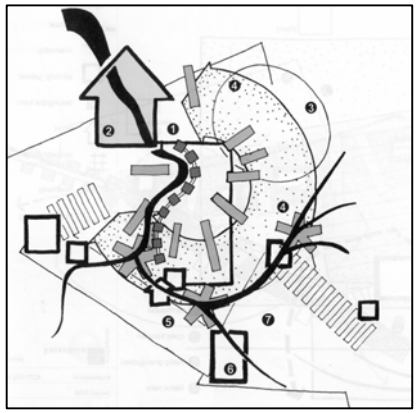
In de omgeving van enkele forten zijn belangrijke wegen gelegen met een belang op Vlaams niveau, dit bepaalt de internationale en regionale bereikbaarheid van de forten. De N49 ten zuiden van het Fort St-Marie is geselecteerd als hoofdweg, net als de E17 ten noorden van Fort Kruibeke. Ook de E19, ten oosten van Fort 6, de E313 ten noorden van Fort 2 en de R1 aan Fort Merksem zijn geselecteerd als hoofdweg. De hoofdfunctie van deze wegen is het verbinden op internationaal niveau, de aanvullende functie is het verbinden op Vlaams niveau. De Boomsesteenweg in het oosten van Fort 7 is aangeduid als Primaire weg I en heeft op Vlaams niveau de hoofdfunctie van verzamelaar en als aanvullende functie verbinding. De R11 is van Wijnegem tot in Mortsel en tussen de E19 en de Boomsesteenweg geselecteerd als Primaire weg II en speelt een rol op Vlaams niveau en heeft in eerste instantie een verzamelende en in tweede instantie een verbindende functie.

Figuur 41: 'de Antwerpse fragmenten' RSPA

Figuur 42: deelruimten RSPA

Figuur 43: ruimtelijk concept voor de Antwerpse fragmenten

4.2.3 RUIMTELIJK STRUCTUURPLAN PROVINCIE ANTWERPEN

Situering
De fortengordel is gesitueerd in de Antwerpse fragmenten, hoeksteen van het stedelijk netwerk "Vlaamse ruit" en is bijna volledig gelegen in de Antwerpse gordel als grootstedelijke groenstructuur. Ze vormt de binnenste grens van de Antwerpse gordel en ligt zo op de rand van het grootstedelijk gebied Antwerpen en de groene gordel. De gordel loopt in het grootstedelijk gebied over onder de vorm van groene vingers waar enkele forten deel van uitmaken. Een deel van de fortengordel is gelegen in de grootstad Antwerpen.

Hoofdruimte Antwerpse fragmenten
Voor de hoofdruimte Antwerpse fragmenten geldt een beleid van omgaan met fragmentatie, waarbij bij voorkeur hoogdynamische activiteiten worden ondergebracht. De activiteiten worden gebundeld op gekozen verdichtingsassen en -punten, samenhang moet gerealiseerd worden. Projecten zullen ontwikkeld worden die inspelen op de internationale functies van de Vlaamse ruit en de Antwerpse fragmenten in het bijzonder.

Deelruimten Antwerpse gordel & grootstad Antwerpen
De Antwerpse gordel is aangeduid als groene band omheen het grootstedelijk gebied, met recreatieve en open ruimte functies en biedt 'ademruimte'. Het is een groenstructuur van grootstedelijk niveau en loopt door in het grootstedelijk gebied door de groene vingers en de fortengordel. De fortengordel vormt, samen met andere groenstructuren, de ruggengraat van de gordel.

Wat betreft de Grootstad heeft de provincie weinig bevoegdheid. Doelstellingen die de provincie stelt zijn: voeren van een gemeenschappelijk beleid, vernieuwing van het grootstedelijk gebied, vrijwaren van groene vingers, verbeteren van de bereikbaarheid en uitbouwen en inrichten van grootstedelijke assen.

Groen
De kans die de fortengordel rond Antwerpen biedt, wordt aangegrepen om een grootschalig landschap te creëren dat verschillende deelruimten en -elementen (woonwijken, parken, centra,...) verbindt en zo de samenhang voor Antwerpen realiseert. Groene vingers takken hierop aan en dringen van de Antwerpse gordel tot in de kernstad. Het geheel van groene vingers en lokale verbindingen vormt een grootstedelijke groenstructuur.

Recreatie
De fortengordel is gelegen in een netwerk waarbij de recreatie als aandachtspunt wordt aangeduid. Voor de Antwerpse gordel wordt recreatie als hoofdfunctie aangeduid. Deze gordel is vooral gericht op inwoners van het stedelijk gebied en dagjesmensen. De fortengordel vormt een overgang tussen de stedelijke omgeving van Antwerpen en het hinterland.

Verkeer

Autoverkeer

Dat veel forten op internationaal of Vlaams niveau goed ontsloten zijn, bleek uit de bespreking van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen. Ook op provinciaal niveau hebben veel forten een goede ontsluiting. De N70 ten noorden van het Fort van Kruibeke, de N1 en N10 aan Fort 4, de N116 aan Fort2 en de Bredabaan aan het Fort van Merksem zijn geselecteerd als secundaire wegen type III. Deze wegen zullen in eerste instantie de functie van een belangrijke fiets- en openbaar vervoersverbinding met lokale en bovenlokale verbindingsfunctie vervullen. Zo zijn ondermeer op de N70 in Zwijndrecht en de Bredabaan in Merksem reeds werken gestart voor de aanleg van een tramterminus, op de splitsing van de N1 en N10 in Mortsel en op de N116 in Deurne is reeds een tramterminus voorzien.

Openbaar vervoer

De fortengordel is verweven met het grootstedelijk gebied en kan op provinciaal niveau worden uitgebouwd tot een hiermee samenhangend netwerk middels de uitbouw van verbindende langzaam verkeer routes 'groene sporen'.

In de Antwerpse gordel wordt een netwerk voor langzaam verkeer vooropgesteld. Dit houdt een beperkte toegankelijkheid in, waarbij lokale fiets- en voetgangerswegen de gordel moeten ontsluiten en koppelen aan het voorstedelijk vervoersnet. Een aanzet tot een voorstedelijk vervoersnet rond Antwerpen vertrekt van een systeem van tangenten aangesloten op een stelsel van radiale stamlijnen.

Een belangrijke tangent betreft de verbinding tussen Zandvliet-Kapellen-Brasschaat-Wijnegem-Wom-melgem-Mortsel-Edegem-Kontich en volgt de R11 tussen Wijnegem en Mortsel. Belangrijke stamlijnen voor voorstedelijk vervoer zijn de N70 aan Fort Zwijndrecht, de St-Bernardsesteenweg aan Fort 8, de Boomsesteenweg aan Fort7, de Prins Boudewijnlaan aan Fort 5, de Grote steenweg aan Fort 4, de N116 aan Fort 2 en de Bredabaan aan het Fort van Merksem.

De spoorlijn St-Niklaas-Antwerpen heeft een halte in het centrum van Zwijndrecht en is geselecteerd als verbindend intergemeentelijk en/of voorstedelijke spoorweg. Ook de spoorlijn Mechelen-Antwerpen met stopplaats in Hoboken en de spoorlijn Mechelen-Essen met stopplaats in Mortsel zijn geselecteerd als voorstadslijnen. De Boomsesteenweg wordt bediend van een snelbus van Antwerpen naar Brussel. Zwijndrecht, Wilrijk en Mortsel zijn geselecteerd als provinciale knooppunten.

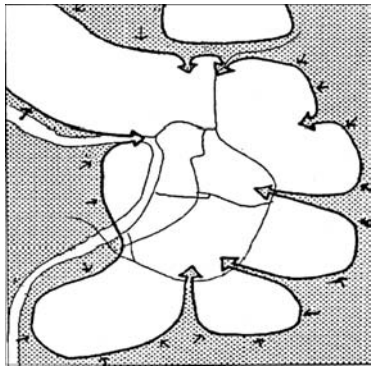
Alle forten zijn dus zowel op internationaal, Vlaams als provinciaal niveau zeer goed bereikbaar met de auto en het openbaar vervoer.

Landschap

Op niveau van de provincie vormt de fortengordel een belangrijke bakenreeks. Tot op vandaag liggen de forten vrij geïsoleerd, waardoor ze niet meer zo herkenbaar zijn. Het ruimtelijk beleid is gericht op de versterking van de zichtbaarheid ervan. Het versterken van de herkenbaarheid en karakteristieken staan centraal.

4.2.4 SYNTHESENOTA GLOBAAL STRUCTUURPLAN ANTWERPEN

(Planologie – Stramien – maart 1990)

Figuur 44: groene vingers dringen tot in de stad

Het Globaal Structuurplan Antwerpen definieert acht concepten, waarbij volgende twee van belang zijn:

Een stad aan de stroom

Groen, wandel- en fietsmogelijkheden worden doorverbonden tot een circuit van passieve recreatie naar de Rupelstreek en naar het Waasland. Daarvoor wordt het Polderbos langs de oever doorgetrokken tot aan het Scheldeveer in Kruibeke, en verder langs Fort 8 tot aan Kallebeekveer en richting Boom.

Stadseinder en satellietkernen

De begrenzing van de stad en het behoud van groen en landschap eromheen is primordiaal. Tegelijk is het noodzakelijk groen zo diep mogelijk in de stad te laten doordringen. De fortengordel van de Krijgsbaan vormt de aanzet tot een groenstructuur rond de stad. Van daaruit dringen groene vingers tussen de kernen door tot aan het ringbos.

4.2.5 GEMEENTELIJK RUIMTELIJK STRUCTUURPLAN ZWIJNDRECHT
(Omgeving – maart 2001)

Op 22 maart 2001 werd het gemeentelijk ruimtelijk structuurplan van de gemeente Zwijndrecht goedgekeurd. Hierin wordt gesteld dat er veel aandacht dient uit te gaan naar de natuurlijke waarde van de forten, en dit naast de cultuurhistorische waarde. Langsheen de fortengordel wordt samenhang en eenheid nagestreefd door een geheel van natte biotopen, enkel zachte vormen van recreatie zijn ter ondersteuning hiervan toegelaten. Een actief natuurbeheer is gewenst. Zowel het Fort St Marie, Fort Zwijndrecht en Fort Kruibeke en de gracht en lunet Halve Maan zijn geselecteerd als stedelijke natuurelementen.

De N419 tussen Fort Zwijndrecht en Fort Kruibeke is geselecteerd als intergemeentelijke lokale verbindingsweg. Zwakke weggebruikers en openbaar vervoer verdienen hier bijzondere aandacht. Bijkomende oversteken over de N49 ten zuiden van Fort St-Marie en de N419 zijn gewenst. Er wordt een fietstunnel onder de Schelde en/of publiek vervoer over de Schelde (bijvoorbeeld een watertaxi) voorgesteld ter bevordering van de relatie met de rechter Schelde-oever en de verbinding naar de Stad Antwerpen. De verbinding langsheen de fortengordel wordt geselecteerd als verbinding voor langzaam verkeer.

De drie forten zijn geselecteerd als puntbakens in het landschap waartussen een open ruimte-verbinding dient gerealiseerd te worden. De omgeving van de forten en lunet Halve Maan zijn geselecteerd als gave landschappen, de defensieve dijk met gracht tussen Fort St-Marie en N49 als lijnbaken.

In het bindend gedeelte wordt gesteld dat er een ruimtelijk uitvoeringsplan dient opgemaakt te worden voor het lint langsheen de Krijgsbaan. Het herstel van de fortengordel in het zeehavengebied is vereist (aanbrengen kleirug op dijk, renovatie onderwaterbataljonfront St-Marie) door het Vlaams gewest. Er dient een fietsverbinding gerealiseerd (-tunnel of –brug) onder of over N49 t.h.v. de fortengordel. De gemeente dringt aan bij de provincie Antwerpen op de waardering van de natuurlijke elementen bij het opmaken van een bakenplan voor de fortengordel door de provincie. De gemeente neemt initiatief, in overleg met de provincie Antwerpen, omtrent de realisatie van een veer op de Schelde.

De gemeente nam in het verleden reeds contact met de militaire overheid voor de verwerving van het Fort Kruibeke, dit fort is helaas niet te koop. De aankoop van de voormalige militaire dijk ter hoogte van Half Maan werd door de gemeenteraad reeds goedgekeurd op 27 mei 1999. Deze verklaarde zich tevens akkoord met de klassering van deze dijk en het verlengde ervan en de klassering, onderhoud en/of herstel van de onderwaterbatterij in het fort.

4.3 STUDIES

4.3.1 FIETSROUTEPLAN

Er wordt een hiërarchische indeling gemaakt van belangrijke te ontwikkelen functionele fietsroutes. De eerste orde van fietsroutes bestaat uit doorlopende non-stoproutes die langs kanalen, spoorwegen of waterwegen, radiaal aantakken op de bestaande non-stop-fietsroute langs de Singel. Fietsroutes van een tweede orde worden gevormd door routes langs gewestwegen, zij takken aan op de non-stoproutes. Lokale fietsroutes behoren tot de derde orde.

Het uitgangspunt is om via deze fietsroutes, de verbinding te leggen tussen verschillende functionele bestemmingen: woning-werk, woning-school,... en om de functionele en recreatieve fietsroutes op elkaar af te stemmen. Later uit te werken recreatieve fietsroutes kunnen aantakken en aansluiten op deze non-stoproutes en fietsroutes langs gewestwegen. Een recreatieve route langs de forten kan zo bijvoorbeeld aantakken op de reeds gerealiseerde non-stop-route langs de spoorlijn Antwerpen-Brussel en Antwerpen-Lier.

4.3.2 STRUCTUURSCHETS ZUIDRAND

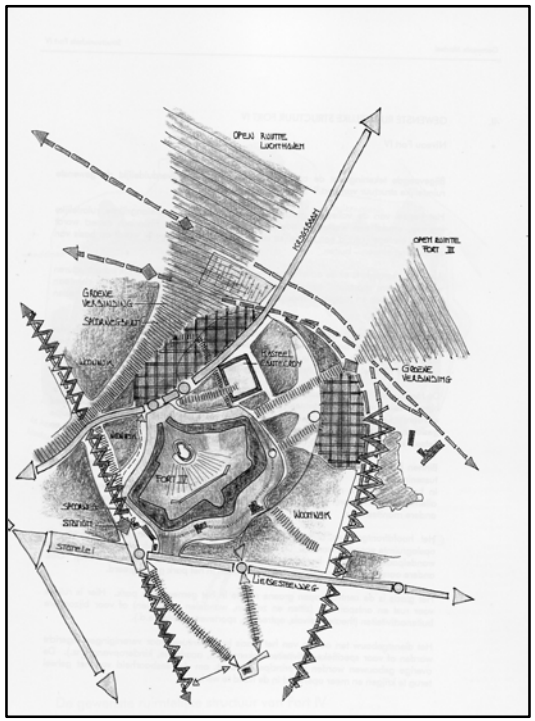
Deze studie geeft de potentie van de voorstad aan met betrekking tot de uitbouw van sportinfrastructuur, met een geleidelijke overgang van hardere infrastructuur dichter bij de kernstad, naar zachtere recreatie aan de rand van de agglomeratie. De fortengordel kan in deze rand een essentiële rol vervullen.

4.3.3 DEELMOBILITEITSPLAN ZUIDRAND

Dit plan is in opmaak. Aansluitend wordt advies verleend voor de herprofilering van de R11 (deel Krijgsbaan) en de Sint Bernardsesteenweg. Uit het voorgaande blijkt overduidelijk het belang van doorlopende groenstructuren op deze assen.

4.3.4 STRUCTUURSCHETS BOOMSESTEENWEG

In deze studie wordt gesteld dat de verbinding van de fortengordel met een sterke groenstructuur, een fietsroute en een doorlopend beeld dwars over de Boomsesteenweg heen, een belangrijk element kan worden in de afbakening van de stedelijke agglomeratie.

Figuur 45: gewenste ruimtelijke structuur voor de omgeving van Fort 4

4.3.2 STRUCTUURSCHETS FORT 4

In 1998 werd er al een Structuurplan voor Fort 4 uitgewerkt door Stramien en dit voor het gemeentebestuur van Mortsel. De concepten zijn uitgewerkt op het niveau van het fort:

- **Een ruimtelijke geleding**: het fort wordt ingedeeld in drie ruimtelijke entiteiten, het uitgangspunt is het creëren van een binnen/buiten-situatie.
- **Elke geleding zijn functie:** elk van deze drie delen krijgt een eigen functie.
- **Gedempte watervlakken weer openmaken:** het herstel van de omwalling verduidelijkt de structuur en materialiseert de indeling binnen/buiten.
- **Relaties met de omgeving:** door een aangepaste inrichting van de drie toegangen kan een betere relatie met de omgeving verwezenlijkt worden.
- **Behoud van de groenstructuur en groenmassa:** dit concept veronderstelt het maximale behoud van het groen en minimale ingrepen vanuit historisch of technisch oogpunt.
- **Selectief behoud van gebouwen en infrastructuur:** de belangrijkste historisch waardevolle en bruikbare gebouwen worden gerenoveerd, met respect voor de oorspronkelijke architectuur.

De gewenste ruimtelijke structuur is uitgewerkt op niveau van het fort, op gemeentelijke schaal en op niveau van de fortengordel.

Het fort wordt gezien als groen parkgebied in een verstedelijkte zone. Er worden enkele faciliteiten ontwikkeld voor een betere gebruikswaarde, ook voor de buurt. Er wordt gestreefd naar een sterkere ruimtelijke relatie met de gemeente, waarbij het fort dient als onderdeel van de groenstructuur. De interne structuur van het fort met de oorspronkelijke gebouwen, gracht en de hoofdtoegang wordt hersteld. De groene en recreatieve verbindingen van Fort 4 naar de forten in aanpalende gemeente vormen de aanzet tot de globale opwaardering van de fortengordel rond Antwerpen. Op basis van een gezamenlijk overleg wordt de structuur voor de gordel opgezet, waarbij elk fort een eigen thema behandelt.

Figuur 46: gewenste ruimtelijke structuur voor Fort 8

4.3.3 STRUCTUURSCHETS FORT 8

Hierop volgend werd in augustus 2000 door Stramien een structuurschets uitgewerkt voor Fort 8 voor het district Hoboken. De belangrijkste krachtlijnen:

- **Fort 8 in de fortengordel:** de fortengordel als 'groene ring' rond de stad Antwerpen.
- **Fort 8, schakel in de groene Zuidrand:** Fort 8 vormt een samenhangende groenstructuur met de zuidelijke groene vinger en de omliggende groene ruimten.
- **Linken met de Scheldeboorden:** er wordt een recreatief netwerk uitgewerkt tussen de verschillende forten dat voorbij Fort 8 aansluiting vindt met de Scheldeboorden.
- **De groene sportdriehoek:** de restgronden rondom het fort worden ingericht als sportpark voor de lokale sportverenigingen, het fort krijgt een bovenlokaal karakter met diverse activiteiten, waarbij het accent voornamelijk op outdoor training gelegd wordt.
- **Herstel van basisstructuur:** de originele gebouwen, het glacis, de hoofdtoegang en de gracht worden hersteld.